

T.C.
SİNOP ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

KEMÂLÜDDİN EL-ENDİCÂNÎ'NİN NÜBÜVVET ANLAYIŞI

ALİ DEMİRYÜREK

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN

DR. ÖĞR. ÜYESİ İBRAHİM TOPRAK

SİNOP - 2025

TEZ KABUL

ALİ DEMİRYÜREK tarafından hazırlanan “**KEMÂLÜDDÎN EL-ENDİCÂNÎ’NİN NÜBÜVVET ANLAYIŞI**” başlıklı bu çalışma, 18.11.2025 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak, jürimiz tarafından oybirliği ile **YÜKSEK LİSANS tezi** olarak kabul edilmiştir.

Başkan

Doç. Dr. Muzaffer BARLAK
Samsun Üniversitesi / İlahiyat Fakültesi

İmza

**Üye
(Danışman)**

Dr. Öğretim Üyesi, İbrahim TOPRAK
Sinop Üniversitesi / İlahiyat Fakültesi

İmza

Üye

Doç. Dr. Ceyda GÜRMAN
Sinop Üniversitesi / İlahiyat Fakültesi

İmza

Enstitü Müdürü

Prof. Dr. Onur ŞAHİN

.....

ETİK BEYANI

Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlâk kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Faaliyetlerinde Üretken Yapay Zekâ Kullanımına Dair Etik Rehber İlkelerine uyduğumu bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Ali DEMİRYÜREK

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

KEMÂLÜDDİN EL-ENDİCÂNÎ'NİN NÜBÜVVET ANLAYIŞI ALİ DEMİRYÜREK

SİNOP ÜNİVERSİTESİ LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

DANIŞMAN:DR. ÖĞR. ÜYESİ İBRAHİM TOPRAK

Nübüvvet kelâm ilmi ve tarihi açısından önemli bir meseledir. Bu çalışmada nübüvveti Kemâlüddîn el-Endicânî'nin kendine özgü delillendirmeleriyle birlikte nasıl ele aldığı ortaya konulmaya çalışılacaktır. Bununla birlikte çalışma, Endicânî'nin kelâmî açıdan durduğu yeri de ifade etmesi bakımından önem teşkil etmektedir. Henüz ülkemizde yeterince tanınmayan Endicânî'nin kapalı kalan bu mirasını tanıtmak ve ortaya koymak bu çalışmanın en temel amacı olarak ifade edilebilir. Endicânî gerek Ehl-i sünnet gerekse diğer fırkaların konuyla ilgili iddialarını ele alıp teker teker incelemekte ve peygamberliğin gerekliliği, mûcize, peygamberliğin ispatı ve ismet konularında birtakım sonuçlara ulaşmaktadır. Bu sonuçlardan en önemlisi nübüvvetin aklen gerekli olduğunu izah etmesi ve kendi delilleriyle ortaya koymasıdır. Ayrıca peygamberliğin gerekli olmadığını savunan gruplara karşı verdiği cevapların kendi düşünce sistemi içerisinde tutarlı ve eleştirel olduğunu kaydetmek gereklidir. Diğer taraftan nübüvvet konusu özelinde Endicânî'nin Hanefî-Mâtürîdî çizgiye tutunmuş olması, diğer gruplara karşı nasıl bir tutum sergilediğinin de göstergesi olmaktadır. Nübüvvet konusu içerisinde ihtilaflı olan meselelere yaklaşımı ve cevaplandırmaları Endicânî'nin kelâm sahasında ilmi olarak yetkin olduğunu göstermektedir. Sonuç olarak Endicânî nübüvvet meselesini açıklamak peygamberliğin gerekliliğini savunmak ve özelliklerini, şartlarını, faydalarını ortaya koymaktadır.

ANAHTAR KELİMELER: Kelâm; Nübüvvet; Mâtürîdîlik; Kemâlüddîn el-Endicânî.

Kasım 2025, 96 Sayfa

ABSTRACT

MSC THESIS

THE CONCEPT OF PROPHETHOOD IN THE THOUGHT OF KAMĀL AL-DĪN AL-ANDIJĀNĪ

ALİ DEMİRYÜREK

SINOP UNIVERSITY INSTITUTE OF GRADUATE PROGRAMS

DEPARTMENT OF BASIC ISLAMIC SCIENCES

SUPERVISOR:ASST. PROF. DR. İBRAHİM TOPRAK

Prophethood is a significant issue both in terms of the science and history of kalām. This study aims to examine how Kamāl al-Dīn al-Endijānī addresses the topic, along with his distinctive methods of reasoning and argumentation. Moreover, the research holds importance as it reflects Endijānī's theological stance within the discipline of kalām. One of the main objectives of this study is to introduce and analyze the relatively unexplored intellectual legacy of Endijānī, who remains little known in Turkey. Endijānī systematically engages with and evaluates the arguments of both the Ahl al-Sunnah and other sectarian groups regarding prophethood, reaching conclusions on its necessity, miracles, proofs, and the infallibility of prophets. The most significant of these conclusions is his rational demonstration of the necessity of prophethood through his own evidential reasoning. Furthermore, his responses to groups denying the need for prophethood are logically coherent and critically grounded within his intellectual framework. His adherence to the Hanafī-Māturīdī tradition in addressing contested issues of prophethood demonstrates his theological orientation. Ultimately, Endijānī clarifies, defends, and systematically explicates the necessity, conditions, and benefits of prophethood.

KEYWORDS:Kalām; Prophethood; Māturīdism; Kamal al-Din al-Endijani.

November 2025, 96 Page

TEŞEKKÜR

Bu süreçte çalışmamın her safhasında emeğini, desteğini hissettiğim, danışmanım sayın Dr. Öğr. Üyesi İbrahim Toprak'a teşekkürlerimi sunuyorum. Tez savunma sınavımda bulunan Doç. Dr. Muzaffer Barlak ve Doç. Dr. Ceyda Gürman hocalarıma ayrı ayrı teşekkür ediyorum. Eğitim hayatım süresince yanımda olan aileme bir teşekkürü borç bilirim. Ayrıca bu tezin yazım sürecinde desteklerini hiç eksik etmeyen kıymetli eşim Züleyha hanıma da teşekkür ederim.

Ali DEMİRYÜREK

İÇİNDEKİLER

ETİK BEYANI	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT.....	v
TEŞEKKÜR	vi
KISALTMALAR DİZİNİ	viii
1. GİRİŞ	1
1.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi	2
1.2. Araştırmanın Kapsamı ve Yöntemi.....	2
1.3. Araştırmanın Kaynakları.....	3
2. KEMALÜDDİN EL-ENDİCANİ'NİN HAYATI VE İLMİ KİŞİLİĞİ	4
2.1. Hayatı.....	4
2.2. Seyahatleri	5
2.3. Eserleri.....	7
3. KEMALÜDDİN EL-ENDİCÂNÎ'NİN NÜBÜVVET HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ	8
3.1. Nübüvvetin Gerekliliği ve İspatı.....	8
3.2. Mûcizenin Tanımı	16
3.3. Hz. Muhammed'in (s.a.v.) Peygamberliğinin İspatı	19
3.4. Hz. Peygamber'in Peygamberliği Konusundaki Şüphelerin Çürütülmesi	31
3.5. Nübüvvetin Mahiyeti	36
3.5.1. Nübüvvetin şartları	36
3.5.2. Nübüvvetin özellikleri	38
3.5.3. Peygamberliğin faydaları.....	40
3.6. Peygamberlerin İsmeti	45
3.6.1. Büyük günahlar.....	51
3.6.2. Küçük günahlar.....	62
3.6.3. Zelleler	62
3.6. Peygamberlerin Üstünlüğü	67
3.7. Nübüvvet ve Velayet.....	74
4. SONUÇ	81
KAYNAKÇA	81
ÖZGEÇMİŞ	88

KISALTMALAR DİZİNİ

Kısaltmalar

a.s.	: Aleyhisselam
bk.	: Bakınız
DİA	: Diyanet İslâm Ansiklopedisi
krş.	: Karşılaştırınız
r.a.	: Radıyallahu anh
rha.	: Rahmetullahi aleyh
s.a.v.	: Sallallâhu aleyhi vesellem
ö.	: Ölüm tarihi
çev.	: Çeviren

1. GİRİŞ

Maveraünnehir’de bulunan, dönemin etkin siyasi gücü Sâ mânîler’in (h. 261-390/874-999) her türlü inanç ve düşünceye hoşgörü ile yaklaşması sebebiyle Maniheizm, Mecûsîlik, Şamanizm gibi farklı inançlar bölgede varlık göstermiştir. Diğer taraftan İslâmî akımlar içerisinde kendine taraftar toplayan Mu‘tezile, Şia, Cebriyye ve Hâricilik gibi gruplar da yaşama imkânı bulmuştur.¹

Mâtürîdîliğin ilk nüveleri İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe’nin (ö. 150/767) kelâmî görüşleri etrafında atılmıştır. Bunun en temel sebebi, Ebû Hanîfe’nin öğrencisi olan İmam Ebû Yusuf’un (ö. 182/798) Bağdat başkadısı olması ile Maveraünnehir bölgesine göndermiş olduğu Hanefî mezhebine bağlı olan kadılardır. Bu şekilde Buhara, Semerkant ve o bölgede bulunan bilumum şehirde İmâm-ı Âzam’ın görüşleri yayılma imkânı bulmuş ve İmam Mâtürîdî’nin (ö. 333/944) de kelâmî görüşlerinin oluşumunda bir zemin hazırlanmıştır.²

İmam Mâtürîdî’nin tahsil hayatı Semerkant’ta bulunan Darü’l-Cüzcaniyye’de başlamakla birlikte Hanefî mezhebinin bölgede bulunan önemli hocalarından da ders alma imkânı bulmuştur. Ebû Bekr Ahmed b. İshak b. Salîh el-Cüzcanî (ö. 3/9 yy. ikinci yarısı), Ebû Nasr Ahmed b. el-Abbâs el-İyâzî (ö. 260/874’ten sonra), Muhammed b. Mukâtil er-Râzî (ö. 248/862) gibi alanda otorite sayılan isimlere öğrencilik yaptıktan sonra kendisi medresenin başına geçmiş ve önemli öğrenciler yetiştirmiştir. Ali b. Said Ebû’l-Hasan er-Rüstüfağnî (ö. 345/956), Ebû’l-Kasım İshak b. Muhammed b. İsmail el-Hakîm es-Semerkandî (ö. 342/954) gibi önemli öğrenciler yetiştirmiştir. Mâtürîdîliğin sistemleşmesinde büyük bir paya sahip olan Ebû’l-Muîn en-Nesefî (ö. 508/1115) ise bir sonraki kuşak olarak adlandırabilecek bir dönemde ortaya çıkmıştır.³

Nesefî’nin, *Tebîrâtü’l-edille* adlı eseri Mâtürîdîliğin temel düşüncelerini belirgin olarak sistemleştirmesi ve geleneğin hem tarihini hem de temsilcilerini tanıtmaya yönüyle

¹ Ramazan Altıntaş, “Ebu Mansur el-Mâtürîdî ve Kelamcılığı”, *Doğu’dan Batı’ya Düşüncenin Serüveni*, ed. Bayram Ali Çetinkaya, (İstanbul: İnsan Yayınları, 2015), 6/95-96.

² Yusuf Şevki Yavuz, “Mâtürîdiyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/165.

³ Ahmet Ak, *Mâtürîdî Kaynaklarda Mâtürîdî ve Mâtürîdilik*, (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2006), 41-44.

önemlidir. Bu nedenle de Eş‘arîliğin içerisinde Gazzâlî’nin konumunun Nesefî için Mâtürîdîlikte benzerlik taşıdığı ifade edilmektedir.⁴

Bu geleneğin belki de en bilinmeyen halkalarından bir tanesi olan Kemâlüddîn el-Endicânî de İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe’nin ve dolayısıyla İmâm Mâtürîdî’nin büyük bir öğrencisi konumundadır. Bu çalışmanın en temel hareket noktası olan Kemâlüddîn el-Endicânî, bu düşünce sisteminin tanınmayan bir siması olarak karşımıza çıkmaktadır. Endicânî ve nübüvvet hakkındaki görüşlerinin günümüze yansıtılması hem Mâtürîdîliğin bilinmeyen bir yönünü hem de bölgede yaşamış olan ilmi bir şahsiyetin varlığını göstermektedir.

1.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Endicânî, nübüvvetin ispatında naklin yanında aklın imkânlarını da kullanmak suretiyle peygamberliğin gerekliliğinden başlayarak, Hz. Peygamber’in nübüvvetini ispat konusu üzerinden devamla nübüvvete karşı çıkanlar ve inkâr edenlere yönelik deliller ortaya koymaktadır. O, nübüvvetin ispatını sağlayan mûcizenin imkânı ve peygamberliğe delaletini ayrıntılı olarak tartışmış ve bahsi geçen konuyu nübüvvetin temellendirilmesi açısından incelemiştir. Nübüvvetin ispatında onun ileri sürdüğü düşünceler ve takip ettiği yöntem hakkında genel bir bakış açısı sunulması bakımından araştırmamız önem arz etmektedir.

Çalışmamızda; Endicânî’nin eserinde nübüvveti nasıl ele aldığı, mûcizenin ne olduğu ve delilleri, nübüvvetin ispatı ve gereklilikleri, nübüvveti inkâr edenlere karşı deliller açıklanmaya çalışılacaktır.

1.2. Araştırmanın Kapsamı ve Yöntemi

Araştırmamızda; Endicânî’nin nübüvvete nasıl baktığı ve nasıl temellendirdiği sorusu üzerinden hareket edilecektir. Kelâm tarihinde, nübüvvetin ispatlanması ve genelde Türk bölgelerinde nübüvvetin nasıl anlaşıldığı, özelde ise Mâtürîdîlik üzerinden konunun Endicânî tarafından nasıl değerlendirildiği ve sonuç olarak günümüze yansımaları araştırmanın kapsamını oluşturmaktadır.

Çalışmanın; ilk olarak konusuyla ilgili çeşitli materyaller derlenerek detaylı olarak incelenecektir. Araştırmada belge tarama yöntemi kullanılacaktır. Öncelikle birincil kaynaklardan yararlanılıp bunların yetersizliği durumunda ikincil kaynaklardan da

⁴ Yavuz, “Mâtürîdiyye”, 166-167.

istifade edilecektir. Konuyla alakalı okumalar yapıldıktan sonra bilimsel verilere uygunluk gözetilecektir. Çalışmada kullanılacak materyaller; Endicânî'nin konuyla ilgili görüşlerini aktaran kitaplar, tezler, makaleler ve bilimsel dergiler olacaktır. Öte yandan diğer kelâmcıların nübüvvete ve mucizelere dair söylemlerine yeri geldikçe değinilerek teze konu olan kelâm âliminin nübüvveti temellendirmede ortaya koyduğu deliller ele alınıp meselenin kelâmî açıdan tahlili yapılacaktır. Dolayısıyla bu çalışmanın kapsamı sadece Endicânî ve nübüvvet eksenli olacaktır.

1.3. Araştırmanın Kaynakları

En temel kaynak olarak Endicânî'nin *Sıdku'l-Kelâm* adlı eseri anılabilir. Nübüvvet konusunda özellikle Mâtürîdî mezhebinin alimlerinin delillendirmeleri ve görüşleri çalışmanın birincil kaynakları statüsündedir. Yaşadığı bölge olan Endican ve çevresini konu edinen makale, ansiklopedi maddeleri de ikincil kaynak olarak alınabilir. Türkiye’de Endicânî’nin hakkında yapılan çalışmalar sınırlı sayıdadır. Genel anlamda Endicânî’nin hayatını ve *Sıdku'l-Kelâm* eserini ele alan Hilmi Karaağaç’ın *Kemâlüddin El-Endicânî ve Sıdku'l-Kelâm Fî İlmi'l-Kelâm Adlı Eseri* isimli makalesi önemlidir. Ancak bu makalede müellif ve söz konusu eser genel itibarıyla ele alındığından, çalışmamızda nübüvvet konusu ve müellifin bu konudaki görüşleri serdedilmiştir. Bu nedenle makaleden farklı olarak bu çalışma Endicânî’yi daha yakından tanıtmaktadır. Müellif ve eser hakkında bir diğer çalışma olan Ayşenur Çalışkan’ın yazdığı *Mâtürîdîlik ve Eş'arîlik arasındaki ihtilâflı meselelerde Kemâlüddin el-Endicânî'nin yeri (Sıdku'l-Kelâm kitabı özelinde)* isimli yüksek lisans tezi bulunmaktadır. Bu tezde ise nübüvvet konusu ele alınmış ancak detaylı olarak işlenmemiştir. Bu çalışmanın en temel farkı ise Endicânî’nin nübüvvet hakkındaki görüşlerini detaylıca ele alması ve incelemesidir.⁵

⁵ Hilmi Karaağaç, “Kemâlüddin El-Endicânî ve Sıdku'l-Kelâm Fî İlmi'l-Kelâm Adlı Eseri”, *Turkish Studies=Türkoloji Araştırmaları: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 8/12 (Sonbahar 2013), 636; Ayşenur Çalışkan, *Mâtürîdîlik ve Eş'arîlik arasındaki ihtilâflı meselelerde Kemâlüddin el-Endicânî'nin yeri*, (İstanbul: İbn Haldun Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2024), 93.

2. KEMALÜDDİN EL-ENDİCÂNÎ'NİN HAYATI VE İLMÎ KİŞİLİĞİ

2.1. Hayatı

Kaynaklarda tam olarak künyesi, Kemâlüddîn Muhammed b. Ebi Muhammed Haccac b. Yusuf b. ‘İmad b. Gazi el-Endükânî olarak geçmekte olup, *Sıdku'l-Kelâm* eserinde kendi künyesini ise Muhammed b. Ebi Muhammed Haccac b. Yusuf b. Kemal b. ‘İmad b. el-Gazi el-Endükânî olarak vermektedir. Endicânî'nin künyesi her ne kadar *Endükânî* olarak zikredilse de mensup olduğu bölgenin Türkçe isminin Endican olması sebebiyle ismin doğru telaffuzu için bu şekilde bir kullanım önem arz etmektedir.⁶

Endicânî, doğum tarihi ve yerini ise 10 Muharrem 726 Cuma günü, Fergana'ya bağlı Endican beldesinde olduğunu söylemektedir. Vefat tarihi tam olarak bilinmemekle beraber, yazdığı eserin sonuna ölüm tarihinin eklenmesini istemektedir. Tahmini olarak eserin bitirildiği tarih olan hicri 777 yılı Recep ayında vefat ettiği kabul edilebilir.⁷

Tam olarak nerede İslâmî bir eğitim aldığı bilinmemekle beraber Endicânî'nin başka alimler gibi kendi etrafındaki medreselerde öğrencilik yaptığı söylenebilir. Eserinde hocası olarak zikrettiği Ebû Nasr Nizamüddin el-Mahridi'den (veya el-Mihridi) Keşşaf tefsirini 33 yaşında okuduğunu belirtmektedir. Bu ifade ise Endicânî'nin orta yaşlarda dahi olsa ilme olan bağlılığını göstermektedir.⁸

Endicânî eserinde ders aldığı iki tane hocasını zikretmektedir. Bunlar, Tâcü'l-hakk ve'd-Din el-Hitai ve Ebû Nasr Nizamüddin el-Mahridi'dir. Endicânî, hocaları hakkında birtakım bilgiler vermektedir. Hârezm bölgesindeki bir caminin imamı olan Şeyh Tâcü'l-hakk ve'd-dîn el-Hitâî, Endicânî'ye Hanefî-Mâtûrîdî çizgide kelâm öğretmiş ve Sıdku'l-Kelâm adı eserini de inceleyerek kendisine yol göstermiştir. Endicânî, hocası hakkında birçok talebesinin bulunduğunu, büyük olaylarda kendisinden fetva istenen bir kişi olduğunu, Hârezm bölgesinin büyük alimlerinden biri olduğunu ifade etmektedir.⁹ Hârezm bölgesinin muhaddislerinden olan Ebû Nasr Nizamüddin el-Mahridi, Endicânî'ye hicri 759 yılında Keşşaf tefsirini okutan kişi olarak tanıtılmaktadır. Endicânî

⁶ Kemalüddîn el-Endicânî, *Sıdku'l-kelâm fî 'ilmi'l-kelâm*, thk, Hafız Aşur Hafız Abdul'alim (Amman: Mektebetü'l-Ganim, 2023), 866; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hedîyyetü'l-Arifin Esmâü'l-Müellifin ve Asarü'l-Musannifin* (İstanbul: Maarif Basımevi, 1955), 2/170; Ömer Rıza Kehhale, *Mu'cemü'l-Müellifin*, (Beyrut: Müessesetü'l-Risale, 1993), 3/209; bk. Enver Konukçu, “Endican”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/190.

⁷ Endicânî, *Sıdku'l-Kelâm*, 868.

⁸ Endicânî, *Sıdku'l-Kelâm*, 382-383, 622.

⁹ Endicânî, *Sıdku'l-Kelâm*, 848, 866.

hocası hakkında dönemin ve bölgenin en iyi alimlerinden bir olduğunu, Keşşaf'ı okuturken esere incelikleriyle vakıf olduğunu ve sanki “Kur'an'ın indirildiği mekânda bulunuyormuş gibi” bir anlatıma sahip olduğunu ifade etmektedir.¹⁰

Endicânî'nin herhangi bir öğrenci veya öğrenci grubu eğittiği net olarak belirtilmemekle beraber eserinin yazma sebebini oluşturan temel nedenlerden bir tanesinin arkadaşlarının okuttuğu öğrencilerin sorduğu sorular olarak ifade edilmektedir. Bu öğrencilerin Endicânî'den bir akaid kitabı yazmasını istediği de ayrıca belirtilmektedir.¹¹

2.2. Seyahatleri

Endicânî hayatı boyunca birçok şehirde bulunmuş ve birçok şehre yolculuk yapmıştır. Bu şehirlerde bazen bulunduğu tarihi vermiş bazen de sadece karşılaştığı olaylar veya durumları eserine almıştır. Seyahatlerini Azerbaycan, iki Irak olarak ifade edilen Basra ve Kûfe, Bağdat, Harezm, İsfahan, Herat, Hemedan, Yezd gibi şehirlere yapmıştır. Eserinin girişinde Azerbaycan, Basra ve Kûfe'ye yolculuk yaptığını belirten Endicânî, orada bulunan insanların itikadi manada ihmalkâr davrandıklarını ve bu sebeple onların yaptıkları işlerin hüsrarla neticelendiğini ifade etmektedir.¹²

Diğer taraftan Basra, Kûfe ve Bağdat'a yaptığı yolculukların tarihini ise 773/1371 olarak ifade etmektedir. Hatta Bağdat'ta bulunduğu sıralarda Hanbeli mezhebine bağlı imamlardan birisine teccim konusunda sorular sorduğunu ve bu konu hakkında İmam Ahmed b. Hanbel'in görüşlerini de öğrenmek istediğini belirtmiştir.¹³

Harezm¹⁴ ise Endicânî'nin ilim aldığı şehir olarak bahsettiği yerdir. 759/1357 yılında orada bulunduğunu da ayrıca belirtmiştir. Yakın zaman içerisinde orada bulunan İbn Battûta, Harezm bölgesi için nüfusunun çok olduğunu, çarşılarında insanların kalabalık olduğunu ve şehirde büyük bir hastane bulunduğunu kaydetmektedir. Şehrin hükümdarının Kutlu Dümur olduğunu ve eşinin isminin Turabek Hatun olduğunu kaydeden İbn Battûta, medrese ve cami inşa ettiklerini de belirtmektedir.¹⁵

¹⁰ Endicânî, *Sıdku'l-Kelâm*, 382-383.

¹¹ Endicânî, *Sıdku'l-Kelâm*, 110.

¹² Endicânî, *Sıdku'l-Kelâm*, 109-110.

¹³ Endicânî, *Sıdku'l-Kelâm*, 781.

¹⁴ Harezm: Aral gölünün güneyinde uzanan topraklara ve XIII. yüzyıla kadar burada yaşayan halka verilen ad. Ayrıca bk. Abdülkerim Özaydın, “Hârizm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/217.

¹⁵ Endicânî, *Sıdku'l-Kelâm*, 622; Ebu Muhammed Abdullah İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnamesi*, çev. A. Sait Aykut, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2020), 343-344.

İsfahan¹⁶ şehrine de bir seyahat düzenleyen Endicânî, Sıdku'l-Kelâm eserini 5 Şâban 776/1375 yılında yazmaya başlamıştır. Burada kral yanlıları ve ona muhalif olan kimseler arasında büyük bir çatışma çıktığını, yüzden fazla erkeğin ve birçok çocuğun vefat ettiğini aktarmaktadır.¹⁷

Endicânî'nin, Tebriz'e¹⁸ gitme nedenini açıklamasa bile oraya da bir seyahat yaptığını görmekteyiz. Tebriz'de ise kendini Muhammed Mustafa olarak tanıtan birini gördüğünü ve o bölgede ve yakın bölgelerde bulunan 70 bin kadar cahil insanı yoldan çıkardığını söylemektedir. Ayrıca bu adam hakkında kendisinden fetva istediklerini, bu kişinin ise öldürülmesi hususunda fetva verdiğini zikretmiştir.¹⁹

Herat'a²⁰ doğru yola çıkan Endicânî, gitme sebebini belirtmeksizin 777/1375 yılında orada olduğunu ifade etmektedir. İslâm beldesi olması sebebiyle Endicânî şehrin, ilmi açıdan yüce bir yerde olduğunu ve yüzölçümünün büyük olduğunu aktarmaktadır. Endicânî'ye göre Herat beldesine mensup olan herhangi bir alimden bid'at ehli olduğu veya bid'at ürettiği yönünde herhangi bir haber gelmemiştir. Bunun sebebinin ise Rabbânî alimlerin içerisinde çokça bulunması ve bu nedenle ilmi olarak şehrin ayakta kalmış olmasıdır.²¹

Hemedan'a²² da bir sefer düzenleyen Endicânî orada bir gençle bir takım kelâmi tartışmalar girişmektedir. Tezimizin ilgili bölümünde geçen ilmi tartışma detaylarıyla birlikte anlatılacaktır.²³

Endicânî, Bağdat ve Hemedan arasındaki Kürt bölgesine de seyahat ettiğini aktarmaktadır. 775/1374 yılında Hemedan'a geldiği sıralarda Endicânî, etrafındaki gençlerden birinin ensesine gelen bir kaplan darbesiyle delirdiğini aktarmaktadır.²⁴

¹⁶ İsfahan: İran'ın dördüncü büyük şehri ve aynı adı taşıyan eyaletin merkezi. Ayrıca bk. Osman Gazi Özgüdenli, "İsfahan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/497.

¹⁷ Endicânî, *Sıdku'l-Kelâm*, 479.

¹⁸ Tebriz: İran'da Doğu Azerbaycan eyaletinin merkezi olan şehir. Ayrıca bk. Ali Sinan Bilgili, "Tebriz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/219.

¹⁹ Endicânî, *Sıdku'l-Kelâm*, 478-479, 732.

²⁰ Herat: Afganistan'ın batısında tarihî bir şehir ve bu şehrin merkez olduğu eyalet. Ayrıca bk. Recep Uslu, "Herat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/215-218.

²¹ Endicânî, *Sıdku'l-Kelâm*, 479, 859.

²² Hemedan: Batı İran'da bir şehir ve bu şehrin merkez olduğu eyalet. Ayrıca bk. Tahsin Yazıcı, "Hemedan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/183.

²³ Endicânî, *Sıdku'l-Kelâm*, 602, 622.

²⁴ Endicânî, *Sıdku'l-Kelâm*, 622.

Yezd²⁵ şehrine bir seyahat gerçekleştiren Endicânî, bu şehirde Şemseddin es-Sehâvî (ö. 902/1497) ile karşılaştıklarını aktarmaktadır. Bu karşılaşmada Allah Teâlâ'nın kelâmı üzerinde tartıştıklarını belirtmektedir. Bu durumun ise Endicânî'nin Irak'tan Herat'a doğru giderken 777/1375 yılında gerçekleştiğini ifade etmektedir.²⁶

2.3. Eserleri

Endicânî'nin günümüze ulaşan tek eseri, *Sıdku'l-kelâm fî 'ilmi'l-kelâm'dır*. Eseri 776/1375 yılında, İsfahan'da kaleme almaya başlayan Endicânî, 777/1375 yılında Tis isimli şehirde bitirdiğini ifade etmektedir. Ancak Endicânî hemen Sıdku'l-Kelâm kitabının başında telif ettiği bir başka eserden bahsetmektedir. el-İhlâs fî Şerhi Kitâbi't-Telhîsi'l-Muhtasar mine'l-Câmiu'l-Kebîr isimli bu eseri Endicânî, gayretle yazdığını ve onu bitirmek için odaklandığını ifade etmektedir. Endicânî'nin yazdığı bu şerhin asıl kitabı olan Câmiu'l-Kebîr, Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin (ö. 189/805) eseridir. Fırû-i fıkıh alanında yazılan Câmiu'l-Kebîr, Hanefî mezhebinin görüşlerini içeren temel beş eserden biridir. Ekmelüddîn Muhammed b. Mahmud el-Hanefî (ö. 786/1384) bu eser için fıkıh meseleleri hakkında ismiyle müsemma olarak câmiu'l-kebîr olduğunu ifade etmektedir. Rivâyetlerin ve akıl yürütülerek çıkarılan hükümlerin en özel olanlarını barındırmaktadır. el-Hanefî eseri, fikhın inceliklerini tamamlayıcı, bir mûcize olarak görmektedir. Endicânî de bu gelenek içinde yer almış, *el-İhlâs* adlı şerhiyle Hanefî fikhının temel meselelerini açıklamaya çalışmıştır. Bu eseri, onun ilmî birikimini, mezhep içi görüşleri derinlemesine kavrayışını ve meseleleri sistematik biçimde tahlil etme gücünü ortaya koymaktadır.²⁷

²⁵ Yezd: İran'da tarihî bir şehir ve bu şehrin merkez olduğu eyalet. Erdoğan Merçil, "Yezd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/510-512.

²⁶ Endicânî, *Sıdku'l-Kelâm*, 859.

²⁷ Endicânî, *Sıdku'l-Kelâm*, 24-25.

3. KEMALÜDDİN EL-ENDİCÂNÎ'NİN NÜBÜVVET HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ

Bu bölümde Kemalüddîn el-Endicânî'nin ortaya koyduğu nübüvvet anlayışı ele alınacak ve açıklanmaya çalışılacaktır. Müellif, ilk olarak nübüvvetin neden gerekli olduğu sorusuna yanıt vermekte, daha sonra ispat etme aşamasına geçmektedir. Mûcizenin peygamberlik olgusunda nasıl bir yer edindiği, tanımı ve peygamberliğin ispatı aşamasında nasıl kullanıldığı hakkında bilgiler vermektedir. Daha sonra Hz. Peygamber'in nübüvvetinin ispatı meselesine geçmekte ve şüphelere cevap vermektedir. Ardından nübüvvetin özellikleri ve faydalarından bahseden Endicânî, peygamberlerin ismet sıfatını açıklamaktadır. Peygamberlerin üstün kişilikler olduğuyla ilgili bir bahis açan Endicânî, nübüvvet ve velâyet bahsi ile de görüşlerini tamamlamaktadır.

3.1. Nübüvvetin Gerekliliği ve İspatı

Endicânî, nübüvvetin gerekliğini akli olarak olumlu görmekte ve bunu ispata çalışmaktadır. Akılsal olarak nübüvvetin caiz olduğunu, Allah Teâlâ'nın bazı kullarını diğer kullarının hepsine gönderebileceğini ifade etmiştir. Çünkü peygamberler, diğer kulları kurtuluşa çağırarak ve yüksek dereceleri elde etme konusunda yol göstereceklerdir. Bu nedenle herkesin nübüvveti kabul etmesi gereklidir.²⁸

Nübüvvetin gerekli olduğunu kabul eden çok fazla grup olmasına rağmen, Berahime²⁹, Sümeniyye³⁰ ve Hule'a³¹ gibi gruplar nübüvvetin gerekliğini reddetmişlerdir. Bu grupların genel olarak gerekçeleri ise aklen peygamber gönderilmesinin mümkün

²⁸ Endicânî, *Sıdku'l-Kelâm*, 459; Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Kitâbü'l-Tevhîd*, çev. Bekir Topaloğlu (İstanbul: İsam Yayınları, 2021), 347 (263); Ebû'l-Muîn en-Nesefî, *et-Temhîd li Kava'id et-Tevhîd*, thk. Muhammed Abdurrahman Şâğul, (Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, 2006), 68-69; Ebû'l-Yûsr el-Pezdevî, *Usûlü'd-Dîn*, thk. Hans Peter Lins (Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, 2003), 95; Ebû'l-Berekât en-Nesefî, *el-İ'timâd fi'l-i'tikâd*, thk. Abdullah Muhammed Abdullah İsmail (Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, 2012), 239; Nûreddin es-Sâbûnî, *el-Kifâye fi'l-hidâye*, thk. Muhammed Aruçi (İstanbul: İSAM Yayınları, 2013), 175.

²⁹ Berahime: Hindistan'da kutsal metin kabul edilen Vedalar'ın yorumu mahiyetindeki Brahmanalar'da yer alan ve kast sisteminin en üst tabakasını oluşturan Brahmanlar'ca temsil edilen dinî yapı. Bk. Günay Tümer, "Brahmanizm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul, TDV Yayınları, 1992), 6/329.

³⁰ Sümeniyye: Budist inancını benimseyenler için müslüman yazarlar tarafından kullanılan bir terim. Bk. Ahmet Güç, "Sümeniyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul, TDV Yayınları, 2010), 38/132.

³¹ Hule'a: Allah Teâlâ'nın insanı mükellef kılmasını reddedenler hakkında Ebû'l-Muîn en-Nesefî'nin kullandığı terim.

olmayacağıdır. Dehrîyye³² ise Fâil-i Muhtar³³ inancını kabul etmediğinden peygamber gönderilmesini düşünce sistemleri içerisine almamışlardır.³⁴

Endicâni peygamber gönderilmesinin gerekli olduğunu ise şöyle delillendirmektedir. Akıl bütün yararlı veya zararlı şeyleri, hükümlerin ise iyi veya kötü olduğunu idrak aşamasında eksiktir. Allah Teâlâ ise kötülüğün olduğu dünyada kendi kurallarını ve düzenini direkt olarak insanlıkla konuşmama üzerine kurmuştur. Bu nedenle de insanlık Allah Teâlâ'nın koyduğu bu kural ve düzenin açıklanması ve anlaşılması noktasında peygamberlere ihtiyaç duymuş, hukuki ve sosyal alanda ortaya çıkan ihtiyaçların giderilmesi bu yolla gerçekleşmiş olmaktadır. Böylece Allah Teâlâ'nın her zaman dilimi ve şehirde peygamber göndermesinin gerekli olduğu ortaya çıkmaktadır.³⁵

Endicânî'ye göre akıl, kendisine nimet verene itaat etmenin, rızasını kazanabilmek için emirlerini yerine getirmenin iyilik olduğunu bilmektedir. Nimet verene muhalefet etmenin ve isyan etmenin ise kötülük olduğunu bilmektedir. Aynı şekilde O'nun kızdığı, yasakladığı şeylerin de kötülük olduğunu, bunlardan kaçınmanın ise iyilik olduğunu bilmektedir. Bununla birlikte Allah Teâlâ'nın yapılan itaati, rızayı kazanma çabasını veya isyanı ve kendisine muhalif olmayı ihmal edecek değildir. Bilakis güzel olan şeyleri kabul ederken, kötü olan şeylere kızmaktadır. Eğer peygamberler olmasaydı insanlar, -Allah Teâlâ rızasını veya kızgınlığını gösterdiğinde- eksikliği ifade edebilmek adına şöyle söyleyebilirlerdi: *“Eğer bize doğru yolu gösteren bir peygamber göndermiş olsaydın, biz o yolu tutar ve yanlış yoldan kaçınırdık.”* Endicânî bu sözlerle şöyle delil getirmektedir: *“Müjdeleyen ve uyaran peygamberler gönderdik ki, insanların peygamberlerden sonra Allah'a karşı tutunacak bir delilleri olmasın! Allah izzet ve hikmet sahibidir.”*³⁶

Ebü'l-Yüsr el-Pezdevi (ö. 493/1100) de peygamber gönderilmesinin gerekliliği meselesi üzerine, Allah Teâlâ'nın bütün kullarıyla teker teker konuşmadığını, bunun sebebinin ise Allah Teâlâ'nın kelâmının yücelikte son noktayı teşkil ettiğini, herkesin ise bu noktayı

³² Dehrîyye: Âlemin ezeli olduğunu ve bir yaratıcısının bulunmadığını savunan materyalist felsefe akımı. Bk. Hayrani Altıntaş, “Dehrîyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul, TDV Yayınları, 1994), 9/107.

³³ Fâil-i Muhtar: Allah'ın bütün nesne ve olayları, özellikle insanlara ait ihtiyarî fiilleri iradesine göre yarattığını ifade eden bir tabir. Bk. Yusuf Şevki Yavuz, “İrade”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul, TDV Yayınları, 2000), 22/380.

³⁴ Endicânî, *Sıdku'l-Kelâm*, 459; Tâhir el-Bağdadî, *Usûlü'd-Din*, (İstanbul: Devlet Matbaası, 1928), 154-155 (15-15); Ebü'l-Muîn en-Nesefî, *Tefsîratü'l-Edille*, thk. Claude Salame, (Kıbrıs: Al-Jaffan Yayınları, 1990), 443 (10-15). Ayrıca bk. Fahreddin er-Razî, *el-Muhassal*, trc. Eşref Altaş, (İstanbul: Klasik Yayınları, 2019), 186.

³⁵ Endicânî, *Sıdku'l-Kelâm*, 460.

³⁶ *Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, Mustafa Çağrı vd. (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020), en-Nisâ 4/165; Endicânî, *Sıdku'l-Kelâm*, 460.

hak etmediğini ifade etmiştir. Diğer taraftan kulların yaratıcısını tanıma noktasında ihtiyaçları olduğunu, herkesin de bu bilgiyi elde edemediğini belirtmiştir. Bu nedenle peygamber gönderilmesinin gerekli olduğunun altını çizerek, topluma Allah Teâlâ'yı tanımanın yollarını ve bu yollar üzerine düşünmeyi öğretecek olan peygamberin izinden gidilmesi gerektiğini de ifade etmiştir. Akılla ibadetler ve miktarları hakkında herhangi bir çıkarım yapılamayacağını, birey ve toplumsal alanda gerçekleşecek olaylara karşı verilecek hükmün akılla bilinemeyeceğini de söylemektedir. Bu nedenle toplumun karmaşıklığını giderecek olan şeyin bir yönetici olduğunu ve bu yöneticinin birtakım kurallarla idareyi sağlayacağını belirtmektedir. Oysa akıl ne bu hükümleri ne de hükümlerin miktarlarını belirleyecek konuma sahiptir. Sonuç olarak Pezdevî, insanların ihtiyaçlarını ele alarak peygamberliğin gerekliliğini savunmakta ve aklın bu türden çıkarsamalara gücünün yetemeyeceğini ifade etmektedir.³⁷

Aynı minvalde peygamberliğin gerekliliği meselesine Ebû'l-Muîn en-Nesefî de bakmakta ve Allah Teâlâ'nın bir hikmet gereği peygamber gönderdiğine işaret etmektedir. Ebû'l-Muîn, var olanın, yok olanın ve varlığa çıkacak olanın sahibi Allah Teâlâ'nın mülkünde, istediği değişim, dönüşüm veya kural koyabileceğinin altını çizerek, peygamber göndermesinin de bu anlamda anlaşılması gerektiğini ifade etmektedir. Diğer taraftan aynı şekilde insanların doğru bir yola ihtiyaçları olduğunu ve bunun yönlendiricilerinin peygamberler olduğunu belirtmektedir. Bu durumla ilgili örneğini görme yetisini kaybeden birinin, caddede yürümesini göstermektedir. Ulaşmak istediği yere gidebilmesi için birtakım kuralların olması gerektiğini söyleyen Ebû'l-Muîn, sağa veya sola sapmanın yasak olduğu varsayımıyla hareket ederek, insanlığın da doğru yolda yürüyebilmesi için peygamberliğin gerekli olduğunu savunmaktadır. Ayrıca peygamberliğin de bir hikmete haiz olduğunu, Allah Teâlâ'nın hikmetsiz iş yapmayacağını ve bu hikmeti reddedenin cahil olduğunu söylemektedir.³⁸

Sonuç olarak peygamber gönderilmesinin gerekliliği, akli olarak çözümüne erişilemeyen problemler ve ihtiyaçlar üzerine kurulmuştur. Bu durum Endicânî başta olmak üzere diğer alimlerin de dikkate aldığı bir husustur. İnsanlığın peygamberliğe olan ihtiyacı en temelde

³⁷ el-Pezdevî, *Usûlü'd-Dîn*, 96. Ayrıca bk. Muhammed Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, trc. Şerafettin Gölcük (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1980), 129.

³⁸ Ebû'l-Muîn en-Nesefî, *et-Temhîd li Kava'id et-Tevhîd*, thk. Habibullah Hasan Ahmed, (Kahire: Daru't-tibaati'l-muhammediyye, 1986), 226-228. Ayrıca bk. Ebû'l-Muîn en-Nesefî, *Mâtürîdî Kelâmı*, trc. Yusuf Arıkaner (İstanbul: Endülüs Yayınları, 2019), 168.

“doğru yol”a ulaşmak ve hem dünya hem de ahiret adına yararlı ve zararlı olan kuralları öğrenmekle başlamaktadır.

Peygamberin gerekliliği hususunu tartıştıktan sonra Endicânî, Berahime, Sümeniyye ve Hulea'nın şüphelerini dile getirip, kendi delillerini sıralamaktadır. Berahime'nin şüphelerini iki noktada toplayan Endicânî, bunlardan ilkinin peygamberin getirdiği hükümlerin akıl yoluyla iyisinin daha önce bilinebileceğini, kötüsünün de aynı şekilde bilinebileceğini, bazı hükümlerin ise iyi veya kötü olduğunun bilinemeyeceğini iddia ettiklerini söylemektedir. Berahime, iyi olan hükmün “iyi”liğinin kalbî olarak bilinebileceğini, kötülükten sakınmanın da kalben anlaşılacağı ve bu sebeple de peygamberin gönderilmesinin gereksiz olduğunu savunmaktadır. Diğer bir deyişle Berahime, peygamberin getireceği emir ve nehiylerin akıl ve kalp iş birliğiyle daha önceden bilinebileceği ve bu sebeple peygambere ihtiyaç olmadığı düşüncesindedir. Diğer taraftan kötülüğün de akılla anlaşılabilirliği hem red hem de ondan uzaklaşmanın bu şekilde gerçekleşeceğini böylece bir peygambere ihtiyaç olmadığını ileri sürmektedirler. Eğer -ihtiyaç anında- aklın üzerinde karar kıldığı ve fayda getiren bir durum varsa bu iyidir ve peygamberi gerektirmez. Çünkü iyi olan bir şey kendisinde zararlı işaretler taşımaz. İhtiyaç hasıl olmadan, getirdiği fayda kötülüğe dönüştüğünde o şey aslında kök itibariyle kötüdür. Çünkü herhangi bir ihtiyaç olmadan ortaya konan kötülük, aklen de kötü sayılmaktadır. Bu sebeple de peygambere ihtiyaç yoktur.³⁹

Bu iddiaya Endicânî şöyle cevap vermektedir. Şeylerin iyilik ve kötülüğünün akılla bilinebileceğini kabul etmiyoruz. Eğer bu iddia kabul edilirse, şer'i hükümlerin şeylerin iyiliğine veya kötülüğüne cevaz verdiği durumda -bu hükme kusur geleceğinden- kabul edilmez. Aradaki anlaşmazlıkları dikkate almadan, Eş'arî mezhebinin ve Ehl-i Sünnet'in düşüncesi de bu yöndedir.⁴⁰

Eğer bu iddiayı kabul edersek, aklın helallerin iyi olmasına ve haramların kötü olmasına götüreceğini kabul edemeyiz. Örneğin kadınlarla cinsel birliktelik, -icap-kabul olsun veya olmasın- şehveti giderme anlamında alındığında akıl için kesinlikle kabul edilebilir bir şey değildir. Fakat neslin devamı ve nüfusun sürekliliği anlamında alındığında akıl bu

³⁹ Endicânî, *Sıdku'l-Kelâm*, 460. Farklı varyasyonlar için bk. el-Pezdevî, *Usûlü'd-Dîn*, 95-96; en-Nesefî, *Tebsiratü'l-Edille*, 1/444 (5-10); er-Razî, *el-Muhassal*, 191.

⁴⁰ Endicânî, *Sıdku'l-Kelâm*, 461.

durumu iyi olarak kabul edecektir. Bu nedenle de şaşkın olan akıl bir öğretmene ihtiyaç duyacaktır, ki o da peygamberdir.⁴¹

İddiayı farklı açılardan ele almaya çalışan Endicânî, aklın iyiyi-kötüyü bilse bile kesin olarak bilemeyeceğini ifade etmekte ve örneklendirmektedir. Hızlı koşan bir adamın koşmasına sebep iki temel faktörün olduğunu, bunlardan ilkinin güçlü bir düşmandan kaçış, diğerinin ise kaybetmekten korktuğu bir yarar sebebiyle böylesi bir davranış gösterdiğini belirtmektedir. İlk sebebin aklen iyi olarak alınacağını ikincisinin ise kötü olarak alınacağını ifade etmektedir. Bir diğer örneği ise zehirden sonra panzehir içmenin iyi olarak kabul edilebileceği, ihtiyaç yokken panzehir içmenin bile zararlı olduğu üzerinden vermektedir. Bu ve benzeri durumların farklılaşacağını ifade eden Endicânî, aklın kesinlikle neyin iyi neyin de kötü olduğunu bilemeyeceğini göstermektedir.⁴²

Diğer taraftan aklın, beş duyu verisini işleyerek iyi-kötü ayrımını yapamadığının kabulüyle, insanın manevi dünyasında eksik olduğu kabul edilmektedir. İbadetler noktasında aklın iyiyi-kötüyü ayırt edemeyeceğini savunan Endicânî, bir yol göstericiye ihtiyacın olacağını, bu kişinin de peygamber olacağını ifade etmektedir.

Devamla Berâhime'nin ikinci şüphesine geçen Endicânî, özetle bu şüphenin peygamberliğin ispatında mûcizenin yeterli olmadığı kanısına dayandığını ifade etmektedir. Berâhime, peygamberliğin ispatı konusunda mûcizenin tek başına delil olarak kabul edilemeyeceğini, bir anlamda mûcizenin Allah Teâlâ tarafından peygamberlere verilmeyeceğini belirtmektedir. Bunun bir sonucu olarak Berahime, mûcize gösteren kişiye cin ve şeytanların yardım edip-etmediği veya bu kişinin harikulade olan bir cisim sebebiyle de bunu gerçekleştirebileceği problemini öne sürmektedir. Bu kişinin hiç kimsenin bilmediği bir cisimle irtibata geçip, mûcizeyi gerçekleştirebileceğini iddia etmektedirler.⁴³

Diğer taraftan, mûcize Allah Teâlâ tarafından gelmiş olsa bile, gelen kişiyi doğrulamak amacıyla gerçekleşmeyebileceğini söyleyen Berahime, insan fiillerinin sebep-sonuç üzere veya sebepsiz yere geliştiğini, bununla birlikte insanın sebepsiz fiillerinin hepsinin Allah Teâlâ tarafından yaratılmayacağını öne sürerek mûcize gösteren kişinin peygamber olmasının kabul edilemeyeceğini savunmaktadır. Sebep-sonuç açısından ele alındığında kişi kötü bir iş yaptığında, bunun Allah Teâlâ tarafından yaratıldığını kabul etmenin

⁴¹ Endicânî, *Sıdku'l-Kelâm*, 461.

⁴² Endicânî, *Sıdku'l-Kelâm*, 461.

⁴³ Endicânî, *Sıdku'l-Kelâm*, 462; er-Razî, *el-Muhassal*, 189.

gerekli olduğunu belirtmişlerdir. Bu durumda Allah Teâlâ, kötüyü yaratmış olmakta ve yalancı birinin gösterdiği bir mûcize sebebiyle kullarını yoldan çıkararak bir varlığa dönüşmektedir. Sonuç olarak mûcize, peygamberliğe delil olarak kabul edilebilecek konumda değildir.⁴⁴

Mûcize Allah Teâlâ tarafından verilse ve doğrulama amacıyla gönderildiği kabul edilse dahi, mûcizeyi gösteren kişinin doğru biri olduğunu kabul etmek Berahime için mümkün görünmemektedir. Berahime, Ehl-i Sünnet'in Allah Teâlâ'nın küfür ve kötülüğü yarattığına cevaz verdiğini, bu sebeple de yalancı birinin mûcize göstererek Allah Teâlâ tarafından doğrulanabileceğini söylediğini iddia etmektedir. Mûcize bile yalancıyı doğrulamazken o kişinin peygamberliğine delil olarak nasıl kabul edileceğini sorgulamaktadır.⁴⁵

Endicânî bu şüpheyi iki taraftan cevabın verilebileceğini söylemektedir. İlk olarak, sayılan bütün ihtimallerin peygamberliği iddia eden kişinin doğruluğunu ve peygamberliğini yok etmediğini belirtmiştir. Daha sonra Allah Teâlâ'nın bir anda yaşlı bir adamı annesiz ve babasız var edebileceğini, bir dağı altına çevirebileceğini, deniz suyunu ise kana veya bala dönüştürebileceğini bilmekle beraber bunun aklen mümkün olmadığını ifade etmiştir.

Diğer yol ise mûcizenin mümkünlerden⁴⁶ oluşudur. Mümkünler Allah Teâlâ'nın yarattığı ve takdiri içerisinde bulunan şeylerdir. Bir yönüyle, peygamberlik iddia eden kişinin bazı söylemlerinin ardından mûcize, kendisini ispat ve doğrulama maksadıyla Allah Teâlâ tarafından var edilmektedir. Özellikle şu minvaldeki söylemlerden sonra: “*Allah'ım! Peygamberliğimde doğru isem şunu yap...*” Örnek olarak, peygamberliği inkâr edenlerin ve peygambere meydan okuyanların iddialarının hemen sonrasında ayın yarılması, âsânın yılanı dönüşmesi, kör ve cüzzamlının iyileşmesi hadiselerinin gerçekleşmesi ve bu iddiaların çürütülmesi gösterilebilir.⁴⁷

⁴⁴ Endicânî, *Sıdku'l-Kelâm*, 462; er-Razî, *el-Muhassal*, 189.

⁴⁵ Endicânî, *Sıdku'l-Kelâm*, 462; er-Razî, *el-Muhassal*, 189.

⁴⁶ Mümkün: Varlığı da yokluğu da zâtının gereği olmayan ve zâtına nisbetle varlığı ile yokluğu eşit bulunandır. İlyas Üzümlü, “Hüküm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/466.

⁴⁷ Endicânî, *Sıdku'l-Kelâm*, 463; Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi'u's-şâhîh*, (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 2002), “Menâkıb”, 61 (No. 3637). Ayın yarılması ile ilgili diğer hadis varyasyonları ile krş. Buhârî, “Menâkıb”, 61 (No. 3636-3638); Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim, *el-Câmi'u's-şâhîh*, thk. Nazr b. Muhammed el-Fâryâbî (Riyad: Dâru Tayyibe, 1427/2006), “Sıfatü'l-Kıyâme ve'l-Cenneti ve'n-Nâr”, 2800-2801-2802-2803.

Farklı bir açıdan mesele ele alındığında, geçmiş yüzyıllar ve ümmetler içerisinde mümkünlerin var olduğu ve sadece Allah Teâlâ tarafından yaratıldığı kabul ve itiraf edilmiştir. Gönderilen elçinin doğrulanması ve iddiasının ispatlanması mûcizeyle özdeşleşerek, herhangi birinin bile inkâr etmesine olanak sağlanmamıştır. Bu durumu bir örnekle açıklamaya devam eden Endicânî, bir hükümdarın sâdık, ilim ve akıl sahibi olan adamlarına bir elçi göndermesini gösterir. Elçinin, hükümdar hakkında bir sırdaş olması ve bu sırrı hem hükümdarın etrafındakilerin bilmemesi üzerine ona inanmayacaklarını ifade etmektedir. Elçi de karşılık olarak, hükümdarın belirli işaretlerle onu doğrulayacağını söylemekte ve bu işaretleri yapmasını hükümdardan istemektedir. Hükümdar işaretleri yerine getirdikten sonra hükümdarın etrafında bulunanlar elçiyi doğrulamak zorunda kalmışlardır.⁴⁸

Sonuç olarak Endicânî, Berahime'nin şüphelerini mûcize temelli olarak cevaplamış, delillerini mûcize üzerine sıralamıştır. Nakli olarak ele aldığı bu delillerde genellikle tevatür seviyesinde olan haberleri seçmiş ve argümanını bu şekilde sunmuştur. Ayrıca örneklem ve tarihi kıssalardan yararlanan Endicânî, Berahime özelinde herhangi bir iddiayı kabul etmemiş ve karşılık vermeye çalışmıştır.

Peygamberliğin gerekli olmadığını düşünen gruplar arasında bulunan Sümeniyye'nin şüphelerini ikiye indirgeyip bunları cevaplamaya çalışan Endicânî, ilk şüphenin her gelen peygamberin ümmeti tarafından yalanlanması, ona iman etmemesi ve azınlık kalan bir topluluğun kendisine iman etmesi olduğunu ifade etmiştir. Bu şüphenin temel olarak akılla çelişkili olduğunu ifade eden Endicânî, Allah Teâlâ'nın razı olunacak şeylerin yapılması ve sakındırılan şeylerden kaçınma üzerine delili olduğunu belirtmiştir. Her akıl sahibinin direkt olarak iyiliklere koşup, kötülüklerden kaçınmadığını ve çok az bir topluluğun buna erişebileceğini bu durumun ise Allah Teâlâ'nın bilgisi dahilinde olduğunu da belirtmiştir.⁴⁹

İkinci şüphenin ise gönderilecek olan peygamberin, toplum tarafından yalanlanacağını bilmesidir. Çünkü topluluk onu yalanladığında, ahirette karşılık olarak verilecek cezanın zulüm olacağı ortaya çıkacaktır. Fakat Allah Teâlâ hiçbir kuluna zulmetmez ve bu O'nun için imkansızdır. Cevap olarak Endicânî Allah Teâlâ'nın, peygamberinin yalanlanacağını ve kim tarafından yalanlanacağını bilmekte olduğunu ifade etmiştir. Bu durum ise Allah

⁴⁸ Endicânî, *Sıdku'l-Kelâm*, 463-464. Diğer varyasyonlar için bk. Ebu'l-Berekât en-Nesefî, *İslâm İnançının Ana Umdeleri*, çev. Temel Yeşilyurt (Malatya: Kubbealtı Yayıncılık, 2000), 50; Nûreddin es-Sâbüni, *el-Bidâye fî uşûli'd-dîn*, thk. Fethullah Huleyf (İskenderiye: Dâru'l-Maarif, 1969), 88.

⁴⁹ Endicânî, *Sıdku'l-Kelâm*, 464.

Teâlâ'nın zulüm veya abes işler yapan bir varlık olduğuna delil değildir. “O’na benzer hiçbir şey yoktur. O her şeyi iştir, her şeyi görür.”⁵⁰

“Allah, yaptığından sorumlu tutulamaz; onlar ise sorguya çekileceklerdir.”⁵¹

Endicânî teklifi reddedenlerin (Hulea’), Allah Teâlâ’nın insanları herhangi bir şeyle mükellef kılmadığını ve bunun imkânsız olduğunu ileri süren bir grup olduğunu belirtmiştir. Teklif konusunda şüphelerinin bulunduğunu ifade eden Endicânî, başlıcalarını şöylece sıralamaktadır. Bu şüphelerden ilki, kulların fiillerinin gerçekleşeceğini Allah Teâlâ’nın bildiğini buna göre de bu fiillerin gerçekleşmesinin vacip olduğunu söylemektedirler. Diğer taraftan Allah Teâlâ’nın bilmediği fiiller ise gerçekleşmeyeceğinden, mükellef olunan şeyin yapılması veya terk edilmesi anlamsızdır. Allah Teâlâ için de anlamsız iş olmadığından, teklif de anlamsızdır.⁵²

İkinci şüphe ise kul için teklif, iki durumda ortaya çıkmaktadır. İki durumun eşit şartlarda oluşması veya iki durumdan birinin tercihi üzerinden oluşmaktadır. İlk durumda fiilin gerçekleşmesi imkansızdır çünkü iki şey aynı anda gerçekleşmez. İkinci durumda ise tercih eden için fiilin gerçekleşmesi gereklidir fakat tercih edilen şeyin gerçekleşmesi imkânsız olduğundan teklifin herhangi bir anlamı yoktur.⁵³

Üçüncü şüphe de teklifin iki şekilde gerçekleşmesi üzerine kuruludur. İlki fiilin gerçekleştiği an, diğeri ise bu andan öncesine ait olmasıdır. İlk durumun olma ihtimali yoktur çünkü mevcudun icadı/yaratılması gerekir ki bu da imkansızdır. İkincisinin de gerçekleşmesi imkansızdır çünkü fiilin gerçekleşmesinden önce teklif yoktu. Buna göre teklife ve mevcudun icadına gerek yoktur. Teklifin imkânı ve herhangi bir faydası olmadığına göre, peygambere de bir ihtiyaç söz konusu değildir. Çünkü peygamberler teklifi açıklamak için gönderilmektedirler.⁵⁴

Bütün bu şüphelere/itirazlara Endicânî genel bir cevap vermektedir. Ortaya konan bütün itirazların aslında sebep-sonuç ilişkisi görülmek istenmesi nedeniyle söylendiğini ifade etmektedir. Fiillerin hepsinin Allah Teâlâ’dan geldiğini ve bu fiillere sebep arandığında sebebin de sebebinin ortaya çıkacağını aynı şekilde teselsülü getireceğini belirtmektedir. Aklen bu teselsülün bir yerde noktalanması gerektiğinin altını çizen Endicânî, bu durumu

⁵⁰ eş-Şûrâ 42/11.

⁵¹ el-Enbiyâ 21/23.

⁵² Endicânî, *Sıdku'l-Kelâm*, 465.

⁵³ Endicânî, *Sıdku'l-Kelâm*, 465.

⁵⁴ Endicânî, *Sıdku'l-Kelâm*, 465-466.

oluşturan fiillerin Allah Teâlâ'nın hükümleri olduğunu ifade etmektedir. Bu şekilde teklifin oluşmasında ve uygulanmasında herhangi bir sebebin aranması hususunu çürüten Endicânî, teklifin varlığını ve caizliğini ortaya koymuş ve böylece peygamberliğin gerekliliğini de savunmuş olmaktadır.⁵⁵

Böylece Endicânî peygamberliğin gerekliliğini reddeden fikirlere karşı bir savunma yapmış olmaktadır. Akli ve nakli delillerden yararlanan Endicânî, peygamberlik ihtiyacının en başta fitraten oluştuğunu savunmakta ve buna karşı geliştirilen argümanları da aynı cihette reddetmektedir. Diğer taraftan Allah Teâlâ'nın kullarını herhangi bir şeyle yükümlü tutacağını kabul etmeyen gruba karşı olarak sebep-sonuç ilişkisi ve bunun getireceği teselsülü ortaya koyarak teklifin var ve geçerli olduğunu kanıtlamış olmaktadır.⁵⁶

3.2. Mûcizenin Tanımı

Sözlükte mûcize, onu gösteren kişiden başka birinin aynısını veya benzerini göstermekten aciz kaldığı şey anlamına gelmektedir. Ebü'l-Muîn en-Nesefî mûcizenin sonundaki “h” harfinin mübalağa için geldiğini ve kendisine karşı koyacak şeye meydan okuma ve aciz bırakma anlamına geldiğini belirtmektedir. Tıpkı “allame ve rivâyet” sözcüklerinde olduğu gibi mûcize sözcüğünde de aynı kuralın geçerli olduğunu aksi takdirde mûcize kelimesinin “mecaz” kelimesiyle ifade edilmesinin daha doğru olacağını belirtmektedir. Bu tanımlamayı açıklayan Sıgnâkî ise mûcizenin acz kökünden alınmasının gerektiğini ifade etmektedir. Mûcize kelimesinin sonundaki “h” harfinin ise kelimeyi dişil forma almak için değil tamamen mübalağayı ifade için konulduğunu söylemektedir.⁵⁷

Dini terminoloji sahasında mûcize, dünyadaki sebep-sonuç ilişkisine muhalif, meydan okumayı içinde barındıran ve karşısına zıt veya benzer bir durum/olay konamayan şey anlamına gelmektedir.⁵⁸

⁵⁵ Endicânî, *Sıdku'l-Kelâm*, 466; er-Razî, *el-Muhassal*, 182-183.

⁵⁶ Ayrıca bk. Mustafa Akçay, “Bir Kelam Problemi Olarak Nübüvvetin İmkânı”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3 (2001), 281-302.

⁵⁷ Endicânî, *Sıdku'l-Kelâm*, 467; en-Nesefî, *Tebsiratü'l-Edille*, 1/468 (15); Ali Tarık Ziyat Yılmaz, *Mâtürîdî Âlimlerden Sıgnâkî'nin et-Tesdid fî Şerhi't-Temhid Adlı Eserinin Tahkiki ve İlahiyat Konularının Tahlili* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016), 536.

⁵⁸ Endicânî, *Sıdku'l-Kelâm*, 467; en-Nesefî, *Tebsiratü'l-Edille*, 1/468 (5) -470 (15); es-Sâbûnî, *el-Kifâye fî'l-hidâye*, 185-186; er-Razî, *el-Muhassal*, 186.

Müellif Endicânî için ise mûcize, âdete muhalif/harikulâde, kimsenin karşı koyamayacağı ve meydan okuma içeren bir durumu ifade eden terimdir.⁵⁹

Endicânî mûcizenin tanımını açıklamaya ilk olarak emr/durum kelimesiyle başlamaktadır. Emr kelimesini alışagelmışin dışında olan, yaşamın içerisindeki neden-sonuç ilişkisi dışında gerçekleşen şey anlamında değerlendiren Endicânî, buna örnek olarak ayın yarılmasını göstermektedir. Bir diğer anlam olarak adet üzere olan şeyin gerçekleşmesinin engellenmesi olarak tanımlayan Endicânî, Sürâka b. Cü'süm'ün Hz. Peygamber ve Hz. Ebûbekir'i takip ederken atının ellerinin batması örneğini vermektedir.⁶⁰

Alışlagelmışin dışında ifadesiyle nübüvvet iddia etmeyen kişiyi tanımın dışında bırakan Endicânî, nübüvvet iddia edenin de etmeyenin de bir durum/olay ortaya koyduğunu belirtmektedir. Fakat nübüvvet iddia eden kişinin alışlagelmışin dışında bir olay/durum ortaya koymak zorunda olduğunu da eklemektedir.⁶¹

Meydan okuma içeren ifadesinden de velilerin keramet göstermeleri kapsam dışında kalmış olmaktadır. Endicânî, herhangi bir seçim veya meydan okuma isteği olmaksızın velinin keramet gösterebileceğini caiz görmüştür. Oluşabilecek bir başka ihtimal ise meydan okuma/üstünlük sağlama iddiasıyla mûcize göstermeye gayret etme ve bunun sonucu olarak mûcizenin gerçekleşmeyeceğidir. Böylece mûcizenin tanımından irhas⁶² da kapsam dışı bırakılmış olmaktadır. İrhasa örnek olarak, Hz. Peygamber'in Şam'a giderken peşini bırakmayan bulut, büyükbaba ve büyükannelerinden aldığı alından alına aktarılan bir nur/ışık olması (Nur-u Muhammedî⁶³) ve bunun Hz. Peygamber'de durması gibi.⁶⁴

⁵⁹ Endicânî, *Sıdku'l-Kelâm*, 467.

⁶⁰ Endicânî, *Sıdku'l-Kelâm*, 467. Sürâka b. Mâlik: Hicret sırasında henüz müslüman olmadan Resûl-i Ekrem'i yakalamaya çalışmasıyla ünlü sahâbî. Daha geniş bilgi için bk. Yavuz Ünal, "Sürâka b. Mâlik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/161.

⁶¹ Endicânî, *Sıdku'l-Kelâm*, 467.

⁶² İrhas: Peygamberden nübüvvet öncesi dönemde sâdır olan hârikulâdeler için kullanılır. Daha geniş bilgi için bk. Mehmet Sait Özervarlı, "Hârikulâde", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/182.

⁶³ Nur-u Muhammedî: Hz. Peygamber'in mânevî şahsiyetini ifade etmek için kullanılan tasavvuf terimi. Daha geniş bilgi için bk. Mehmet Demirci, "Hakikat-i Muhammediyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/179; Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî, *Delâilü'n-Nübüvve*, çev. Hüseyin Yıldız vd. (İstanbul: Ocak Yayınları, 2017), 1/72-85.

⁶⁴ Endicânî, *Sıdku'l-Kelâm*, 467-468.

Diğer taraftan başka bir peygamberin mûcizesini kendine mal etmeye çalışanların olduğunu belirten Endicânî, Müseylimetülkezzâb'ın⁶⁵ ayın yarılması hadisesini kendisini desteklemek amacıyla gerçekleştirdiğini söylediğini ifade etmektedir. Yalancı birinin bu şekilde mûcize iddia etmesinin ise meydan okuma ile herhangi bir bağlantısı olmadığını da eklemektedir.⁶⁶

Tanımı açıklamaya devam eden Endicânî, zıtlığın yokluğu ifadesiyle sihir ve illüzyonun mûcizenin tarifinde kapsam dışı kaldığını, yapılan her sihrin ve göz yanılsaması içeren hareketin başka bir zıttı olduğunu belirtmektedir. Zıtlıktan kastın, sihrin veya illüzyonun her an çürütülme amacıyla aynısının veya ondan daha üstün bir şeyin yapılabilmesi olarak anlaşılması gerektiğini vurgulayan Endicânî, sihir yapanların ve illüzyonistlerin yaptıklarının mûcize kavramı içerisinde bulunan 'zıtlık' ile karıştırılmamasını önemle ifade etmektedir. Bir başka deyişle Endicânî, sâhir ve illüzyonist kişinin mûcizeye karşılık olarak gösterdiği bir durum/şey varsa da bunun zıtlık olarak anlaşılması gerektiğini söylemekte ve örnekle açıklamaktadır. Hz. Musa'nın (a.s.) Firavun'un karşısında asasının yılanı dönüşmesi hadisesinde büyücülerin bir göz yanılsaması ile gösterdikleri şeylerin 'zıtlık' adı altında alınamayacağını bu nedenle de mûcize olmadıklarını ifade etmiştir. Diğer bir örneği de Hz. İsa (a.s.) üzerinden veren Endicânî, başkalarının da ölüyü dirilttiği ve görme engelli birini iyileştirdiği iddiası çerçevesinde, Hz. İsa (a.s.) için zıtlık olarak alınamayacağını ifade etmiştir. Bu durumun Hz. İsa'nın duası ve yöntemi ile gerçekleştiğini ayrıca onu doğrulamak amacıyla yapıldığını belirtmektedir. Endicânî bu mûcizenin, iddiayı taşıyanların ve söyleyenlerin değil Hz. İsa'nın (a.s.) mûcizesi olduğunu kesin bir dille ortaya koymaktadır.⁶⁷

Sonuç olarak Endicânî gerek tanım gerekse örneklem üzerinden meseleyi açıklamaya gayret etmiştir. Anlatılanlardan yola çıkılarak mûcizenin en temel amacının karşı iddiayı kesin bir olayla/durumla tamamen işlevsiz bir hale getirmek olduğu açıktır. Bununla birlikte peygamberlerin bu özelliğini kendine mal etmeye çalışanlar veya buna karşı koymaya çalışanlar olsa da mûcize tabiatı itibarıyla unutmaya kabil bir olay olmadığından

⁶⁵ Müseylimetülkezzâb: Resûl-i Ekrem devrinde peygamberlik iddiasında bulunanlardan biri. Daha geniş bilgi için bk. Ahmet Önkol, "Müseylimetülkezzâb" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/90; Hayreddin ez-Zirikli, *el-A'lâm: Kâmusü terâcim*, nşr. Züheyr Fethullah (Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melâyin, 2002), "Müseylimetülkezzâb", 7/226. Ayrıca ayın yarılması hadisesi ile ilgili bk. İlyas ÇelEbî, "İnşikâku'l-Kamer", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/343; Ebü'l-Fidâ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, thk. Me'mûn Muhammed Saîd el-Sâğerci vd. (Beyrut: Dar-u İbn Kesîr, 2015), 3/354-361

⁶⁶ Endicânî, *Sıdku'l-Kelâm*, 468.

⁶⁷ Endicânî, *Sıdku'l-Kelâm*, 469.

ve sadece peygamberlerin gerçekleştirebileceği bir olay/durum olduğundan tarih boyunca biricikliğini korumuş ve anlatılagelmiştir.⁶⁸

3.3. Hz. Muhammed'in (s.a.v.) Peygamberliğinin İspatı

Bu bölümde Endicânî'nin Hz. Peygamber'in peygamberliğini ispat konusunda ortaya koyduğu aklî ve naklî deliller işlenecektir.

Endicânî'nin delil olarak aldığı âyetler şöyledir.

*“O, Allah'ın elçisi Muhammed'dir.”*⁶⁹

*“Muhammed yalnızca bir elçidir.”*⁷⁰

*“Muhammed sizin adamlarınızdan hiçbirinin babası değildir, fakat o Allah'ın elçisidir ve peygamberlerin sonuncusudur.”*⁷¹

Endicânî, Hz. Peygamber'in peygamberliğinin ispatında genel olarak Kur'an âyetlerinin delil olup-olmayacağını tartışmaktadır. Bu çerçevede yukarıdaki zikredilen âyetlerin Hz. Peygamber'in peygamberliğinin ispatına yeterli gelmeyeceği ve bu sebeple de kendisinin ayrıca bir ispat sunması gerektiği iddiasının ortaya atılabileceğini belirtmektedir. Bu iddianın ortaya çıkaracağı sonuç ise Hz. Peygamber'in getirdiği bu haberlerin doğruluğu problemi olacaktır. Diğer bir deyişle, Hz. Peygamber'in getirdiği haberler, nübüvvetinin ispatına, bu ispat ise getirdiği haberlerin doğruluğuna bağımlı olmaktadır. Bu durumun tabii bir sonucu olarak devir gerekeceğini ifade eden Endicânî, bu şekilde bir iddianın kabul edilemeyeceğini açıkça ifade etmiştir. Bu iddiaya Endicânî şöyle cevap vermektedir: Hz. Peygamber'in peygamberliği âyetlerle sabittir, âyetler de Allah kelâmıdır. Âyetlerin Allah kelâmı olduğu Hz. Peygamber'in getirdiği haberlerle ispatlıdır. Getirdiği haberlerin doğruluğu ve kendisinin güvenilir biri olduğu, ortaya koyduğu ve hiçbir yalancının gerçekleştiremeyeceği mucizelerle sabittir. Onun gerçekleştirdiği mucizeler ise kesin bilgi sağlayan duyularla da sabittir. Bu nedenle devir söz konusu değildir.⁷²

⁶⁸ Ayrıca bk. Recep Ardoğan, *Kelam ve Felsefe Açısından Nübüvvet*, (Kahramanmaraş: KLM Yayınları, 2021), 236-237.

⁶⁹ el-Fetih 48/29.

⁷⁰ Âl-i İmrân 3/144.

⁷¹ el-Ahzâb 33/40.

⁷² Endicânî, *Sıdku'l-Kelâm*, 471.

Hız. Peygamber'in peygamberliğinin ispatında akli delillerin üç yönden ele alınabileceğini belirten Endicânî, yönlerden ilkinin nübüvvet iddiasından hemen sonra, kendi eliyle gerçekleşmiş bir mûcize bulunmuş olmasıdır. Bu yolun en güvenilir yol olduğunu belirten Endicânî, bu durumda olan herkesin Allah Teâlâ'nın nebisi ve resulü olduğunu ifade etmektedir. Daha önce de açıklandığı gibi mûcize yalancı birinin elinde gerçekleşmez. O, Hız. Peygamber'in nübüvvet iddiasının tevatürle sabit olduğunu ve bunun da gerçek/apaçık bilgiyi gerektirdiğini söylemektedir. Diğer taraftan ona göre Hız. Peygamber'in gösterdiği mûcizeler üç yolla bilinebilir. İlk yol, anlamca mütevâtir olarak gelen haberlerdir.⁷³ Bu haberlerin bazıısı şunlardır:

‘İmran b. Hüseyin'den nakledildiğine göre Hız. Peygamber'in bir sefer sırasında susuz kaldığı ve bunun için yanındaki ashabı su bulmaya gittiği, giden sahabîlerin bir kadınla karşılaştığı kaydedilmektedir. Kadına suyun nerede bulunabileceğini soran sahabîler, bir gün ve bir gecelik yoldan sonra suya ulaşacakları cevabını alınca, durumu Hız. Peygamber'e aktarmak isterler. Kadın, Hız. Peygamber'in kim olduğunu sorunca, huzura çıkarırlar. Aynı sorular sorulur ve cevaplar alınır. Bunun üzerine Hız. Peygamber, kadının yanında getirdiği kova vb. eşyayı ister. İsteddiği eşyanın üzerine mesheder ve yanındaki 40 kişi ile doyana kadar su içerler. Hız. Peygamber ve yanındaki ashabı kendi mataralarını ve kaplarını da doldurduktan sonra kadına hurma vb. yiyecekler verip gönderirler. Kadın, yaşadığı yere ulaştığında etrafında bulunanları da ikna ederek Müslüman olurlar.⁷⁴

Enes b. Malik'ten (r.a.) gelen bir rivâyette Hız. Peygamber'in önüne bir kap getirilir. Hız. Peygamber elini kabın içine koyduktan sonra su çıkmaya başlar. O sudan 300 kişinin abdest aldığı söylenmektedir.⁷⁵

Abdullah b. Mes'ud'tan (r.a.) kanalıyla gelen bir rivâyette ise kendisinin Hız. Peygamber ile bir sefer sırasında birlikte iken sularının azaldığı haberi verilmektedir. Bunun üzerine Hız. Peygamber bir kabın içerisinde az bir su getirilmesini emretmiştir. Hazır edildikten sonra Hız. Peygamber ellerini kaptaki suya batırmış ve su çoğalmıştır. Bunun üzerine Hız. Peygamber, “Tertemiz ve mübarek, Allah Teâlâ'nın bereket verdiği suya bakın/koşun.” buyurmuştur.⁷⁶

⁷³ Endicânî, *Sıdku'l-Kelâm*, 471; krş. er-Razî, *el-Muhassal*, 186; Şemseddin Semerkandî, *es-Sahâifü'l-İlahiyye*, çev. Ramazan Biçer (Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, 2017), 233.

⁷⁴ Endicânî, *Sıdku'l-Kelâm*, 472; Buhârî, “Menâkıb”, 61 (No. 3571); Müslim, “Kitabü'l-mesacid ve Mevadi'us-salat”, 682.

⁷⁵ Endicânî, *Sıdku'l-Kelâm*, 472; Buhârî, “Menâkıb”, 61 (No. 3572); Müslim, “Kitabü'l-fedâil”, 6.

⁷⁶ Endicânî, *Sıdku'l-Kelâm*, 472; Buhârî, “Menâkıb”, 61 (No. 3579).

Endicânî birçok rivâyeti Buharî'den aldığını söyledikten sonra bu rivâyetlerin aslında lafzen âhad olsa da manen mütevâtir olduğunu, tek bir anlama delil teşkil ettiklerini, bu anlamın ise Hz. Peygamber'in elinde gerçekleşen mûcizelerden başkası olmadığını ifade etmiştir. Bunlardan başka ayın yarılması, ağaçların eğilmesi, taşların konuşması, devenin Hz. Peygamber'e şikâyetle bulunması gibi mûcizeler de mevcut olup, bu mûcizelerin de anlamca mütevâtir olarak alınması gerektiğini de belirtmiştir.⁷⁷

Böylece Endicânî, Hz. Peygamber'in mûcizelerini rivâyetlerle aktararak nübüvveti ispat etmeye çalışmaktadır. Buradan hareketle Endicânî'nin nübüvvetin ispatını rivâyetlerin - her ne kadar lafzen âhad olsa da- temelinde şekillendirmesi, günümüz bakış açıları ve yaşam olgusu üzerinden okunduğunda birçok eleştiriye tabi tutulacağı açıktır. Bu minvalde mûcizenin aynı rivâyetler üzerinden kabul edilmemesi gibi bir ihtimal ortaya çıkmaktadır. Mûcize yapısı gereği peygamberler eliyle gerçekleştiğinden saf inancı istemekte ve bu noktada kişinin mûcizeye bakış açısı ve inanç durumu önem kazanmaktadır. Endicânî'nin ortaya koyduğu bu deliller inanç sahibi kimseler tarafından kabul edileceği gibi, eleştirel veya inkâr tarafıyla bakan kimseler tarafından ise ciddi manada tenkide uğrayacaktır.

İkinci yol ise bütün insanlara his, müşahade ve apaçık bir şekilde Hz. Peygamber'in peygamberliğinin ispatlanmasıdır. Endicânî'ye göre Hz. Peygamber, nazım olarak mûcizevi ve derin anlamlara sahip, Araplara ve Acemlere meydan okuyan, eşsiz bir kitap olan Kur'an'la gelmiştir. Hz. Peygamber, Kur'an'a benzeyen veya iftira ile bile olsa, O'nun gibi 10 sure veya bir sure kadarını getirmelerini istemiş fakat hiç kimse bunu başaramamıştır. İnkarcılar onun davetini ve delillerini çürütmek için gösterdikleri istek ve çabalarına rağmen tam aksi şekilde Hz. Peygamber'in getirdiği din ile hem kendi dinleri ve mallarının gittiğini hem de bedenlerinin ve ruhlarının açık bir şekilde helak olduğunu gördüler. Endicânî'ye göre Hz. Peygamber'in davetini/mûcizesini çürütmeye imkanları olsaydı bunu ifşa ederlerdi ve bu ifşa mutlaka günümüze kadar ulaşır. Eğer bu daveti çürütebilecekleri veya alt edebileceklerini anlamış olsalardı, Hz. Peygamber'e karşı savaş meydanlarında mızraklarla, canlarını tehlikeye atarak karşı koyarlardı. İnkarcıların bütün hırslarına ve sayıca çokluklarına rağmen İslâm dininin herhangi bir eksikliğini bulamamasına karşın, Kur'an, mûcize olduğunu ortaya koydu. Endicânî,

⁷⁷ Endicânî, *Sıdku'l-Kelâm*, 474-475. Mûcizeler ile ilgili geniş bilgi için bk. İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 6/103-113. Ağaçların eğilmesi konusunda bk. Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî, *Câmiu'l-Kebîr*, thk. Beşşar Maruf (Beyrut: Daru'l-Ğarbü'l-İslâmî, 1996), "Menâkıb" 6 (No:3628).

Kur'an-ı Kerim'in Hz. Peygamber'in eliyle geldiğini, herkesin de Kur'an-ı Kerim'in aciz bırakan, mûciz bir kitap olduğunu ayan beyan gördüğünü belirtmektedir. Hz. Peygamber'in devrinden günümüze herkesin his ve müşahade yoluyla kesin olarak kabul ettiği en büyük mûcize olan Kur'an-ı Kerim, bütünüyle tevatürle gelmiştir. Böylece Kur'an-ı Kerim'in sonsuz bir mûcize olarak kalacağı da anlaşılmaktadır.⁷⁸

Konu ile alakalı faraza bir söylem ile devam eden Endicânî, herhangi birinin Kur'an-ı Kerim'e benzer veya bir kısmına benzer bazı şeyleri getirdiğini fakat Müslümanların hem savaş hem de kendi geçimlerini sağlama durumları uğraşırken bunları nakletmedikleri ve bu bilginin de ulaşmadığı gibi bir düşüncenin/söylemin imkânsız olduğunu ifade etmektedir. Bu söyleme cevap olarak Endicânî, düşmanların sayıca çok olduğunu, böyle bir durumun nakledilmesi hususunda daha hırslı olduklarını hatırlatmaktadır. Endicânî, herhangi bir kişinin böyle bir şeyi yapabileceğini tasavvur, hayal veya vehim olarak öngörmüş olsalar dahi bunu koca bir sergi alanına çevirip, en edebi şekilde de meşhur edeceklerini ifade etmektedir. Buna örnek olarak Müseylimetülkezzâb'ın yalanlarını meşhur etmelerini göstermektedir. Farklı bir açıdan da Hz. Peygamber'e şair olmayı, deliliği, sihri, kahinliği isnat edip bunu yaymalarını da belirtmektedir. Bu söylemlerin/iddiaların sonucunda ise Hz. Peygamber hakkında yalan söyledikleri ortaya çıkmış ve kaybeden taraf olarak kaldıklarını da ifade etmektedir.⁷⁹

Özetle Endicânî, Hz. Peygamber'in peygamberliğini Kur'an-ı Kerim'in eşsiz bir kitap olarak gelmesiyle temellendirerek, Allah Teâlâ'nın onu (s.a.v.) seçtiğini ve kendisine en büyük mûcizenin de verildiğini ifade etmektedir. Böylece her ne kadar engellemelere, düşmanlıklara, iftira ve yaftalamalara maruz kalsa da Hz. Peygamber'in peygamberliğinin ispatında ortaya konabilecek en büyük delilin aslında Kur'an-ı Kerim olduğu bir kez daha anlaşılmış olmaktadır.

Endicânî, peygamberliğin ispatında üçüncü bir yol olarak ise Hz. Peygamber'in geçmişten ve gelecekte verdiği haberlerin doğruluğunu göstermektedir. Hz. Peygamber, geçmiş toplumların yaşadıklarının doğru veya yanlış olduğunu, bunlardan bir kısmının rahmete ve kurtuluşa erdiği, bir kısmının ise azap içinde helak olduğunu haber vermiştir. Bu bilgileri verirken, toplum içerisinde hem Yahudi alimleri olan ahbarlar ve Hristiyan alimleri olan ruhbanlar da bulunmaktaydı. Hz. Peygamber ise onların herhangi bir toplantısına katılmamış veya onlardan herhangi bir ders almamıştır. Endicânî'ye göre

⁷⁸ Endicânî, *Sıdku'l-Kelâm*, 475-476.

⁷⁹ Endicânî, *Sıdku'l-Kelâm*, 476.

Hiz. Peygamber'in okuma yazma bilmediği bütün toplum tarafından bilindiği ve bu meclislere katılmadığı ortada iken geçmiş ümmetlere dair getirdiği haberler de mcize kapsamında değerlendirilmektedir.⁸⁰

Diğer taraftan Endicn, Hiz. Peygamber'in gelecek hakkında verdiği haberleri de mcize olarak değerlendirmektedir. rnek olarak ise İslm dininin yeryüzünde doğu-batı, kuzey-güney yayılacağı, Kisr'nın⁸¹ mal mülkünün helak olacağı yönünde gelen haberleri vermektedir. Bu rivyetlerden bazısı ise şunlardır:

Ad b. Htim'in rivyet ettiğine göre bir adam Hiz. Peygamber'e gelip fakirlikten şikyet etti. Bir başkası kişi de yolun kesilmesinden/fakirlikten şikyet etti. Hiz. Peygamber Ad b. Htim'e Hre⁸² şehrini görüp görmediğini sordu. 'Adiyy b. Htim ise görmediğini söyledi. Bunun zerine Hiz. Peygamber, hayatının el vermesi durumunda Hre'den deve üstüne binmiş bir kadının Allah'tan başka kimseden korkmadan, Kbe'yi tavafa geleceğini, Kisr b. Hürmüz'n hazinelerinin fethedileceğini, bir adamın da avuç dolusu gümüş veya altınla çıkıp kendisinden bunları kabul eden birini arayacağı fakat bulamayacağını Ad b. Htim'e söyledi. Ad b. Htim devamla Hre'den deve üstünde Allah'tan başka kimseden korkmayıp Kbe'ye tavaf için gelen kadını gördüğünü, Kisr b. Hürmüz'n hazinelerinin fethinde kendisinin bulunduğunu, etrafındakilerin de ömürleri yeterli olursa Hiz. Peygamber'in söylediklerinin gerçekleşeceğini söylemiştir.⁸³

Eb Hüreyre'den (r.a.) nakille Hiz. Peygamber, oturanın ayakta olandan, ayakta olanın yryenden, yürüyenin koşandan daha hayırlı olduğu fitnelerin gerçekleşeceğini haber vermiştir. Endicn bu rivyeti Hiz. Osman (r.a.) ve Hiz. Hüseyin'in (r.a.) ldrlmelerinden dolayı ortaya çıkan fitnelere işaret ettiği yönünde değerlendirmiştir.⁸⁴

Eb Hüreyre'den (r.a.) gelen başka bir rivyette ise Hiz. Peygamber, iki topluluk arasında, davaları aynı olduğu halde çok büyük bir savaşın çıkmadan kıyametin kopmayacağını

⁸⁰ Endicn, *Sıdku'l-Kelm*, 476.

⁸¹ Kisr: Araplar'ın Ssn hükümdarları için kullandıkları unvan. Daha geniş bilgi için bk. Casim Avcı, "Kisr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/71.

⁸² Hre: Irak'ın Necef iline bağlı bir kaza merkezi olup Kfe'nin 5 km. güneyinde ve Kfe ile Havernak arasında bulunan Kindre hyğnn güneydoğusunda, Fırat nehri kenarında yer alan geniş bir ovada bulunan şehir. Daha geniş bilgi için bk. Hüseyin Ali ed-Dkk, "Hre", *Türkiye Diyanet Vakfı İslm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/122.

⁸³ Buhr, "Menkb", 61 (No. 3595); Endicn, *Sıdku'l-Kelm*, 477.

⁸⁴ Buhr, "Menkb", 61 (No. 3601); Müslim, "Kitabü'l-fiten ve Eşratü's-Sa'a", 10; Endicn, *Sıdku'l-Kelm*, 478.

haber vermiştir. Sayısı otuza yakın yalancı deccâllerin⁸⁵ kendilerini Allah'ın peygamberi olarak tanıtmadan da kıyametin kopmayacağını söylemiştir.⁸⁶

Bu rivâyetleri aktardıktan sonra kendi hayatından birtakım örnekler veren Endicânî, İsfahan'da büyük bir katliam gördüğünü anlatmaktadır. Bu çatışmanın sebebinin ise kral yanlıları ve karşı olanlar arasında gerçekleştiğini ifade etmiştir. 100 kişiden fazla insanın bu çatışmalarda öldüğünü belirten Endicânî, okları toplayan çocukların, ayağa kalkmadan orada vefat ettiklerini söylemektedir.⁸⁷

Endicânî, Tebriz'de Muhammed Mustafa isminde birini gördüğünü ve Tebriz de dahil olmak üzere etraf şehirlerden oluşan 70 bin kadar kişiyi yoldan çıkardığını ifade etmektedir. Bu kişinin, kendisini takip edenlere, öğrendikleri inanç esaslarından uzaklaşmalarını, İslâm dinini öğrendikleri babalarına, annelerine, hocalarına lanet etmelerini emrettiğini belirtmektedir. Etrafındaki insanlara helali haram, haramı da helal kılanın kafir olduğunu söyledikten sonra Ebû Hanîfe'nin tilkinin, sırtlanın ve kertenkelenin yenilmesi hakkında haram fetvası verdiğini, ayrıca Şaffî'nin de tam aksine bu hayvanlar için helal fetvasını verdiğini, buna göre helal olduğu kabul edildiğinde Ebû Hanîfe'nin kafir olacağı, haram olarak kabul edildiğinde ise Şaffî'nin kafir olacağını söylemiş ve bu iki mezhepten uzak durmaları gerektiğini öğütlemiştir. Endicânî, bir heyetin kendisinin yanına gelip bu kişinin hakkında fetva istediğini belirtmektedir. Diğer taraftan bu kişinin iki defa Tebriz'de yakalandıktan sonra tövbe ettirilip salıverildiğini öğrenen Endicânî, bu kişinin tövbe ettirilmeden öldürülmesinin caiz olduğu fetvasını vermiştir. Dönemin Tebriz uleması da bu kişi hakkında katlinin vacip olduğu konusunda Endicânî ile aynı düşünceyi paylaşmaktadır.⁸⁸

Endicânî'nin aktardıklarına göre daha sonra Tebriz valisi bu kişinin yakalanmasını istemiş ve yakalandıktan sonra konuyu Azerbaycan ve Tebriz kadısına göndermiştir. Bazı kadı yardımcıları da Endicânî'ye gelerek bu kişinin yakalandığı ilk gece içerisinde kadının kırk bin dinar rüşvet aldığını yemin ifadesi ile söylemişlerdir. Kadı, bu kişinin fakir, iyi biri ve kendisi hakkında anlatılanların iftira olduğunu krala söyleyerek onu ikna etmiş ve adamı serbest bıraktırmıştır. Bu durum üzerine bu kişinin müritleri de kendisini

⁸⁵ Deccâl: İlâhî dinlerde kıyamet alâmetlerinden sayılan ve insanları doğru yoldan saptırmaya çalışacağı kabul edilen olağan üstü güçlere sahip kişi. Daha geniş bilgi için bk. İlyas Çelebi, "Deccâl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2019), 9/69.

⁸⁶ Buhârî, "Menâkıb", 61 (No. 3609); Müslim, "Kitabü'l-fiten ve Eşratü's-Sa'a", 17; Endicânî, *Sıdku'l-Kelâm*, 478.

⁸⁷ Endicânî, *Sıdku'l-Kelâm*, 478.

⁸⁸ Endicânî, *Sıdku'l-Kelâm*, 478-479.

hayırlı, velâyet ve keramet sahibi bir zat olarak görmüşlerdir. Endicânî bu olayın yaşanmasını Hz. Peygamber'in hadisleri ile bağdaştırarak, onun gelecek üzerine verdiği haberleri tamamen doğru olarak kabul etmiştir.⁸⁹

Endicânî, İsfahan'da kıyamet alametlerinden en ilginç ve şaşırtıcı olanını gördüğünü kaydetmektedir. Şehirde yerleşik bir fitne olduğundan bahseden Endicânî, insan suretinde bir şeytan gördüğünü, onun durumunun ise koyun postuna gizlenmiş bir kurda benzediğini ifade etmiştir. Cahiliye bağnazlığıyla hareket eden ve hidâyet sahibi olmak ile dalaletle düşmek arasındaki farkı gözetmeyen birçok kişiyi peşinden sürüklemiştir. Yünlü bir kıyafet giymesi, sadece eşeğe binmesi ve her gün insanlara Hz. Peygamber'in şeriatini takip ettiğini anlatması onun en bariz özellikleri olduğunu ifade eden Endicânî, bu işleri kendisine yaptıran saikin başkan/vali olma isteği ve çokça insanın kendisinin yolunu benimsediğini görme isteği olduğunu da belirtmiştir. Endicânî, bu kişinin konuşmasını doğruluk ve istikamet üzerine başlattıktan sonra İslâm'ı korumayı ve dini yaşantıya sahip çıkmayı öğütleyerek, Allah Teâlâ'ya olan yakınlığını, Hz. Peygamber'e olan bağlılığını da ifade ettikten sonra bazı hezeyanlar içerisinde anlatımlarına devam ettiğini ifade etmektedir. Endicânî bu hezeyanlardan bazılarının kabirlerde olup-biten şeylere vakıf olduğunu söylemesi, selef-i salihin ile rüyada değil uyku ile uyanıklık arasında görüştüğünü iddia etmesi ve sonrasında orada bulunan insanların da bütün bu konuşmaların isabetli ve nasihat üzere olduğunu düşünerek hak vermesinin bu kişi hakkında delil olarak alınabileceğini belirtmiştir. Bu kişi hakkında birçok olayı nakleden Endicânî, kendisinin yalancı bir insan olduğunu ve peygamberlik tasladığını ifade etmiştir.⁹⁰

Endicânî, aynı kişiden bahisle gelen bir haberi nakletmektedir. Minberde iken orada bulunanlara Allah Teâlâ için dini hassasiyetlerini korumalarını, kendilerini tehlikeye atmamalarını, kendisinin meclislerine katılıp başka alimlerin meclislerine gitmemelerini söylemektedir. Kendisinin meclislerine katılanların ise ahiret gününde ellerinden tutup cennete geçireceğini iddia etmiştir. Diğer taraftan bu kişinin meclislerine katılıp başka alimlerin de meclislerine gidenler için de hakkını helal etmeyeceğini ve ahiret gününde Hz. Peygamber ile bu kimselere düşman olacağını iddia etmiştir. Endicânî bu konuşmaları duyan kimselerin ise heyecana gelip bu kişinin Allah Teâlâ'ya yakın olduğunu zannederek

⁸⁹ Endicânî, *Sıdku'l-Kelâm*, 479.

⁹⁰ Endicânî, *Sıdku'l-Kelâm*, 479-480.

kendisinin keramet ehli bir insan olduğunu düşünüp doğru yoldan sapmış bulunduklarını belirtmiştir.⁹¹

İlim sahibi, güvenilir birinin Endicânî'ye aktardığına göre aynı kişi has müritlerini topladıktan sonra kendisinin duayı neden uzattığını sormuş, müritler ise sebebini bilmediklerini söylemiştir. Cevap olarak bunun sebebini “Biz duanı kabul ettik.” cümlesini duyana kadar devam etmesini göstermiştir.⁹²

Bir başka nakilde ise Endicânî, bu kişinin minberdeyken kendisine bir kâğıt parçası uzatıldığını ifade etmiştir. Kâğıdın üzerinde ise şunlar yazılıdır: “Ey Müslümanların imamı! Sultanın yanında bulunan seçkin tabaka ve onların yardımcıları insanların evlerini zorla ve zulümle ele geçirmektedir. Ev halkı ile yabancılar arasında mahremiyete dikkat edilmemekte ve hukuka riâyet edilmemektedir. Senin sözün sultanın yanında muteberdir. Bu zulmü ortadan kaldırmak için neden onunla konuşmadın? Bundan dolayı Allah Teâlâ'dan korkmuyor musun?” Bunları okuyunca yüzünü ekşitip sağa sola çevirdikten sonra kendisinin bir gece önce Allah Teâlâ'nın yanına mîraçla çıkarıldığını söylemiştir. Gerçekten Allah Teâlâ'dan korkan kişinin kendisi olduğunu söylemiş ve bu notu kendisine iletenin bedbaht biri olduğunu belirtmiştir.⁹³

Endicânî bu haberi aldığı anda büyük bir musibetin yaşandığını anladığını ve Kur'ân-ı Kerîm'de bulunan şu âyetin aklında geldiğini ifade etmiştir.

*“Ona, ‘Allah’tan kork!’ dense gururu kendisini günaha sürükler. Ona cehennem yeter! Orası ne kötü bir yataktır!”*⁹⁴ Diğer taraftan Endicânî, Hz. Peygamber'den iki tane hadis de nakletmektedir: *“Ümmetimin ahir zamanında ne sizin ne de babalarınızın duyduğu şeyleri çıkıp söyleyecek insanlar olacaktır. Onlardan uzak durun.”* ve *“Ahir zamanda ne sizin ne de babalarınızın duyduğu ve yalan olan şeyleri söyleyecek deccâller olacaktır. Onlardan uzak durun ne sizi yoldan çıkarsınlar ne de aranızda fitneye sebep olsunlar.”*⁹⁵

Endicânî, anlattığı bu kişinin mütenebbî, yaptıklarının ise yoldan saptırma ve açık bir şekilde İslâm'a muhalefet olduğunu ifade etmiştir. Hakiki Müslümanların bu kişinin batıl üzere olduğunu bileceğini belirterek, bu durumu kabul etmeyenlerin mahallenin cahilleri ve başıboş insanları olarak bilinmesi gerektiğini vurgulamıştır. Endicânî, bu kişinin ağına

⁹¹ Endicânî, *Sıdku'l-Kelâm*, 480.

⁹² Endicânî, *Sıdku'l-Kelâm*, 480-481.

⁹³ Endicânî, *Sıdku'l-Kelâm*, 481.

⁹⁴ el-Bakara 2/206.

⁹⁵ Müslim, “Mukaddime”, 6-7; Endicânî, *Sıdku'l-Kelâm*, 481.

en güzel ve zeki kuşları bile düşürebileceğini, iyiliğini gösterip kötülüğünü saklı tutmasının şeytanın en güçlü hilelerinden biri olduğunu ifade etmiştir. Bu kişiye bağlı olan fitne sahibi insanların da yeryüzünde çoğalmasa sebebiyle yaptıklarının ve söylediklerinin sultana ulaşmasında en büyük engel olduğunu belirtmiştir.⁹⁶

Endicânî bu kişinin devlet erkanına da sızdığını belirtmektedir. Her gün onların meclislerine katıldığını ve devlet erkanının ondan tatlı hikayeler dinlediklerini bu sebeple de onun Allah Teâlâ'ya yakın biri olduğu imajına kapıldıklarını söylemektedir. Dolayısıyla da bu kişinin hallerini sultana aktarmakta ve onun güzel sözlerini iletmektedirler. Bazıları kendisinin bâtılı gizlemedeki tecrübesizliği konusunda bazıları da câhiliye taassubu taşıdığından söz etmektedir. Bazen sultan da bu toplantılara katılmakta ve bu kişi küfrü gerektiren sözler söylemekten kaçınmaktadır. Fakat veli olduğunu ve keramet gösterdiğini, sözlerine tergîb ve terhîbi eklemekten geri durmadığını ifade etmektedir.⁹⁷

Endicânî, bu kişinin terhîb amacıyla anlattıklarına örnek vermektedir. Bu kişi, bir zaman kendi ellerinde seksen bin isyancının öldüğünü gördüğünü söylemiş ve bu sayının yakın zamanda tamamlanacağını iddia etmiştir. Bu iddia ile kendisini takip eden insanların çok olduğunu ve güç sahibi biri olduğunu vehmetmektedir. Endicânî, bu durumu korkuyu korkuyla çoğaltmaktan ibaret olduğunu ifade etmektedir.⁹⁸

Endicânî, tergîb amacıyla söylediklerine de şöyle bir örnek vermektedir. Bu kişiye Hızır'ın (a.s.) bir dua öğrettiği ve bu duanın hemen kabul edileceğini bildirdiği aktarılmaktadır. Daha sonra dua etmeye başlamakta ve insanlar seslerini yükselterek "Âmin" demekte, bu durumu gören sultan ise neşelenmekte ve bu kişiye inanç beslemektedir.⁹⁹

Endicânî, keramet göstermenin kıyamet gününde büyük bir bahtsızlık olduğunu ifade etmektedir. Bir başka deyişle, keramet sahibi birinin insanları kandırarak inanmalarını sağlaması sebebiyle durumunun vahim olduğunu belirtmektedir. Devamla, her kim gerçek bir peygamber olmadığı halde insanları cennete alıp veyahut cehenneme atabileceğini söylüyorsa ve Allah katına yükseldiğini iddia ediyorsa, herhangi bir şüphe olmadan kafir olduğunu eklemektedir. Bu durumun gerçek olduğuna kalpten inanan kim

⁹⁶ Endicânî, *Sıdku'l-Kelâm*, 482.

⁹⁷ Endicânî, *Sıdku'l-Kelâm*, 482.

⁹⁸ Endicânî, *Sıdku'l-Kelâm*, 482.

⁹⁹ Endicânî, *Sıdku'l-Kelâm*, 483.

varsa da bilgi sahibi olmadan yoldan sapmış olduğunu ve kafir olduğunu da ifade etmektedir. Cehaletin İslâm toplumunda özür olarak kabul edilemeyeceğini belirten Endicânî, bu özrün affedilmemesi halinde kıyamet günü cennete giden adımları aşamayacağını ifade etmiştir. Delil olarak ise şu âyetleri göstermiştir:

*“Bu Allah’ın vaadidir. Allah vaadinden caymaz; ama insanların çoğu bunu bilmezler. Onlar dünya hayatının sadece görünen yüzünü kısmen bilirler; âhiret hakkında ise tamamen gaflet içindedirler.”*¹⁰⁰

Endicânî, bu durumun varlığına üzülmekte ve şu önemli soruları sormaktadır: Sultan, bu adama meyletse -ki tebaa sultanlarının dini üzeredir- kim bu adamın batıl fikirlerini ve yaptıklarını sultana iletecek? Sultan bu adamı imam, vaiz ve yol gösterici olarak gerçekten benimsediğinde kim dinin içerisindeki bu fesadı önleyecek? Ancak Allah Teâlâ’nın basiret sahibi bir sultan göndermesi veya hikmet sahibi başkalarının gönderilmesiyle bu topluluğun ortadan kalkacağını ifade etmektedir. Delil olarak ise şu âyeti göstermektedir: *“Kalplerinde hastalık bulunanların “Başımıza bir felâketin gelmesinden korkuyoruz” diyerek onların dostluklarını kazanmaya çalıştıklarını görürsün. Belki de Allah müminlere katından bir fetih veya başka bir başarı getirir de onlar içlerinde gizledikleri şeyden dolayı pişman olurlar.”*¹⁰¹

Endicânî, Hz. Peygamber’in hadislerinden örnekle ahir zamanda iki tane deccâl çıkacağını haber verdiğini ve durumun böylece gerçekleştiğini ifade etmektedir. Her dönem veya yerde bu decallerin kiminin meşhur olduğunu kiminin de gizli kaldığını belirtmektedir. Devamla Alî b. Ebî Tâlib’ten (r.a.) rivâyetle Hz. Peygamber’in şöyle buyurduğunu nakletmektedir: *“Ahir zamanda öyle bir kavim gelecek ki, genç olup aptallık derecesine varan düşünceler ortaya koyacaklar. Onlar insanların en hayırlısının hakkında konuşurlar. Fakat İslâm’dan okun avı delip geçtiği gibi çıkarlar. İmanları boğazlarından öteye geçmez. Onlarla karşılaşırsanız, öldürün. Çünkü onların öldürülmesi kıyamet gününde bunu yapana sevap kazandırır.”*¹⁰²

Habbâb b. el-Eret’in (r.a.) rivâyet ettiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *“Allah’a yemin olsun ki bu din tamamlanacaktır. San’a’dan Hadramût’a kadar bir*

¹⁰⁰ er-Rûm 30/6-7; Endicânî, *Sıdku’l-Kelâm*, 483.

¹⁰¹ el-Mâide 5/52; Endicânî, *Sıdku’l-Kelâm*, 483.

¹⁰² Buhârî, “Menâkıb”, 61 (No. 3611-5057-6930); Müslim, “Kitabü’z-Zekât”, 1066; Endicânî, *Sıdku’l-Kelâm*, 484.

yolcunun Allah Teâlâ dışında kimseden korkmadan ve koyunlarına kurdun saldırmayacağını bilerek gitmesi gibi. Fakat siz acele ediyorsunuz.”¹⁰³

Ebû Hüreyre’den nakille Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *“Eğer Kisra helak olursa, ondan sonra gelecek Kisra yoktur. Eğer Kayser helak olursa ondan sonra gelecek Kayser yoktur. Onların hazinelerini de Allah yolunda harcayacaksınız.”¹⁰⁴*

Mesrûk ve Urve’den gelen bir nakilde Hz. Aişe (r. anha) kendilerine Hz. Peygamber’in vefat ettiği hastalığında Hz. Fâtıma’ya (r. anha) haber verdiği iki olayı anlatmaktadır. İlkinde Hz. Fâtıma (r. anha) Hz. Peygamber’in vefat edeceğini öğrenmiş bunun üzerine ağlamıştır. İkincisinde ise Ehl-i Beyt’ten olup hemen arkasından gelecek kişinin kendisi olduğunu öğrenmiş ve gülmüştür.¹⁰⁵

Endicânî, Hz. Peygamber’in hem geçmiş hem de gelecek ile alakalı verdiği haberler ve bu haberlerin doğruluğunun sabit olduğunu ifade etmiştir. Bu haberleri de mûcizenin bir yönü olarak ele almıştır. Hz. Peygamber’in kendi eliyle gerçekleştirdiği mûcizelerin peygamberlikten sonra ortaya çıktığını belirten Endicânî, net olarak Hz. Muhammed’in (s.a.v.) Allah Teâlâ’nın elçisi olduğunu ifade etmektedir.

Sonuç olarak Endicânî gerek kendi hayatındaki örneklerle gerekse rivâyetler ışığında bir peygamberlik delili oluşturmuştur. Bu sebeple gördüğü veya duyduğu durumları/kişileri bu delille sınamaktadır. Her ne olursa olsun peygamberlik ile ilgili yalan, yanlış veya gerçekleşmesi mümkün olmayan şeyleri söyleyen herhangi birine tabi olunmaması gerektiğini açıkça ifade etmiştir. Bu durumun kişinin dini yaşantısına zarar vereceğini ve topluma fesat yayacağını belirtmiştir.

Üçüncü yol olarak Endicânî Hz. Peygamber’in davranışlarının, şemâilinin, ahlâkının ve bir bütün olarak hayatının peygamberliğine delil olarak kullanılabileceğini göstermektedir.¹⁰⁶ Daha önceki hadislerde geçtiği üzere ve ayrıca Kur’ân-ı Kerîm’den âyetleri delil göstererek bu durumu izah etmeye çalışmaktadır. *“Sen elbette üstün bir ahlâka sahipsin.”¹⁰⁷* ve *“Sen onlara sırf Allah’ın lûtfettiği merhamet sayesinde yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı kalpli olsaydın, hiç şüphesiz etrafından dağılır giderlerdi.*

¹⁰³ Buhârî, “Menâkıb”, 61 (No. 3612); Endicânî, *Sıdku’l-Kelâm*, 484-485.

¹⁰⁴ Buhârî, “Menâkıb”, 61 (No. 3618-3619); Müslim, “Kitabü’l-fiten ve Eşratü’s-Sa’a”, 2918-2919; Endicânî, *Sıdku’l-Kelâm*, 485.

¹⁰⁵ Buhârî, “Menâkıb”, 61 (No. 3623-3625); Müslim, “Kitabü Fedailü’s-Sahabe”, 2450; Endicânî, *Sıdku’l-Kelâm*, 485.

¹⁰⁶ İbrahim Toprak, *Hz. Muhammed’in Nübüvvetine Delil Olan İnsanî Özellikleri*, (Ankara: Fecr Yayınları, 2022), 147-162.

¹⁰⁷ el-Kalem 68/4; Endicânî, *Sıdku’l-Kelâm*, 485.

Onları affet, onların bağışlanmasını dile, iş hakkında onlara danış, karar verince de Allah'a güven, doğrusu Allah kendisine güvenenleri sever."¹⁰⁸ mealindeki âyetlerin kesinlikle delil olarak kabul edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Diğer taraftan Endicânî, Hz. Peygamber'in tekil olarak yaptıklarının, söylediklerinin peygamberliğine delil teşkil etmese dahi, toplama vurulduğunda Allah Teâlâ'nın kendisini bu göreve seçtiği anlaşıldığını ifade etmektedir. Çünkü ancak bu özellikler, Allah Teâlâ'nın elçisi olabilecek birinde toplanabilir. Endicânî'ye göre Hz. Peygamber'in bu özellikleri de nübüvvetine delil kabul edilmelidir.¹⁰⁹

Dördüncü yol olarak ise Endicânî Hz. Peygamber'in peygamberliğinin ispatında diğer semavi kitapları ve geçmiş peygamberlerden gelen haberleri göstermektedir. Allah Teâlâ'nın Hz. Peygamber'in gizli veya açık özelliklerini, sıfatlarını ve niteliklerini indirdiğini söyleyen Endicânî, Yahudi alimleri olan ahbarların ve Hristiyan alimleri olan ruhbanların bu özellikleri, sıfatları ve nitelikleri kendi peygamberleri için uyarladıklarını ifade etmiştir. Allah Teâlâ'nın Hz. Muhammed'i (s.a.v.) göndermesiyle birlikte hem Yahudi hem de Hristiyan alimleri tam da okudukları kitaplardaki gibi birinin çıktığını görünce onu inkâr etmeye başladıklarını belirtmiştir. Gerçek bir peygamber olduğunu anladıkları için kimileri ona tabi olup inanmış kimileri de inat sebebiyle ve doğrulama imkânı da bulamadıklarından inkara başvurmuşlardır. Bütün bu göstergeler açıkça Hz. Peygamber'in hak bir peygamber olduğuna delil olarak alınmalıdır.¹¹⁰

Özetle Endicânî, peygamberliğin ispatı hususunda genel olarak rivâyetleri temel almış, yaşamı içerisinde gördüğü ve duyduğu olayları/kişileri de bu kıstaslara göre değerlendirmiştir. Günümüz açısından bakıldığında bu metot çok işlevsel olmamakla birlikte, rivâyetlerin değerlendirilmesi, tenkidi, ravilerin durumunun göz önünde bulundurulması gibi meselelerin açıkça tartışılması ve doğru bilginin ortaya konulması gerekmektedir. Endicânî'nin bu hususta daha önce de ifade edildiği gibi âhad haberlerin de kullanılması gerektiğini belirtmesi ve uygulaması bu durumun en açık halidir.¹¹¹

Endicânî ispat hususunu işledikten sonra, Hz. Peygamber'in peygamberliğine dair inkarcıların şüphelerini incelemektedir. Bu şüpheleri bir sonraki konu başlığında ele alacağız.

¹⁰⁸ Âl-i İmrân 3/159; Endicânî, *Sıdku'l-Kelâm*, 485.

¹⁰⁹ Endicânî, *Sıdku'l-Kelâm*, 485.

¹¹⁰ Endicânî, *Sıdku'l-Kelâm*, 486.

¹¹¹ Ayrıca bk. Altay Cem Meriç, *Peygamberliğin İspatı*, (İstanbul: İnsan Yayınları, 2022), 409-462.

3.4. Hz. Peygamber'in Peygamberliği Konusundaki Şüphelerin Çürütülmesi

Endicânî, Hz. Peygamber'in peygamberliğini inkâr edenlerin Yahudiler, Hristiyanlar, Mecusiler, müşrikler, teklifi reddedenler, Berahime, Sümeniyye ve Dehrîlerin olduğunu söylemektedir. Daha önce de geçtiği üzere Berahime, Sümeniyye ve teklifi reddedenlerin şüphelerinin incelendiği ve şüphelerinin iptal edildiği ifade edilmişti. Bu konu başlığı altında geri kalan şüpheler ve çürütülmesi işlenecektir.

Endicânî temel olarak Dehrîlerin batıl bir inanç sistemleri olduğunu şüphelerinin ise bu inanç sistemine göre iki tane sacayağının bulunduğunu ifade etmektedir. İlk şüphe Fail-i Muhtâr'ın¹¹² reddini oluşturmaktadır. Bu şüpheyi sübûtî sıfatlar konu başlığı altında açıklayan Endicânî'nin ikinci şüphe olarak Yaratıcı'nın cüzileri bildiğini inkâr etmeleri olarak ele almıştır.¹¹³

Dehrîler'in, yaratıcının cüzileri bilmemesi iddiasını Endicânî şöylece açıklamaktadır: Hz. Peygamber'in peygamberliğinin sabit olması durumunda bütün insanlara tek tek teklifin ne olduğunu ve cüzilerin de durumlarını açıklaması gerektiği düşüncesine dayanmaktadır. İman, oruç, hac, zekât, namaz ve cihat gibi meselelerin açıklaması gereklidir. Ayrıca eğer bir peygamber gönderilecekse, gönderilme sebebinin Yaratıcı'nın bilmediği şeyler üzerine olması gereklidir.

Kısaca izah ettiği bu iddiadan sonra Endicânî, sübûtî sıfat konusu içerisinde dokuzuncu başlık altında kesin bir delille bu iddianın iptal edildiğini ifade etmiştir. Ayrıca Yaratıcı'nın hem cüzileri hem de küllileri bildiğini ispat ettiğini belirtmiştir.¹¹⁴

Endicânî, müşriklerin şüphelerini de şöylece açıklamaktadır: *“Bizim sayıları yüzler ve binlere kadar varan ilahlarımız var. Bu kadar fazla olmalarına rağmen bizim ilahlarımız bütün ihtiyaçlarımıza cevap verebilecek durumda değildir. Hatta bir kurbağayı diriltme veya karıncaya nimet vermeye bile güçleri yetmemektedir. Bizimle veya yeryüzünde yaşayan herhangi bir varlıkla da konuşmuyorlar ancak bizim önümüzde ve gözlerimiz onları görüyor. Fakat bu adam -kendi zamanlarının peygamberini ifade ediyorlar- ilahının bir tane olduğunu, başka bir ortağı olmadığını, her şeyi yarattığını ve yaşayan her şeyi rızıklandığı düşüncesini yaymaktadır. Hatta “İnkârcılar şöyle dediler:*

¹¹² Fail-i Muhtâr: Allah'ın bütün nesne ve olayları, özellikle insanlara ait ihtiyarî fiilleri iradesine göre yarattığını ifade eden bir tabir. Bk. Yusuf Şevki Yavuz, “İrade”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/379.

¹¹³ Endicânî, *Sıdku'l-Kelâm*, 487. Ayrıca bk. Endicânî, *Sıdku'l-Kelâm*, 320-322.

¹¹⁴ Endicânî, *Sıdku'l-Kelâm*, 487-488. Ayrıca bk. Endicânî, *Sıdku'l-Kelâm*, 318-321.

*“Çürüyüp paramparça olduğunuzda yeni bir yaratılışa konu olacağınızı iddia eden bir adam gösterelim mi size?” söylemiyle bizim onun Rabbine döneceğimizi ve ruhlarımızın bedenlerimizde olduğunu söylemektedir. Bu büyük olaylar nasıl tek, gözümüzle görmediğimiz bir varlıktan çıkabilir? Bu adam kesinlikle yalancıdır.”*¹¹⁵

Bu şüpheyi cevap olarak Endicânî, ilahlarını kendi elleriyle ürettiklerini ve bu ürettikleri ilahlara tapmalarını göstermektedir. Üretimden önce hiçbir şeye güç yetiremeyen, katı şeyler olduklarını bildiklerini, üretimden sonra aynı şekilde kaldıklarını ifade etmektedir. Endicânî her ne kadar sayıları binleri aşsa da herhangi bir şeyi yapmaya güçlerinin olup olmadığını sormaktadır. Fakat peygamberin getirdiği haberler ise ilahın bir olduğunu, herhangi bir ortağı olmadan yaratıcının da O olduğunu, rızık verenin de O olduğunu söylemektedir. Bu durumda Endicânî şu soruyu sormaktadır: Sizi ve her şeyi yaratan, her şeye gücü yeten ilah nerede, sizin katı ve hiçbir şeye gücü yetmeyen ilahlarınız nerede?¹¹⁶

Endicânî, güneşin ve ayın yeri, göğü, denizi, karayı, düzlükleri, dağları aydınlattığını müşriklerin de bunu gördüklerini belirtmektedir. Bu durumun sıfatı Nûr olan bir varlıktan başka kimseden gelmeyeceğini ifade etmektedir. Her biri gerçekleştiğinde ise, âlemin bir kısmının parıldayıp ve diğer tarafının karanlığa gömüleceğini, gündüzün ve gecenin, ayın ve güneşin ise Allah Teâlâ'nın üretimi ve yarattığı varlıklar olduğunu söylemektedir. Bütün bunları yaratanın her şeye gücünün yeteceğine, yaşayanları rızıklandıracağına, bütün ihtiyaçları giderdiğine, ilk defa yaratıldıktan sonra tekrar geri döndüreceğine şaşırıp, inkâr ettiklerini belirtmektedir. Diğer taraftan Endicânî, güneşin, ayın, gecenin ve gündüzün sıfatlarının her şeye ulaşması sebebiyle onları yaratanın da sıfatlarının her şeye ulaşacağını söylemektedir. Bu durumda ise yarattığı varlıklar/kullar ile kendisi arasında elçilik yapacak birini seçmesi kadar doğal bir şey olmayacağını ifade eden Endicânî, seçtiği elçiye ise hikmet sıfatının gereği olarak emir ve yasakları tebliğ etmesi görevini vermesini de bir o kadar doğal görmektedir. İtaatkâr kullarına rahmet, inkarcılara ise intikam sıfatlarını göstermesi de olağandır. Hz. Peygamber'in Allah Teâlâ tarafından gönderilmiş olduğunu söylemesi ve Allah Teâlâ'nın kendisini mûcizeyle doğrulaması sebebiyle, kendisinin sözünde doğru olduğu ve davetinin de ümmet için hak üzere olduğu anlaşılmaktadır.¹¹⁷

¹¹⁵ Endicânî, *Sıdku'l-Kelâm*, 488.

¹¹⁶ Endicânî, *Sıdku'l-Kelâm*, 488.

¹¹⁷ Endicânî, *Sıdku'l-Kelâm*, 488-489.

Devamla Yahudilerin şüphesini ele alan Endicânî, üç noktaya temas etmektedir. Birincisi Allah Teâlâ'nın Hz. Musa'nın (a.s.) şeriatının kıyamete kadar devam edeceği açıkladığı düşüncesi, ikincisi Hz. Musa'nın (a.s.) şeriatının belirli bir döneme münhasır olduğu, üçüncüsü ise Hz. Musa'nın (a.s.) ne Allah Teâlâ'dan gelen bir beyanla ne de belirli bir dönem özelinde bu şeriatı uyguladığı düşüncesidir.

Direkt olarak üçüncü şıkkı eleyen Endicânî, Allah Teâlâ'nın hem kıyamete kadar bu şeriatın devam edeceğini beyan etmesi hem de belirli bir dönemde bırakmasının sonucu olarak ortaya konan hükümlerin mutlak olacağı noktasına varmaktadır. Mutlak olan hüküm ise tekrar gerektirmeyeceğinden, herhangi bir fiilin vacip olması ise bir defa söylenmesine bağlanmış olmaktadır. Endicânî bu durumun tek bir emirle bütün meseleleri çözmeyi gerektireceğinden Hz. Musa'nın (a.s.) getirdiği bu hükümlerin eksik/kusurlu olmasına yol açacağını ifade etmektedir. Endicânî, Hz. Musa'nın (a.s.) getirdiği hükümlerin, Hz. İsa'nın (a.s.) ümmeti için bir temel teşkil ettiği icmâ ile sabit olduğunu belirterek şüphenin bu kısmını çürütmüş olmaktadır.¹¹⁸

İkinci şıkkı inceleyen Endicânî, Allah Teâlâ'nın Hz. Musa'nın (a.s.) getirdiği hükümleri belirli bir döneme özgü kılması halinde, insanların bu hükümleri diğer nesillere aktarmak için ellerinden geleni yapacaklarını ifade etmiştir. Örnek olarak da Hz. İsa'nın (a.s.) gelmesiyle birlikte bu hükümlerin ortadan kalkacağını belirtmiştir. Fakat Hristiyanların eleştirilerinin çokluğuna rağmen ne Hz. Musa'nın (a.s.) şeriatı bu aktarımla gelmiştir ne de böyle bir bilgi kesin olarak anlaşılmıştır. Endicânî böylece şüphenin bu şıkkını da çürütmüş olmaktadır.¹¹⁹

İlk şıkka dönen Endicânî, Allah Teâlâ'nın Hz. Musa'ya (a.s.) gönderdiği hükümlerin ebedi olarak kalacağı beyanını vermesi durumunda, bu hükümlerin neshinin olmayacağını söylemektedir. Nesih kabul edildiğinde ise Allah Teâlâ'nın verdiği bu beyana olan güven sarsılmış ve yalana kapı aralanmış olacaktır. Bu durum ise imkansızdır. Ayrıca Endicânî neshe bir cevaz veya uygunluk görülmesi durumunda bunun Hz. Musa'nın (a.s.) şeriatında gerçekleşmesi gerektiğini belirtmektedir. Bu sebeple de aynı şekilde Hz. Muhammed'in (s.a.v.) şeriatının da neshi gerekli olmaktadır. Diğer taraftan, gönderilen peygamberlere ve tebliğ edilen hükümlere ve verilecek olan ceza

¹¹⁸ Endicânî, *Sıdku'l-Kelâm*, 489.

¹¹⁹ Endicânî, *Sıdku'l-Kelâm*, 489.

veya mükafata da güven kalmayacağından bu şüphenin de iptal edildiği sonucuna ulaşılmaktadır.¹²⁰

Hristiyanların şüphesini ele alan Endicânî, Yahudilerin şüphesiyle birebir aynı olduğunu belirtmiş Hz. İsa'nın (a.s.) isminin yerine Hz. Muhammed'in (s.a.v.) isminin getirilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Endicânî, Hristiyanların şüphelerine iki farklı cevabın verilebileceğini belirtmiştir. Hristiyanların şüphesinin Hz. Musa'dan (a.s.) önceki şeriatlarla çeliştiğini ifade etmektedir. Çünkü Hristiyanların yönelttiği şüphelerin Yahudiler gibi üç nokta üzerinde birleştiği, Allah Teâlâ'nın şeriatın ebedi olduğunu veya belirli bir dönemle sınırlandırmasını beyan etmesi yahut hiçbir şey beyan etmemesi üzerine kurulu olduğunu belirtmektedir. Endicânî burada kendi cevabının, Hristiyanların verdiği cevapla aynı olduğunu ifade etmiştir. İkinci cevabı ise Hz. Peygamber'in eliyle gerçekleşen mucizelerden sonra Hristiyanların yönelttiği şüphelerinin hiçbirinin kıymeti kalmadığı yönündedir. Endicânî, Hz. Musa'nın (a.s.), Hz. İsa'nın (a.s.) ve diğer peygamberlerin gerçekleştirdikleri mucizelerin delil olması gibi Hz. Peygamber'in de gerçekleştirdiği mucizelerin kendisinin gerçek bir peygamber, doğru bir elçi olduğuna delil olduğunu ifade etmektedir.¹²¹

Tekraren şüpheleri inceleyen Endicânî, üçüncü önermeyi ele aldığı anda Allah Teâlâ'nın şeriatın ne ebedi olduğunu ne de zamanla sınırladığını beyan etmiştir. Böyle bir beyanda bütün şeriatlar açısından mutlaklık ve zaman anlamında bir sınırlılık söz konusudur. Mutlak bir hüküm mükellef hakkında tekrar gerektirmez ve başka bir mükellef için gereklilik taşır. Sonra onun hakkında da tekrar gerekmez ve bu böyle sürer. Fakat mükelleflerin zaman içerisinde sayıları yenilenmekte ve çoğalmaktadır. Diğer taraftan zamanla sınırlama söz konusu olduğunda şerî hükümler mükellef için sebebin tekrarı şeklinde gelişmektedir. Böylece bir peygamberin şeriatının başka bir peygamberin şeriatına ulaşması uzak bir ihtimal olarak görünmemektedir.¹²²

İkinci önerme ele alındığında Allah Teâlâ, Hz. Peygamber'in şeriatına kadar belirli bir zaman tayin etmiştir. Endicânî, bu durumun ahir zaman peygamberinin peygamberliğine delil olduğunu ifade etmiştir. Bu ilkenin bütün Yahudilerin kabul ettiği Tevrat'ta geçtiğini belirten Endicânî, söz konusu Hz. Peygamber olduğunda onu peygamber olarak görmediklerini ve inkâr ettiklerini ifade etmiştir. Endicânî, Tevrat'ta özellikleri geçen ahir

¹²⁰ Endicânî, *Sıdku'l-Kelâm*, 489-490; er-Razî, *el-Muhassal*, 191-192; Semerkandî, *es-Sahâifü'l-İlahiyye*, 237-238.

¹²¹ Endicânî, *Sıdku'l-Kelâm*, 490.

¹²² Endicânî, *Sıdku'l-Kelâm*, 490.

zaman peygamberinin Hz. Muhammed (s.a.v.) olduğunu ve bunun delilinin gerçekleştiği mucizeler olduğunu ifade etmektedir. Mucize ise nübüvvetin en büyük delili olduğu icmâ ile sabit olduğundan, Hz. Peygamber'in peygamberliği sabittir.¹²³

Endicânî, Tevrat'ta özellikleri verilen kişinin Hz. İsa (a.s.) olmasının mümkün olmadığını söylemektedir. Çünkü Tevrat'ta ahir zaman peygamberi olarak nitelenen kişi kendileriyle savaşan ve diğer dinleri de kılıçla yok edip kendi dinini ortaya koyan biri olarak tasvir edilmektedir. Oysa Hz. İsa (a.s.) kimseyle savaşmamıştır. Yahudilerin Hz. İsa'yı (a.s.) peygamber olarak kabul etmeleriyle birlikte bu önerme de iptal edilmiş olmaktadır.¹²⁴

Hristiyanlar özelinde de Endicânî, Hz. İsa'nın (a.s.) Ahmed isminde bir peygamberi müjdelediğini ve bu kişinin de İslâm peygamberi olan Hz. Muhammed'den (s.a.v.) başkası olmadığını söylemektedir. Bu durum ise göstermektedir ki, gerek Hz. İsa (a.s.) gerekse Hz. Musa'nın (a.s.) şeriatları zamanla sınırlandırılmış ve Hz. Peygamber'in gelmesiyle de bu şeriatların hükümleri kaldırılmıştır. Bunun en büyük delili ise Hz. Peygamber'e Kur'an-ı Kerim'in indirilmesidir. Çünkü Allah Teâlâ, Hz. Peygamber'den önceki şeriatları kaldırdığını açıkça ifade etmiştir: *"Bütün dinlerin üzerindeki yerini alsın diye resulünü, doğru yol rehberi ve hak din ile gönderen O'dur; müşrikler hoşlanmasalar da!"*¹²⁵

Özetle Endicânî bu bölümde Yahudi ve Hristiyanların Hz. Peygamber'in peygamberliğine karşı getirdikleri şüphelerin/eleştirilerin kritiğini yapmıştır. Bu noktada Hz. Peygamber'in peygamberliğini gerek akli gerekse nakli deliller çerçevesinde savunmaya gayret göstermiştir. Ancak, Endicânî'nin net olarak ifade ettiği Tevrat'ta geçen savaşan peygamber iddiasının incelenmesi gerekmektedir. Çünkü gerek Kur'an-ı Kerim'in ifadeleri gerekse Zebûr'da geçen birtakım ifadeler bu iddianın bir açıdan doğru bir açıdan yanlış olduğunu göstermektedir. Kur'an'ın ifadesiyle; *"Onlar, ellerindeki Tevrat'ta ve İncil'de yazılı buldukları o elçiye, o ümmî peygambere uyarlar. Peygamber onlara iyiliği emreder ve onları kötülükten meneder; yine onlara temiz şeyleri helâl, pis şeyleri haram kılar. Ağırıklarını kaldırır, üzerlerindeki zincirleri çözer. O peygambere inanan, onu koruyup destekleyen, ona yardım eden ve onunla birlikte gönderilen nura uyanlar, işte bunlardır kurtuluşa erenler."*¹²⁶ özellikleri verilen peygamberin savaşçı/cihat eden yönü zikredilmemiştir. Diğer taraftan Tevrat içerisinde geçen; *"Ey yiğit*

¹²³ Endicânî, *Sıdku'l-Kelâm*, 491.

¹²⁴ Endicânî, *Sıdku'l-Kelâm*, 491.

¹²⁵ et-Tevbe 9/33; Endicânî, *Sıdku'l-Kelâm*, 491.

¹²⁶ el-A'râf 7/157.

savaşçı, kuşan kılıcını beline, görkemine yüceliğine bürün. At sırtında görkeminle, zaferle ilerle, gerçek ve adalet uğruna. Sağ elin korkunç işler gösterebilir. Okların sivridir, Kral düşmanlarının yüreğine saplanır, halklar ayaklarının altına serilir...” ifadeleri Hz. Peygamber’in peygamberliğine işaret ederken, bir yönüyle de savaşçı/insan öldürmekten çekinmeyen birini tasvir etmektedir. Fakat yine Kur’an’ın ifadesiyle; “Dinde zorlama yoktur. Doğru eğriden açıkça ayrılmıştır. Artık kim sahte tanrıları reddeder de Allah’a inanırsa kopmayan sağlam bir kulpa yapışmıştır. Allah her şeyi işitir ve bilir.”¹²⁷ Burada şu ayrımı yapmak önemlidir; Tevrat’ta ahir zaman peygamberi olarak lanse edilen kişinin savaşa istekli ve insan öldürmekten çekinmeyen yapısı -Hz. Peygamber özelinde- ne Kur’an-ı Kerim’de zikredilmiş ne de Hz. Peygamber’in yaşantısında karşılığını bulmuştur. Ancak Endicânî’nin ifadelerinden kastın Allah Teâlâ’nın emir ve yasaklarını yerine getirmek, dini yaymak ve insanlara doğru yolu göstermek amacıyla peygamberin savaş yapması yönünde olduğu ifade edilebilir.¹²⁸

Endicânî, Hz. Peygamber’in peygamberliğine dair inkarcıların şüphelerini inceledikten sonra nübüvvetin şartları, özellikleri ve faydaları konusunu ele almaktadır. Bu konuyu bir sonraki başlık içerisinde ele alacağız.

3.5. Nübüvvetin Mahiyeti

3.5.1. Nübüvvetin şartları

Endicânî, nübüvvetin şartlarını üçe ayırmaktadır. Peygamberlik iddiasında bulunan kişinin erkek olması, iddiasının akli bulandırması/karıştırmaması ve başkasının örneğini gösteremeyeceği, aciz bırakan bir delil ortaya koymasındır. İlkini açıklayan Endicânî, Mâtürîdî ulemasının Eş’arîlerden farklı olarak peygamberlik iddiasında bulunan kişinin erkek olmasını şart olarak göstermektedir. Peygamberlik yapacak kişinin zamanının en kâmil kişisi olması gerekmektedir. Bu nedenle tamamlanmış olmanın erkeklikte olduğu, noksanlığın ise kadınlıkta olduğunu belirtmiştir. Bu durumun hem akli hem de şer’î olarak belirlendiğini ifade etmiştir.¹²⁹

¹²⁷ el-Bakara 2/256.

¹²⁸ *Kutsal Kitap: Tevrat Zebur İncil* (İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi-Yeni Yaşam Yayınları, 2020), Mezmurlar 45:1-17. Ayrıca bk. el-Bakara 2/146; es-Saf 61/6; Mehmet Aydın, “Beşâirü’n-Nübüvve”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/549; Celil Kiraz, “Hz. Muhammed’in (s.a.v.) Önceki Kitaplarda Müjdelmesi”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/1 (2001), 243.

¹²⁹ Endicânî, *Sıdku’l-Kelâm*, 493; es-Sâbüni, *el-Kifâye fi’l-hidâye*, 202; en-Nesefî, *İslâm İnancının Ana Umdeleri*, 52.

Endicânî, Eş'arîlerin de görüşünü incelemektedir. Endicânî Eş'arîlerin, kâmil olmanın kadın olmayla ilgili olmadığını ve bunun aklen imkânsız olmadığını, Ehl-i Sünnet'in peygamberliğin başından beri erkeklerin üzerinden gelmesiyle durumun bu şekilde anlaşıldığını söylediklerini aktarmaktadır. Eş'arîlere göre kadının zamanın en kâmil kişisi olmasının önünde herhangi bir engel yoktur. Fakat Allah Teâlâ peygamberlik sistemini kadınlar üzerinden değil de erkekler üzerinden oluşturmuştur. Bu nedenle peygamberlik için erkeklik şart olmayı gerektirmemektedir. Bu görüşe şöylece cevap veren Endicânî, nübüvvetin bu şartını kemâl ile temellendirdiğini ifade etmektedir. Gerçek kemâlin ise tebliğ ve akıl yönünden oluşacağını belirtmektedir. Tebliğin kemâle erişebilmesinin ise nebevi davetin meşhur olması/yayılması ile gerçekleşeceğini ifade eden Endicânî, kadınlığın yaratılış itibarıyla gözden uzak olmayı/gizlenmeyi gerektirdiğini belirtmektedir. Gizlenmenin ve meşhur olmanın arasındaki zıtlığın varlığı bu kadar açık iken erkek olmanın peygamberlik için şart olması kaçınılmazdır. Bunun üzerine Endicânî, Hz. Peygamber'in kadınların aklının ve dininin eksik/noksan olduğunu belirttiği hadisini örnek göstermektedir. Söz konusu hadiste Hz. Peygamber, bir sabah vakti namazgâha gelirken kadınların yanına uğramış, çokça sadaka vermelerini öğütlemiş çünkü onların çoğunluğunun cehennem ehlinde olduklarını gördüğünü söylemiştir. Sebebini sorduklarında ise kocalarına nankörlük ettiklerini ve lânet etmeyi fazlaca yaptıklarını söylemiştir. Hz. Peygamber, kadınların dini ve akli eksik olduğu halde irade sahibi/kararlı bir adamın aklını karıştıran/etkileyen başka bir etken görmediğini de eklemiştir. Bu cevaba karşılık kadınların aklının ve dininin nasıl eksik olduğu sorulmuş, Hz. Peygamber ise kadının şahitliğinin erkeğin şahitliğinin yarısı olmasını göstermiştir. Bu durumun kadının aklının eksik olduğuna işaret olduğunu ifade etmiştir. Hz. Peygamber dininin eksikliğine ise kadının hayız olduğunda namaz kılamamasını ve oruç tutamamasını göstermiştir. Bu durum ise dininin eksik olduğuna işaret olduğu belirtilmiştir.¹³⁰

Peygamberlik yapacak kişinin davetinde akli bulandıracak veya aklın çirkin görebileceği bir şeyin olmaması Endicânî için şarttır. Bu durumlardan biri yaşandığında, peygamberlik yapacak kişinin deli olabileceğinin veya sefih olabileceğinin göstergesi olmaktadır. Endicânî buradan hareketle kişinin bu özelliklerde olması durumunda peygamberlik yapamayacağını ifade etmektedir. Sebebini ise peygamberlik yapacak kişinin aklın çirkin gördüğü bir şeyi iddia etmesi durumunda bireylerin ve dolayısıyla toplumun ondan nefret

¹³⁰ Buhârî, "Kitabü'l-Hayız", 84 (No. 304); Endicânî, *Sıdku'l-Kelâm*, 493.

etmesiyle sonuçlanacağını ifade etmektedir. Endicânî'ye göre peygamberlik ülfet gerektiren ve yakınlaşmayı temele alan bir müessesedir.¹³¹

Peygamberliğin üçüncü şartı olan başkasının bir örneğini gösteremeyeceği delil ortaya koymak, kısaca mûcize göstermek, İbâziyye ve Hâricîler'e karşı Endicânî tarafından şart olarak görülmüştür. Endicânî, İbâziyye ve Hâricîler'in mûcize gelene kadar beklemenin peygamberi yalanlamayı gerektirdiğini bunun da küfür ve küfür şüphesi doğurduğunu oysa küfürden ve onun şüphesinden uzak durmanın vacip olması sebebiyle mûcize gerçekleşmeden peygamberin söylediklerini kabul etmenin gerekli olduğunu söylediklerini aktarmıştır. Endicânî bu şüpheyi cevap olarak peygamberlik sabit olduğunda buna iman etmeyen veya tereddüt gösteren kişi için gerekli olduğunu ifade etmektedir. Nübüvvetin özel delillerini göstermeden peygamberi yalanlamanın kabul edilemeyeceğini ifade eden Endicânî, özel delilin de mûcize olduğunu belirtmektedir. Çünkü mûcizeden önce herhangi bir tasdik/doğrulama, mûcize gösteremeyecek olan, yalancı birinin doğrulanması anlamına gelmektedir. Endicânî'ye göre bu durumun da küfür veya küfür şüphesi taşıması sebebiyle küfür ve şüphelerinden kaçınmak da vacip olduğundan peygamberlik iddiasında bulunan kişinin mûcize göstermeden doğrulanması, söylediklerinin kabul edilmesi gerekli değildir.¹³²

3.5.2. Nübüvvetin özellikleri

Endicânî, bu başlık altında peygamberlik yapacak kişide olması gerekli olan özellikleri aktarmaktadır. Bu özellikler ise temel olarak Allah Teâlâ ve kullar arasında elçilik vazifesini yerine getirmek ve bu ehliyeteye sahip olmak için gereklidir. Örnek olarak ismet, yüce bir ahlâk, iyi huy sahibi olmak, sözü yumuşatmak ve öğretimi güzelleştirmek sayılabilir. Endicânî'ye göre bir diğer özellik, peygamberlik yapacak kişinin çağının ve toplumunun en bilgilisi, akıllısı olmasıdır. Diğer taraftan, cahil kimselerin alay veya tahkirine engel olmak adına peygamberlik yapacak kişinin güzel bir yüz ve beden ile yaratılmış olması sayılabilecek özelliklerdendir.¹³³

Endicânî'ye göre bir diğer özellik peygamberlik vazifesini ifa ederken güzel sesli olmaktır. Güzel sese sahip olmak, peygamberlerin yaptığı tebliğ ve davette etkili olmakta

¹³¹ Endicânî, *Sıdku'l-Kelâm*, 494.

¹³² Endicânî, *Sıdku'l-Kelâm*, 494-496; en-Nesefî, *et-Temhîd li Kava'id et-Tevhîd*, thk. Habibullah Hasan Ahmed, 235-236; Sâbûnî, *Kitabü'l-Bidâye*, 87-88.

¹³³ Endicânî, *Sıdku'l-Kelâm*, 494; es-Sâbûnî, *Kitabü'l-Bidâye*, 95; en-Nesefî, *İslâm İnancının Ana Umdeleri*, 52; İbnü'l-Hümâm, *el-Müsâyere* (Mısır: el-Mektebetü'l-Mahmudiyye, 1929), 124-125.

ve davetin kabul edilmesi açısından olumlu bir noktada durmaktadır. Endicânî ayrıca, hiçbir peygamberin az bir oranda bile olsa kötü bir sese sahip olmadığını belirtmektedir. Buna örnek olarak Enes b. Mâlik'ten (r.a.) bir rivâyet aktarmaktadır. Söz konusu rivâyette Enes b. Mâlik (r.a.) Allah Teâlâ'nın bütün peygamberleri güzel yüzlü ve güzel sesli olarak gönderdiğini ifade etmektedir. Hz. Peygamber'in de güzel yüzlü ve güzel sesli biri olduğunu belirtmektedir.¹³⁴

Peygamberlik yapacak kişinin özellikleri arasında herhangi bir uzvunda eksiklik veya ayıp olmaması, yaradılışında herhangi bir kusurun olmaması gereklidir. Çünkü bu durum, insanların kendisiyle alay etmesine yol açacak ve eziyet etmelerine sebep oluşturacaktır. Bu durumun sonucunda ise peygamberlik yapacak kişiden yaradılışı sebebiyle kendisinden nefret edilen biri noktasına gelinmiş olacaktır. Bu özelliğe örnek olarak İsrâiloğulları tarafından yaradılış gereği kendisinde bir kusur bulunduğu vehmiyle Hz. Musa'ya (a.s.) eziyet etmelerini göstermektedir. Delil olarak ise Ebû Hüreyre'den gelen bir rivâyeti nakletmektedir. Söz konusu rivâyette, İsrâiloğulları'nın çıplak bir şekilde ve birbirlerinin vücutlarına bakarak banyo yaptıklarını fakat Hz. Musa'nın (a.s.) tek başına yıkandığı ifade edilmektedir. Bunun üzerine İsrâiloğulları, Hz. Musa'nın (a.s.) bedeninde bir kusur olmasaydı Allah Teâlâ'nın Hz. Musa'ya (a.s.) kendileriyle beraber yıkanması hususunda herhangi bir engel koymadığını söylemişlerdir. Bir gün Hz. Musa (a.s.) yıkanmaya gittiğinde elbiselerini taşın üzerine koymuş, taş ise elbiseleriyle beraber yer değiştirmiştir. Hz. Musa (a.s.) ise taş hareket ettikten hemen sonra -İsrâiloğulları onu görene kadar-: “Ey taş! Elbiselerimi nereye götürüyorsun?” diye seslenmiştir. İsrâiloğullarından bir topluluk dedi ki: “Hz. Musa'da (a.s.) herhangi bir kusur söz konusu değildir. Hz. Musa (a.s.) elbiselerini aldı ve taş parçalanana kadar vurdu. Ebû Hüreyre devamla şöyle söylemektedir: “O taşın üzerinde 6 veya 7 tane vurma izi vardır. Endicânî, bu hadisi sahih olarak kabul ettikten sonra şu âyetle de desteklendiğini ifade etmektedir. “*Ey iman edenler! Mûsâ'yı incitenler gibi olmayın. Allah onun, hakkında söylediklerinden uzak, tertemiz biri olduğunu ortaya koymuştu. Gerçekten o, Allah katında itibarlı idi.*”¹³⁵

Bir diğer özellik ise peygamberlik yapacak kişinin davetini/risâletini yerine getirirken sözlerinin bu davete/risâlete herhangi bir zarar vermemesidir. Başka bir deyişle, dilinde

¹³⁴ Endicânî, *Sıdku'l-Kelâm*, 495; Ebû'l-Kâsım İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, thk. Ömer b. Garama (Beyrut: Darü'l-Fikr, 1995), 4/5-6.

¹³⁵ el-Ahzâb 33/69; Endicânî, *Sıdku'l-Kelâm*, 496; Buhârî, “Kitabü'l-Gusûl”, 78 (No. 278); Müslim, “Kitabül-Hayız”, 340.

herhangi bir bitkinlik, pelteklik veya başkaca bir kusur bulunmamasıdır. Bu durumun peygamberlik görevini ifa edecek kişi için bir ayıba/kusura dönüşmemesi ve toplumun nazarında izzetini düşürmemesi için herhangi bir eksikliğin bulunmaması gereklidir. Endicânî, bu özelliğe örnek olarak Allah Teâlâ'nın Hz. Musa'yı (a.s.) Firavun'a elçi olarak göndermesini göstermektedir. Hz. Musa (a.s.), dilindeki peltekliği/ayıbı, Allah Teâlâ'dan almasını istemiştir. Kur'ânî ifadeyle, “*Dilimden düğümü çöz ki sözümü iyi anlasınlar.*” diyerek dua etmiştir. Allah Teâlâ ise Hz. Musa'nın (a.s.) bu duasını kabul etmiş ve Hz. Musa (a.s.) daha iyi konuşan biri olmuştur.¹³⁶

3.5.3. Peygamberliğin faydaları

Endicânî, peygamberliğin faydalarını iki kısımda incelemektedir. İlki kalp huzuru ve içsel rahatlama adına aklî delillerin, naklî delillerle desteklenmesidir. İkincisi ise aklın anlamakta/idrak etmede zorlandığı veya eksik kaldığı faydalardır. Endicânî peygamber gönderilmesinin faydalarının sayılamayacağını söylemesinin ardından ikinci kısım ile bağlantılı olarak 14 tane maddeyi açıklayacağını ifade etmiştir. İlki, mükellefin bahanelerini/mazeretlerini ortadan kaldırmaktır. Peygamberliğin olmaması durumunda mükellefin şöyle demesi öngörülebilir olmaktadır: İbadetin gerekli olduğu akılla anlaşılabilir olduğu halde keyfiyeti/nasıl olduğunun ve kemiyetinin/sayısının kaç olduğu bilinmesi imkân dahilinde değildir. Bizden istenen namaz, oruç, zekât vb. ibadetlerin nasıl gerçekleşeceğinin açıklanması gereklidir.¹³⁷

Diğer bir öngörü ise insana yüklenen unutkanlık, ilgisizlik ve gaflet sebebiyle mükellefin itiraz etme hakkının ortaya çıkacağıdır. Nefsin şehvani arzularıyla da birleşen bu temel nitelikler, bir hatırlatıcının varlığını gerektirmektedir. Peygamberliğin olmaması durumunda dinen mükellef kılınan kişilerin kendi hallerine bırakılması, ihmal edilmesi, çirkin işler yapması veya isyana sürüklenmesi gibi hususlar ortaya çıkacak ve bu durumlar mazeret olarak gösterilebilecektir.¹³⁸

Başkaca bir öngörü daha sunan Endicânî, mükellefin ahiret hayatı ile ilgili itirazını ortaya koymaktadır. Aklın, imanın güzelliklerini ve küfrün çirkinliğini anlayıp idrak ettiğini fakat bu sebeple ahiret hayatının varlığının, cennet ve cehennem gibi iki farklı sonucun meydana gelebileceğinin, anlaşılmamış olması bir itiraz olarak görülebilmektedir. Diğer taraftan mükellefin ibadet etmesi veya isyan etmesiyle Allah Teâlâ'nın herhangi bir lezzet

¹³⁶ Tâhâ 20/27-28; Endicânî, *Sıdku'l-Kelâm*, 496.

¹³⁷ Endicânî, *Sıdku'l-Kelâm*, 497; er-Razî, *el-Muhassal*, 194.

¹³⁸ Endicânî, *Sıdku'l-Kelâm*, 497; er-Razî, *el-Muhassal*, 194.

almadığı/kötülük görmediği de aşikardır. Salt aklın konum olarak ne iyiliğe çağıran ne de kötülükten meneden bir mevkide olmadığı da belli iken ahiret hayatı için dünyada yapılan işler/ameller göz önüne alındığında peygamberin gönderilmemesi bir itiraz olarak ele alınabilmektedir.¹³⁹

Endicânî bu noktada, temelde Allah Teâlâ'nın bu tür itirazları ortadan kaldırmak için peygamber gönderdiği kanısındadır. Başka bir deyişle, dini anlamdaki mükellefin dünya hayatı, ahiret hayatı, iyiliği ve kötülüğü anlaması ve bu durumlara uygun bir şekilde yaşayabilmesi adına peygamber gönderilmiştir. Endicânî, öngörülerini sıraladıktan sonra Kur'ân-ı Kerim'de geçen bu âyeti örnek olarak göstermektedir: *"Müjdeleyen ve uyarın peygamberler gönderdik ki, insanların peygamberlerden sonra Allah'a karşı tutunacak bir delilleri olmasın! Allah izzet ve hikmet sahibidir."*¹⁴⁰

Peygamberliğin ikinci faydası akli kemâle ulaştırmasıdır. Bilindiği üzere akıl, herkeste farklı farklı yaratılmıştır. Mükelleflerin akli tam/yetkin olanı azdır. Diğer bir deyişle, idrak kuvvetinin imkânı ölçüsünde, karakteri sebebiyle ulaşabileceği yetkinlik düzeyi sınırlıdır. Diğer taraftan ilahi sırlara ulaşabilmek çok kıymetli olduğundan, peygamberliğin ve kitap indirilmesinin en büyük faydası kişiyi bu yetkinliğe ulaştırmayı sağlamak veya yaklaştırmaktır.¹⁴¹

Peygamberliğin faydalarının üçüncüsü, saf aklın iyi olarak kabul ettiği şeylerin çok az bir kısmının ibadet olarak anlaşılabileceği bilinmektedir. Endicânî'ye göre bu duru, kişinin alışageldiği davranışları yapması gibidir. Fakat ibadet, alışkanlıkları terk etmeyle ortaya çıktığından, peygamber gönderilmesinin faydası da böylece gerçekleşmektedir. Peygamber, meşru olarak konulmuş davranışların yerine getirilmesini emrederken, alışlagelmiş olan davranışları kısıtlamakta veyahut sakındırmaktadır. Sayısına bakmaksızın alışlagelmiş davranışları terk ederek, hikmetini anlayarak emredileni yerine getirmesi mükellefin, ibadetin özüne ulaştığını göstermektedir. Tam tersi durumda ise, emredileni yerine getirmeyip alışageldiği davranışları yapmayı sürdürmesi de mükellefi isyanın özüne ulaştırmış olmaktadır.¹⁴²

Endicânî'ye göre peygamberliğin faydalarının dördüncüsü, cismani arzulara ulaşmak nefsin tatmini için lezzetlidir ancak ruhun lezzetleri acıdır. Endicânî, yaradılışın içerisinde

¹³⁹ Endicânî, *Sıdku'l-Kelâm*, 497; er-Razî, *el-Muhassal*, 194.

¹⁴⁰ en-Nisa 4/165; Endicânî, *Sıdku'l-Kelâm*, 497; er-Razî, *el-Muhassal*, 194.

¹⁴¹ Endicânî, *Sıdku'l-Kelâm*, 498; er-Razî, *el-Muhassal*, 195.

¹⁴² Endicânî, *Sıdku'l-Kelâm*, 498.

bulunan bu durumların peygamberlikle ilişkisini kurmakta ve peygamber göndermenin, kurallar koymanın kötülüklerin engellenmesi adına faydalı olduğu görüşündedir. Bu şekilde konulan kurallar ile mükellef, itaatin tadını almakta, ruhunu beslemekte ve öze ulaşmayı amaçlamaktadır.¹⁴³

Endicânî peygamberliğin faydalarını sıralarken beşinci faydada, akli olarak mutedil bir kişinin, peygamber gönderilmemesi durumunda korku ve şaşkınlık arasında kalacağını zikretmektedir. Diğer bir deyişle, orta yolu tutan bu kişinin yaratıcıya itaatin iyi olduğunu, isyanın kötü olduğunu, yaratıcısının ne kadar büyük olduğunu bilip, nefsini yermesi durumunda -iki ileri bir geri- durumu yaşayacağını ifade etmektedir. Bu kişinin öngörülen tavrı şöylece olacaktır: Aklın gösterdiği/takdir ettiği şekilde itaat/ibadet için uğraşmak/çabalamak, belki de isyan doğuracaktır. İsyani doğurmasının sebebi ise itaat için çaba harcarken, aklın kendi çıkarımlarıyla, kendi görüşleriyle, Allah Teâlâ'nın mülkünde tasarrufatta bulunmasıdır. Tam tersi düşünüldüğünde ise, itaat için çaba harcanmadığında belki de Allah Teâlâ tarafından bu eksiklik sebebiyle ceza görülecek veya yerilecektir. Bu noktada peygamber göndermenin faydalarından biri daha ortaya çıkmaktadır ki, rahmet ve mağfireti kazanmak ve bu arada kalmışlığı yok etmektir.¹⁴⁴

Endicânî'nin peygamberliğin faydaları hakkında zikrettiği faydaların altıncısında ise aklın faydalı gördüğü bir şeyin kötü, kötü gördüğü bir şeyin ise faydalı olarak görülebilmesinden söz etmektedir. Buna örnek olarak, yaşı ileride olan, yüzü çirkin sayılabilecek birinin, yüzüne bakmanın aklen kötü olarak görülebildiğini ancak bakma davranışının kötü olmadığını göstermektedir. Yüzü güzel birinin, yüzüne bakmak ise aklen iyi görülebileceğinden davranışın kendisi de kötü görülebilmektedir. Peygamberliğin faydası ise bütün davranışlarda ve durumlarda iyinin ve kötünün karakterize edilebilmesi ve buna göre yönlendirici veya uyarıcı olmasıdır.¹⁴⁵

Peygamberliğin faydalarından olan yedinci fayda ise, yeryüzünde yaratılmış olan bitki, haşere vb. varlıklar, gıda olarak kullanılabilen, zehirli olan, faydalı olan, zararlı olan, hasta eden veyahut ilaç olan olarak bölümlenmiştir. Bunları tecrübe etmek/deneyimlemek kişiyi ölüme sürükleyebilir. Bitki veya haşere gibi varlıkların ilaç mı olacağı yoksa zararlı mı olduğu hakkında bilgi elde etmek uzun bir zaman ve aşama gerektirebilmektedir. Ortalama insan ömrü ise bu bilgileri elde etmeye yeterli değildir. Peygamberliğin faydası

¹⁴³ Endicânî, *Sıdku'l-Kelâm*, 498.

¹⁴⁴ Endicânî, *Sıdku'l-Kelâm*, 498.

¹⁴⁵ Endicânî, *Sıdku'l-Kelâm*, 498.

ise yaradılışları gereği yararları veya zararları olan şeylerin farklarını, bekleme veyahut deneyimleme zahmeti olmaksızın bilmektir. Herhangi bir zarar veya tehlikeli bir durum atlatmadan bu bilgilere vakıf olmak, peygamberliğin faydalarındandır.¹⁴⁶

Endicânî, peygamberliğin faydalarını açıklarken sekizinci faydayı şöyle açıklarken aklın, ibadetlerin nasıl gerçekleşeceği hususunda eksik kalacağını ifade etmektedir. Diğer bir deyişle, akıl her bir ibadet için farklı bir yöntem sunacağından, her bir toplum diğerinden farklı olarak ibadetleri yerine getirecektir veyahut farklı özellikler ekleyecektir. Her bir topluluk ise kendisine mensup olanları yoldan saptırana kadar devam edecek ve hata yaptıracaktır. Bu durum ise cahiliye taassubuna, toplum içerisinde ve dışında fitne ve bozukluğun artmasına sürükleyecektir. Peygamber göndermenin faydası ise aradaki anlaşmazlıkları bitirmek ve fitneyi ortadan kaldırmaktır.¹⁴⁷

Nübüvvetin faydalarının dokuzuncusunu zikrederken Endicânî, Allah Teâlâ'nın sıfatlarıyla kâim/vâr bir zât olduğunu ve her sıfatının bir tecellisi olarak hâdis olan şeyler olduğunu belirtmektedir. Buna örnek olarak, yaratma, rızıklandırma ve kudreti göstermektedir. Fakat her sıfatın dünya hayatında açık bir eseri olmadığını da ifade etmektedir. Örneğin duymanın, görmenin ve konuşmanın dünyada karşılığı olduğu ancak salt aklın bu sıfatların hakikatini kavramada eksik kalacağını söylemektedir. Sıfatların hakikatini kavramak için nakil gereklidir. Peygamberliğin faydası ise kadîm, yüce olan bu sıfatların hakkında bilgi elde edebilmektir. Endicânî'ye göre bu bilgileri elde eden kişinin derecesi yükselecektir.¹⁴⁸

Endicânî peygamberliğinin onuncu faydasını şöyle açıklamaktadır. Yararlı iş kollarının, el zanaatlarının ve sanayiye olan ihtiyacın varlığı açıktır. İnsanlar, bu iş kollarının bilgilerini sezgi ile veya akli olarak elde edemeyeceklerinden, bu bilgiler deneyimle kazanılmaktadır. Tecrübe ile elde edildiklerinde ise uzun vakit kayıpları ve yorgunluklar meydana gelmektedir. Peygamberliğin faydası ise bu iş kollarına ait bilgilere kolaylıkla ulaşabilmek ve hiç kimsenin aklına veya kalbine gelmeyen faydaları da elde edebilmektir. Allah Teâlâ'nın Hz. Dâvûd (a.s.) hakkında söyledikleri de bu duruma örnek teşkil etmektedir: “*Ona sizin için zırh yapmayı öğrettik ki savaş darbelerinden sizi korusun. Artık şükredecek misiniz?*”¹⁴⁹ Ayrıca, Allah Teâlâ'nın Hz. Nuh'a (a.s.); “*Bizim gözetimimiz altında ve öğrettiğimiz şekilde gemiyi yap, haktan sapanlar için bana*

¹⁴⁶ Endicânî, *Sıdku'l-Kelâm*, 498-499.

¹⁴⁷ Endicânî, *Sıdku'l-Kelâm*, 499.

¹⁴⁸ Endicânî, *Sıdku'l-Kelâm*, 499.

¹⁴⁹ Hûd 11/37.

başvuruda bulunma! Onlar boğulacaklar!”¹⁵⁰ olan bu hitabı, peygamberliğin faydasını göstermektedir.¹⁵¹

Endicânî’ye göre peygamberliğin on birinci faydası ise, yaşam içerisinde bazı kazanımların elde edilmesi mutlaka gereklidir. Bu kazanımların elde edilmesi, ahlâk, siyaset, savaş ve barışla mümkündür. Peygamberliğin faydası ise bu ilimleri alabilmektir. Endicânî, delil olarak Kur’ân-ı Kerîm’den âyet göstermektedir. “*Kolaylığı seç, iyi olanı emret, cahillere aldırma!*”¹⁵²

Peygamberliğin on ikinci faydası, bireysel ve toplumsal olarak herkesin hem ruhen hem de bedenlen sağlıklı olmayı istediğinden, yönlendiriciye ihtiyaç duymasıdır. Diğer bir deyişle kişi, mizacını/karakterini hem fiziksel olarak hem de manevi olarak koruma ihtiyacı hissetmekte ve buna ulaşmanın bedelini uzun zamana dayanan deneyimlerle, çokça yöntem araştırarak uygulamakla ödemektedir. Peygamberliğin bu noktadaki faydası, hastalıkların münferit olarak çokça bulunmasına rağmen doğru yöntemlere insanları sevk etmektir. Kur’ân-ı Kerîm, bu duruma şöylece işaret etmiştir. “*Ey Âdemoğulları! Her namaz kılacağınızda güzelce giyinin, yiyin için fakat israf etmeyin. Çünkü Allah israf edenleri sevmez.*”¹⁵³

Endicânî, peygamberliğin on üçüncü faydasında özel bilgilerin birtakım olaylar geliştikten sonra ortaya konulmasının herhangi bir fayda getirmeyeceğini ifade etmiştir. Diğer bir deyişle, bir şeyin yararlı olduğu, zararlı olduğu, tedavi edici özellikte olduğu veya hastalık yapan bir madde olduğu gibi bir bilginin, herhangi bir olay cereyan ettikten sonra ifade edilmesi gereksizdir. Örnek olarak, yüksek ateş, yüksek soğukluk, kuruluk ve rutubet gibi hastalıkların bilgisi ve sebeplerinin bilgisi olmadan herhangi bir söylem fayda getirmemektedir. Bu bilgilere haiz olmanın yegâne yolu insan anatomisinin bilinmesidir. Endicânî’ye göre şâyet bir peygamber gönderilmemiş olsaydı, insan anatomisini öğrenme maksadıyla veya birçok tedaviyi deneme suretiyle çokça insan ölüme sürüklenmiş olurdu. Bu noktada peygamberliğin faydası ise, zararlı bir şeyle karşılaşmadan bu türden bilgileri elde etmektir.¹⁵⁴

Son olarak peygamberliğin faydalarını sıralayan Endicânî’ye göre on dördüncü fayda, alemdeki düzeni ele almaktadır. Allah Teâlâ âdetlerini/kurallarını ve sünnetini/düzenini

¹⁵⁰ el-Enbiyâ 21/80.

¹⁵¹ Endicânî, *Sıdku’l-Kelâm*, 499.

¹⁵² el-A’râf 7/199; Endicânî, *Sıdku’l-Kelâm*, 500.

¹⁵³ el-A’râf 7/31; Endicânî, *Sıdku’l-Kelâm*, 500.

¹⁵⁴ Endicânî, *Sıdku’l-Kelâm*, 500.

yürütmektedir. Yarattıklarının hepsini farklı cinslerde yaratmıştır. Bazılarını da birbirlerinden üstün kılmıştır. Her bir cinsi de çeşitlere ayırmıştır. Bazı çeşitleri de diğerlerinden üstün kılmıştır. Bazı fertleri ise diğerlerinden üstün kılmıştır. Belirli zamanlarda gönderilen peygamberler buna örnek olarak gösterilebilir. Her bir ferdi ise uzuv ve parçalar halinde yaratmıştır. Bazı uzuvları ise diğerlerinden üstün kılmıştır. Bu uzuvların üstün olanına örnek olarak kalp verilebilir. Allah Teâlâ, kalbi uzuvların başkanı olarak yarattıysa her asırda/zaman diliminde peygamberi de toplumun başkanı yapmıştır. Allah Teâlâ nasıl ki beyni, kalbin halifesi olarak yarattıysa, O, toplumun en üstün insanlarını da peygamberlerin halifesi yapmıştır. Kadîm adetinin ve ilahi sünnetinin devamlılığı adına, aynı şekilde idrak kuvvesini beyinden tohum gibi çıkararak, beynin vesilesiyle bütün bedene dağıttıysa, hikmetin, irşâdın/doğru yola yönlendirmenin, beyanın/meseleleri açıklığa kavuşturmanın ilimlerini de halifelerde ortaya çıkarmıştır.¹⁵⁵

Netice itibariyle Endicânî, peygamberliğin hem akli hem de nakli boyutlarıyla faydalarını ortaya koymaya çalışmış ve kendi düşünce dünyasıyla paralel olarak açıklamalarını yapmıştır. Gâyet doğaldır ki kendi zamanının bilgisi, teknolojik imkanları ve düşünsel dünyasıyla gördüğü bu faydaları aktarma çabasındadır. Fakat yukarıda izah etmeye çalışılan on üçüncü madde, günümüz bilim ve tıp teknolojileriyle daha açık, anlaşılır ve hızlı reaksiyon verilebilen bir noktaya gelmiştir. Diğer taraftan Endicânî'nin bu kitabı yazma amacından yola çıkarak, peygamberliğin faydaları hususunda herkesin anlayabileceği noktaları açıklamaya gayret etmesi ve daha şeffaf bir anlatımla desteklemesi, bu türden hakikatleri herkese ulaştırma gayretinde olduğunun bir göstergesi sayılabilir. Endicânî, peygamberliğin şartlarını, özelliklerini ve faydalarını açıkladıktan sonra, ismet konusuna değinmektedir. Bir sonraki başlıkta bu konuyu ele alacağız.

3.6. Peygamberlerin İsmeti

İsmeti açıklamaya başlayan Endicânî, Mâtürîdî-Hanefî çizgisini kabul etmekte ve onların tanımlarıyla yola çıkmaktadır. Allah Teâlâ, kulun seçme hürriyetini elinden almadan bir işi yapmasını sağlaması veyahut ondan engellemesine ismet sıfatı denilmiştir. Bununla birlikte kulun, imtihan içerisinde olduğunu ve bu seçme hürriyetinin imtihanın bir parçası olduğunu bilmesi gereklidir.¹⁵⁶

¹⁵⁵ Endicânî, *Sıdku'l-Kelâm*, 500-501.

¹⁵⁶ Endicânî, *Sıdku'l-Kelâm*, 502; Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, çev. Bekir Topaloğlu (İstanbul: Ümraniye Belediyesi Yayınları, 2020), 1/254; es-Sâbüni, *el-Kifâye fi'l-hidâye*, 203-204; Ali el-

İmam Mâtürîdî'nin (rha.) bu konudaki “İsmet, imtihanı/sınanmayı gidermez.” cümlesi üzerinden açıklamalarına devam eden Endicânî ismetin, itaati mecbur kılmayacağı gibi günah işleme vasfını yok etmediği görüşündedir. Ancak kulun, her iki durumdan da güvende olduğunu da belirtmiştir. Endicânî, bu noktada asıl ayrımın seçme hürriyetine bağlı olduğuna dikkat çekmektedir. Çünkü kul, itaat ve itaatsizliği aynı anda yerine getiremeyeceği gibi, ikisinden de aynı anda masum olamaz. Bu sebeple seçme hürriyeti, ismet sahibi bir kulun bu noktada güvende olmasını sağlamaktadır.¹⁵⁷

Daha sonra Eş'ârîlerin tanımını nakleden Endicânî ismetin, kulun itaate gücünün olması ve itaatsizliğe gücünün olmaması olarak anlaşıldığını ifade etmektedir. İsmetin, bu anlamda meçhul masterla kullanıldığını belirten Endicânî, böyle bir kullanımda ise seçme hürriyetinin kapsam dışı bırakıldığını ifade etmektedir. Devamla Endicânî, Mâtürîdîlerden farklı olarak Eş'ârîlerin ve Cebrîlerin ismeti, bu sıfatı haiz bir kulun günah işlemeye güç yetiremeyeceğini fakat güç yetirdiğinde ismet sıfatının kendisinden kaybolacağı şeklinde anladıklarını aktarmaktadır.¹⁵⁸

Endicânî ismetin gerçekleşmesinin dört sebebi olduğunu belirterek bunları açıklamaya başlamaktadır. Birincisi kulun nefsinde iffetin ortaya çıkmasıdır. Bir diğer deyişle kulun manevi veya fiziksel boyutunda şerlerden ve kötülüklerden kendisini engelleyecek meleke bulunmasıdır. İkincisi ise iyiliğin güzelliği ve fazileti, itaatsizliğin ve kötülük yapmanın ise rezilliği getirdiği bilgisine sahip olmakla ismet melekesinin yerleşmesidir. Üçüncüsü, bu türden bilginin Allah Teâlâ tarafından gönderilen vahyin takipçisi olmakla/izinden gitmekle ve açıklamalarını anlamak ile alınacağı Endicânî tarafından ifade edilmiştir. Dördüncüsü, yapılan açıklamaların delili ise Allah Teâlâ tarafından gönderilen uyarılardır. Unutkanlık veya iffeti terk halinde gelen bu uyarılar, şiddetli bir azarlama sonucunu getirmektedir. Bu nedenle de ismete sahip olan kul başıboş bırakılmadığı gibi az bir kusurla dahi uyarılmakta ve bu uyarı ismeti doğrulamaktadır.¹⁵⁹

Endicânî yukarıda bahsi geçen dört sebebin kulda birleşmesi halinde, mutlak surette bu sebepleri oluşturan bir varlığın olduğunu ifade etmektedir. Bunların sonucunda ise kul,

Kârî, *Şerh-u Kitab Fıkhü'l-Ekber*, thk. Ali Muhammed Dandal, (Beyrut: Dâr'ül Kütübi'l-İlmiyye, 2019), 100.

¹⁵⁷ Endicânî, *Sıdku'l-Kelâm*, 502; el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 1/254; es-Sâbûni, *el-Kifâye fi'l-hidâye*, 203-204. Ayrıca bk. Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, thk. Ahmet Vanlıoğlu (İstanbul: Mizan Yayınevi, 2005), 1/224; Ali el-Kârî, *Fıkh-i Ekber: Aliyyü'l-Kârî Şerhi*, çev. Yunus Vehbi Yavuz, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981), 151.

¹⁵⁸ Endicânî, *Sıdku'l-Kelâm*, 502; Sâbûni, *Kitabü'l-Bidâye*, 95-96; er-Razî, *el-Muhassal*, 195-196; Semerkandî, *es-Sahâifü'l-İlahiyye*, 239.

¹⁵⁹ Endicânî, *Sıdku'l-Kelâm*, 503; er-Razî, *el-Muhassal*, 197; Semerkandî, *es-Sahâifü'l-İlahiyye*, 240.

itaatsizliğe ve kötülük yapmaya karşın güvende olmaktadır. İffet melekesine sahip olan birine, itaatin, itaatsizliğin, kötülük yapmanın, erdemlerin, kusurların bilgisi eklemlendiğinde, itaatsizliği terk duygusu çoğalmakta ve kendisini ruhani bir melekeye çevirecek gerekliliklere ulaştırmaktadır. Kula vahyin gelmesiyle de iffet melekesi tamamlanmakta ve ismetin gereklilikleri ise sağlanmış olmaktadır. Az bir kusur işleme noktasında azar yeme korkusu ortaya çıktığında, ismet melekesi gerçekleşmekte ve kul sanki itaatsizlik halini hiç yaşamamış, iyilik ve hayır işlemeye devam etmekte olan ve bunun üzerine yoğrulan biri olmaktadır. Bu anlatılanlardan ve sebeplerden ortaya çıkmaktadır ki ismet, kulun seçme hürriyetiyle birlikte vardır. İsmet sahibi kişinin itaati yapması ve itaatsizliği terki noktasındaki seçme hürriyetinin yokluğu iddiası çürütülmüştür.¹⁶⁰

Endicânî kulun, itaatsizlik yapma potansiyeli olmadığı durumunun varsayım olarak ele alındığında ismetin kula övgüyle verilmesinin herhangi bir mana taşımadığını ifade etmektedir. Bu potansiyelin yok sayıldığı durumda ise teklif sırrının bozulacağını ve iyiliği emretmenin, kötülükten sakındırmanın, sevabın ve cezanın da herhangi bir hükmü olmayacağını belirtmektedir. Endicânî bu varsayımın sonucu olarak seçme hürriyetinin var olduğunu, kişinin kötülük işlemesinin menedilmediğini ve bu gerekliliğin ortadan kaldırıldığını bu nedenle de bu türden sonuçların da herhangi bir şey ifade etmediğini izah etmektedir¹⁶¹

Devamla Endicânî, ismeti küfür, büyük günahlar, küçük günahlar ve zelleler olmak üzere dört kısma ayırmaktadır. Endicânî küçük günahı, mükellefin büyük günah işleme kastı olmadan işlediği/yaptığı günah olarak tanımlamaktadır. Ona göre zelle ise herhangi bir kast olmaksızın unutkanlık, yanlış anlama, hata sebebiyle büyük veya küçük işlenen şeylerdir.¹⁶²

Hâricilerin bir kolu olan Fudayliyye hariç mütakellimlerin çoğunluğu peygamberlerin küfürden masum olduğunu söylemişlerdir. Hem peygamberlerin günah işleyebileceklerini kabulleri sebebiyle hem de “*Her çirkinlik küfürdür.*” ilkesini benimsemeleriyle Fudayliyye, peygamberlerin küfürden masum olmadıklarını iddia etmektedir. Endicânî, Fudayliyye’nin de iki gruba ayrıldığını ifade ederek, birinci grubun Allah Teâlâ’nın bilgisi dahilinde olan ve peygamberlikle görevlendirilen birinin,

¹⁶⁰ Endicânî, *Sıdku’l-Kelâm*, 503; er-Razî, *el-Muhassal*, 197; Semerkandî, *es-Sahâifü’l-İlahiyye*, 240.

¹⁶¹ Endicânî, *Sıdku’l-Kelâm*, 504; er-Razî, *el-Muhassal*, 197.

¹⁶² Endicânî, *Sıdku’l-Kelâm*, 504.

peygamber olduktan sonra kafir olabilmesini caiz görenler olduğunu, ikinci grubun ise peygamberlik gelmeden önce kafir olabileceğini kabul edenler olduğunu ifade etmiştir. Endicânî, İbn Fûrek'in de peygamberlikle görevlendirilen birinin peygamberlik gelmeden önce kafir olabileceğinin caiz olduğu fakat bunun hiç gerçekleşmediği görüşünde olduğunu aktarmaktadır.¹⁶³

Endicânî, Haşviyye¹⁶⁴ isimli bir grubun Hz. Peygamber (s.a.v) için, peygamberlikten önce kafir olduğu iddiasını yaymaya çalıştıklarını aktarmaktadır. Buna delil olarak ise Kur'an-ı Kerim'den “*Seni yol bilmez halde bulup yol göstermedi mi?*”¹⁶⁵ ve “*İşte böylece sana da kendi buyruğumuzla bir ruh (Kur'an) vahyettik. Sen kitap nedir, iman nedir bilmiyordun; ama şimdi onu, dilediğimiz kullarımızı sayesinde doğruya erıştirdiğimiz bir ı ışık kıldık.*”¹⁶⁶ âyetlerini delil getirdiklerini ifade etmiştir.¹⁶⁷

Endicânî bu iddiayı aslından reddederek, batıl olduğunu ifade etmiştir. Böylesi bir durumun kabulü halinde, onların (Haşviyye'nin) kafir olduklarını söylemenin vacip olduğunu belirtmiştir. Peygamberlerin üzerinde olduğu yola uymanın ümmetler için vacip olduğunu ifade eden Endicânî, delilini şu âyetle getirmektedir: “*De ki: “Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın. Allah çok bağışlayıcı, çok esirgeyicidir.”*”¹⁶⁸

Endicânî, konuyla ilgili şöyle bir iddianın ifade edilemeyeceğini söylemektedir: Peygamberlik süresi boyunca ümmetlerin peygamberlere uymaları vaciptir. Peygamberin “küfür” üzere olduğunu söylemek, onun peygamberliğini yok saymak değildir. “Küfür” üzere oluşu peygamberlikten önce veya sonra olabilir. İddia şudur ki peygamber “küfür” üzere olduğu zaman ona uymak vacip değildir. Çünkü böyle bir durumda kendisi peygamberlik görevinde değildir. Endicânî bu iddiaya cevaben şöyle demektedir:

¹⁶³ Endicânî, *Sıdku'l-Kelâm*, 504; Sâbûnî, *Kitabü'l-Bidâye*, 96; en-Nesefî, *İslâm İnancının Ana Umdeleri*, 52; Sa'düddîn et-Teftâzânî, *Şerhu'l-Akaid*, çev. Taha Hakan Alp (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2017), 314; Semerkandî, *es-Sahâifü'l-İlahiyye*, 240; İbnü'l-Hümâm, *el-Müsâyere*, 127-128; Ali el-Kârî, *Şerh-u Kitab Fıkhü'l-Ekber*, 100-101; er-Razî, *el-Muhassal*, 197; Ebü'l-Hüseyin el-Hayyât, *Kitâbü'l-İntişâr ve'r-red 'ale'bni'r-Râvendî el-mülhid*, thk. Henrik Samuel Nyberg, (Beyrut: Darü'l-Arabiyye, 1993), 93-94; İbnü'l-Mutahhar Hillî, *Keşfü'l-fevâ'id fi şerhi Kāvâ'idü'l-'akā'id*, thk. Hasan b. Muhammed el-Mekkî, (Beyrut: Dârü'l-Safva, 1993), 273.

¹⁶⁴ Haşviyye: Dinî konularda akıl yürütmeyi reddeden, nasların zâhirine bağlı kalmak suretiyle teşbih ve teccsime kadar varan telakkileri benimseyenlere verilen ad. Ayrıntılı bilgi için bk. Metin Yurdagür, “Haşviyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/426.

¹⁶⁵ ed-Duhâ 93/7.

¹⁶⁶ eş-Şurâ 42/52.

¹⁶⁷ Endicânî, *Sıdku'l-Kelâm*, 505; er-Razî, *el-Muhassal*, 199; Hillî, *Keşfü'l-fevâ'id fi şerhi Kāvâ'idü'l-'akā'id*, 273.

¹⁶⁸ Âl-i İmran 3/31; Endicânî, *Sıdku'l-Kelâm*, 505; er-Razî, *el-Muhassal*, 198.

Peygamber, insanları Allah Teâlâ'nın emrettiği şeylere çağırmak ve yasakladıklarından sakındırmakla görevlidir. Bu sebeple de o, topluma söylediklerinde ve yaptıklarında tutarlı, doğru ve güvenilir bir insan olmak zorundadır. Söylediklerinde ve davasında güvenilir, doğru, tutarlı olan peygamber hakkında “küfrü” düşünmek/tasavvur etmek, vahiy aldığı risâlet döneminde de onun yalan söylediğine dair cevaz vermeye kadar giden bir durum ortaya çıkarmaktadır. Diğer taraftan peygamberlerin nübüvvet öncesi veya sonrasında, herhangi bir anda “küfür” üzere olduğuna cevaz vermek, peygamberin kişiliği/fitratı gereği “küfrü” kabul ettiğine dair delil olmaktadır. Peygamberlik görevini ifa ederken veya insanları davet ettiği yolda/davada yalancı olduğu ihtimaline de delil teşkil etmektedir. Bu ihtimaller göz önüne alındığında yalanlamanın da caiz olduğu ortaya çıkmaktadır. Endicânî, *“Peygamberin, bu görevi ifa ederken “küfür” üzere olabilmesine cevaz verirken, onun bu görevini yok saymak veya onun peygamber olmadığını söylemek gibi bir durum söz konusu değildir.”* önermesini kabul etmektedir. Fakat hemen ardından şunları da eklemektedir. Peygamberlik, çağrı/insanları davet ile gerçekleşmektedir. Müseylimetülkezzâb'ın durumunda olduğu üzere, insanları doğru yola çağırıp, “küfür” üzere olmak, mümkün değildir. “Peygamber, “küfürden” masum değildir.” demek, zorla yakıştırmaya ve peygamberliğin kendisini yalanlamaya götürmektedir. Ulaşılan nokta ise bize göstermektedir ki böylesi bir iddia batıldır, böylesi bir anlayış ise çürümüştür. Bu durumda peygamberlerin “küfürden” masum olduklarını söylemek vacip olmaktadır.¹⁶⁹

Râfîzîler'in peygamberlerin “küfürden” masum olduklarını vacip gördüklerini ancak imamları ve halifeleri de aynı cihette, peygamberler gibi gûnahtan ve “küfürden” masum olarak kabul ettiklerini ifade eden Endicânî, bu minvaldeki görüşlerini peygamberlerin masum olduklarını kanıtlamak için kullanılan delillerle yaptıklarını da belirtmektedir. Hz. Ebûbekir (r.a.) ve Hz. Ömer (r.a.) hakkında ise aşağılamak/yok saymak/itibarlarını ve kişiliklerini yaralamak için aynı delilleri kullandıklarını belirten Endicânî, böylesi bir düşüncenin bâtıl/çürük olduğunu açıkça ifade etmektedir. Basitçe peygamber ve halife arasındaki farkın açık ve net olduğunu belirten Endicânî, o farkın da peygambere tabi olmasının zorunlu olduğunu ifade etmektedir. Endicânî, peygamberin doğru/güvenilir olduğu, risâletinin/getirdiği, yaymaya çalıştığı davanın gerçek olduğu bir durumda halifenin buna tabi olması/aynısını yapması halinde ona (halifeye) muhalefet etmenin gerekli olmadığını aktarmaktadır. Diğer taraftan peygamberlik iddiasında bulunan kişinin kimseye tâbi/kimsenin takipçisi olması gerekmediğini ifade eden Endicânî, halifenin

¹⁶⁹ Endicânî, *Sıdku'l-Kelâm*, 505.

peygambere uymadığı zaman hain ve bâtıl olarak bilineceğini, peygambere tâbi olup, izinden gidildiğinde ise peygamberin doğru ve güvenilir olduğunun ortaya çıktığını, peygamberlik ve halifelik arasında net bir farkın varlığını da belirtmektedir.¹⁷⁰

Haşviyye'nin delil olarak kullandığı iki âyeti ele alıp inceleyen Endicânî, iddialarına cevap vermektedir. Endicânî, “*Seni yol bilmez halde bulup yol göstermedi mi?*”¹⁷¹ mealindeki âyetin Hz. Peygamber'in (s.a.v.) vahyi, geliş yollarını ve Allah Teâlâ'nın hükümlerini kapsayan şeriatı bilmediği bir halde iken bulunduğu şekilde anlaşılması gerektiği görüşündedir. Hz. Peygamber'in şeriatı/kuralları/hükümleri vahiyle öğrenmiş olduğu açıktır. Bir diğer anlam ise Hz. Peygamber (s.a.v.) çocukken Mekke'nin patikalarında yolunu kaybetmiş ve Ebû Cehil tarafından Abdülmuttalib'e geri getirilmesidir. Bu anlamdan ise yol gösterme/hidâyet anlaşılmalıdır. Farklı bir açıdan bakıldığında Hz. Halime'nin (r.anha) Mekke'nin kapısında Hz. Peygamber'i kaybetmesi daha sonra bulması ve bunun üzerine Ebû Tâlib'e getirmesidir. Bir diğer anlam ise Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Ebû Tâlib ile çıktığı Şam yolculuğunda yolunu kaybetmesi ve daha sonra amcasını bulmasıdır. “*İşte böylece sana da kendi buyruğumuzla bir ruh (Kur'an) vahyettik. Sen kitap nedir, iman nedir bilmiyordun; ama şimdi onu, dilediğimiz kullarımızı sayesinde doğruya erdirdiğimiz bir ışık kıldık.*”¹⁷² mealindeki ikinci âyet ise Endicânî tarafından şöylece açıklanmaktadır. Bu âyette geçen yokluk, Hz. Peygamber'le (s.a.v.) ortaya çıkan imanın yokluğu değildir. Yokluğun kendisi “imani” kapsamaktadır, Hz. Peygamber (s.a.v.) yok sayılmamaktadır.¹⁷³

Peygamberin “kafir” olabileceğini caiz görmeyip, takiyye¹⁷⁴ yoluyla ve ölüm korkusu sebebiyle “küfrü” göstermeyi/ortaya koymayı caiz gören Râfîzîler'in bir alt kolu olan Münkaşîa'nın şüphelerini Endicânî şöyle ele almaktadır. Müslüman olduğunu söylemek/İslâm dinine inandığını göstermek kişinin ölümüne sebebiyet verdiğinde, Müslümanlığını gizlemesi vaciptir. Müslüman olduğunu göstermesi/gizlemesi “küfür”

¹⁷⁰ Endicânî, *Sıdku'l-Kelâm*, 505-506; Hillî, *Keşfü'l-fevâ'id fî şerhi Kavâ'id-i 'akâ'id*, 299-300; İbnü'l-Mutahhar Hillî, *Keşfü'l-murâd fî şerhi Tecrîdi'l-i 'tikâd*, nşr. Âyetullah Seyyid İbrahim Zencanî, (Kum: Şekûri Yayınları, 1994), Seyyid Abdullah Şubber, *Hakka'l-Yakîn fî Üsûlü'd-Dîn*, (Beyrut: Al A'lamî Yayınları, 1997), 135-139; Cemil Hakyemez, “İmamiyye Şiasında İsmet İnancı”, *Marife*, 7/1 (Bahar 2007), 169.

¹⁷¹ ed-Duhâ 93/7.

¹⁷² eş-Şûrâ 42/52.

¹⁷³ Endicânî, *Sıdku'l-Kelâm*, 506; Ebû'l-Fidâ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, thk. Sami b. Muhammed, (Riyad: Mektebetü'l-Tayyibe, 1999) 8/426; Celâlüddîn Muhammed el-Mahallî- Celâlüddîn es-Süyûtî, *Tefsîrü'l-Celâleyn*, (Beyrut: Mektebetü Lübnan, 2003), 489.

¹⁷⁴ Takiyye: Kişinin canına veya malına yönelik bir tehlike karşısında inancını gizleyip gerektiğinde aksini söylemesi anlamında bir terim. Ayrıca bk. Mustafa Öz, “Takiyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/453.

değildir, canını tehlikeye atmamaktır. Endicânî, bu durumun caiz olmadığını söyleyerek cevabını şöylece vermektedir: “Kâfir” olduğunu göstermek ve Müslüman olduğunu gizlemek, peygamber tarafından yapıldığında bu, dinin tamamen gizlenmesine yönlendirmektedir. Dini gizlemek ise peygamberliğin yapısına terstir. Eğer İslâm’ı gizlemek caiz olsaydı bu, davetin ilk zamanlarında olurdu. Çünkü o zaman bütün toplum kendisini inkâr ediyordu. Bu durum peygamberin davetini açıktan yapmasını değil gizlenmesini gerektirirdi. Örnek olarak Nemrut ve Firâvun’dan korkmaları sebebiyle dinin gizlenmesi gerekirdi. Fakat durum öyle gerçekleşmedi ve hakkı/doğru yolu göstermekten bir an bile geri durmadılar. Bu türden durumlar ise takiyye yoluyla gizlenmeyi caiz kılmanın hiçbir delilinin olmadığını göstermektedir. Bu türden şüphelerin ve mezheplerin bâtil olduğu açıktır.¹⁷⁵

3.6.1. Büyük günahlar

Ehl-i Sünnet’in çoğunluğuna göre peygamberler, peygamberlikten önce veya sonra büyük günahlardan masumdur. Endicânî bu durumu birkaç yolla açıklamaktadır. Birincisi, peygamberlerin konumu gereği en yüce, şöhretli, şerefli ve kerametli yerdedirler. Eğer büyük günah işlemeleri caiz olsaydı, en kötü makamlarda ve en aşağı derecede olurlardı. Bu durum ise caiz değildir. Allah Teâlâ’nın yanında olan kişinin derecesi ve makamı da yüce olur. O’nun adına başkasından kötü bir şey çıkması veya yapılması, daha çirkin ve daha kötüdür. Bunun cezası daha korkunç ve şiddetlidir. Endicânî, müminlerin annelerinden de örnek vermektedir. Bütün dünya kadınlarından daha üstün olduklarını belirttikten sonra onlar hakkında gelen azarlamaları göstermektedir. “*Ey peygamber hanımları! Sizden kim açık bir hayasızlık yaparsa onun cezası ikiye katlanır, bu Allah için kolay bir şeydir.*”¹⁷⁶ Diğer taraftan, peygamber hanımlarına gelen itaati teşvik edici, yaklaşımcı ifadeler, iki katı ile tam bir sevapla âyetle şöyle açıklanmaktadır. “*Sizden kim de Allah’a ve resulüne itaat eder, güzel işler yaparsa ona hak ettiği karşılığı iki kere veririz, ayrıca onun için değerli bir nasip de hazırladık.*”¹⁷⁷

İkincisi ise peygamberin kötülük/itaatsızlık işlemesinin caiz olup-olmadığıdır. Endicânî’ye göre peygamberin kötülük işlemesi caiz olsaydı, peygambere cefa çektiirmek,

¹⁷⁵ Endicânî, *Sıdku’l-Kelâm*, 507; er-Razî, *el-Muhassal*, 197-198; Semerkandî, *es-Sahâifü’l-İlahiyye*, 240.

¹⁷⁶ el-Ahzâb 33/30.

¹⁷⁷ el-Ahzâb 33/31; Endicânî, *Sıdku’l-Kelâm*, 507-508; el-Pezdevî, *Usûlü’l-Dîn*, 172; et-Teftâzânî, *Şerhu’l-Akaid*, 288-289; İbnü’l-Hümâm, *el-Müsâvere*, 127-128; Ali el-Kârî, *Şerh-u Kitâb Fıkhü’l-Ekber*, 104-105; Ebü’l-Hasan Eş’arî, *Makâlâtü’l-İslâmiyyîn*, çev. Ömer Aydın-Mehmet Dalkılıç, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019), 384; Semerkandî, *es-Sahâifü’l-İlahiyye*, 241; er-Razî, *el-Muhassal*, 198.

ona eziyet etmek, ceza vermek, onu engellemek, mübah veya mendup olurdu. Fakat peygambere bu türden herhangi bir kötülük yapmak haram kılınmıştır. Kur'an-ı Kerim'in ifadesiyle: *"Allah'ı ve resulünü incitenleri Allah, dünyada ve âhirette lânetlemiş ve onlar için alçaltıcı bir ceza hazırlamıştır."*¹⁷⁸

Üçüncüsü, peygambere uymak zorunlu olduğundan büyük günah işlemesi durumunda da onun takipçisi olmak gereklidir. Bu nedenle haram ve vacibin birleşmesi gerekirdi ki, böyle bir durum imkansızdır. Endicânî, konu ile ilgili delilini şöyle aktarmıştır: *"De ki: 'Allah'a ve resule itaat edin.' Eğer yüz çevirirlerse bilsinler ki Allah kâfirleri sevmez."*¹⁷⁹

Dördüncüsü, peygamberin büyük günah işleme gibi bir durum gelişseydi, şahit olduğu/şahitlik ettiği her şey reddedilirdi. Endicânî burada Kur'an-ı Kerim'den delil getirerek, peygambere ve onun şahitlik ettiği şeylere iman etmenin/inanç göstermenin gerekli olduğunu göstermektedir. *"Ey iman edenler! Bilmeden birilerine zarar verip de sonra yaptığınıza pişman olmamanız için, yoldan çıkmışın biri size bir haber getirdiğinde doğruluğunu araştırın."*¹⁸⁰ Peygambere iman etmenin/inanç göstermenin delil olduğu âyet ise: *"Allah'ın (başka) beldeler halkından alıp resulüne fey' olarak verdikleri, Allah'a, peygambere, yakınlar, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmışlara aittir; (servet) içinizden sadece zenginler arasında dönüp dolaşan bir şey olmasın diye böyle hükmedilmiştir. Peygamber size ne vermişse onu alın ve size neyi yasaklamışsa ondan kaçının. Allah'a karşı saygısızlık etmekten sakının. Kuşkusuz Allah cezalandırmada çok çetindir."*¹⁸¹ Netice olarak Hz. Peygamber'in getirdiklerini/şahitlik ettiği şeyleri kabul etmek ve bu iddianın böylece çürütülmesi gereklidir.¹⁸²

Endicânî'ye göre beşinci yol, bir şeye hüküm vermenin veya şahit olmanın göstergesi aynı vadide/paydada olmaktır. Birçok durumda/vaziyette ikisinin birleştiğine, birinin olduğu durumda diğerine de ihtiyaç duyulması, diğer paydanın hükmünün sahibiyle temellendirilmesi de delille gerçekleşmektedir. Kur'an'î ifadeyle: *"Ey iman edenler! Allah'a itaat edin, peygambere itaat edin, sizden olan ülü'l-emre de. Eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz -Allah'a ve âhirete gerçekten inanıyorsanız- onu, Allah'a ve peygambere götürün. Bu, elde edilecek sonuç bakımından hem hayırlıdır hem de en*

¹⁷⁸ el-Ahzâb 33/57; Endicânî, *Sıdku'l-Kelâm*, 508.

¹⁷⁹ Âl-i İmrân 3/31; Endicânî, *Sıdku'l-Kelâm*, 508.

¹⁸⁰ el-Hucurât 49/6.

¹⁸¹ el-Haşr 59/7.

¹⁸² Endicânî, *Sıdku'l-Kelâm*, 508; er-Razî, *el-Muhassal*, 198.

*güzelidir.”*¹⁸³ Endicânî’ye göre eğer peygamber, büyük günah işleyecek olsaydı, onun verdiği hükmü de reddetmek caiz olurdu. Peygamberin verdiği hükme itaat etmemek/rıza göstermemek kesin bir dille yasaklanmıştır. Bu sebeple de anlaşılmaktadır ki peygamberin büyük günah işlemesi caiz değildir.¹⁸⁴

Özetle Endicânî, ismet konusunu tanımladıktan sonra Hanefî-Mâtürîdî çizgiye uygun olarak görüşlerini sıralamıştır. Haşviyye’nin iddialarını bu düzlemde kabul etmeyen Endicânî, Fudayliyye’nin de görüşlerini delillerle çürütmek suretiyle hükümsüz bırakmaktadır. Peygamberlerin büyük günah işlemesini, daha açık bir ifadeyle günah işlemesini hiçbir şekilde kabul etmeyen Endicânî, böylesi bir durumda peygamberin, peygamberliğin, elçilik vazifesinin, topluma örnek oluşun hiçbir kıymet taşımadığını, insanlar arasında bu kişinin ve kurumun itibara alınmayacağını göstermektedir.

Ehl-i Sünnet ve’l-Cemâat içerisinde bulunup da peygamberin, peygamberlik vazifesi gelmeden önce büyük günah işleyebileceğini caiz gören bir grubun varlığından söz eden Endicânî, bu noktada Kur’an âyetlerinin, zâhir/lafzî anlamlarına bakıldığını ifade etmektedir. Diğer bir deyişle, bu anlayışta olan kişilerin Kur’ân âyetlerine kelime anlamıyla baktıklarını, bu sebeple de asıl manaya ulaşamadıklarını belirtmektedir. Diğer taraftan bu noktada kalmayıp Kur’an’da zikredilen Hz. Yûsuf’un (a.s.) kıssasını kendilerine delil olarak göstermektedirler. Hz. Yûsuf’u (a.s.) kardeşleri kuyuya atmışlardır, 5 dirheme satın alınmıştır ve babalarına onu, kurdun yediğini söylemişlerdir fakat onu, kurdun yemediği açıktır. Hz. Yûsuf’un (a.s.) kardeşlerinin bu yaptığı apaçık büyük günahdır fakat buna rağmen peygamber olmuşlardır. Bu iddiayı ele alan Endicânî, cevabın iki farklı yolla verilebileceğini ifade etmektedir. Birincisi, Hz. Yûsuf’un (a.s.) kardeşlerinin peygamber olduklarına dair herhangi bir delil/işaret olmaması sebebiyle onların peygamberliklerinin onaylanmasının kabul edilebilmesinin mümkün olmadığını ifade etmektedir. Âlimlerin çoğunluğunun Hz. Yûsuf’un (a.s.) kardeşlerinin peygamber olmadığı düşüncesinde olduklarını da belirtmektedir. “*Anlaşılan böylece Rabbin seni seçecek, sana rüyada görülenlerin yorumunu öğretecek ve daha önce ataların İbrâhim ve İshak’a nimetini tamamladığı gibi sana ve Ya’kûb soyuna da nimetini tamamlayacaktır. Kuşkusuz rabbin çok iyi bilendir, hikmet sahibidir.*”¹⁸⁵ İkinci cevabı aktaran Endicânî, Kur’an’da geçen bu âyetin ifade ettiği anlama rağmen, onların peygamber olduklarının

¹⁸³ en-Nisâ 4/59.

¹⁸⁴ Endicânî, *Sıdku’l-Kelâm*, 509.

¹⁸⁵ Yûsuf 12/6.

kabul edilmesi durumunda Şu anlamın çıkacağını belirtmektedir. Ey Y suf (a.s.)! Senin peygamberliğinle/peygamber olmanla Hz. Ya‘k b (a.s.) ve onun soyundan gelenlerin/çocuklarının onların peygamber olmasının yolu kapanmıŐtır/tamamlanmıŐtır. Daha önce gönderilen Hz. İbr him (a.s.) ve Hz. İŐhak’ta (a.s.) olduğu üzere bu yol böylece tamamlanmıŐtır. Bir diğer anlam ise Şu olabilir: Seni (Hz. Y suf) sıkıntılardan/problemlerden koruma nimeti tamamlanmıŐtır. İnsanların sana k le olmasının ihsanı tamamlanmıŐtır. Hz. Ya‘k b’un (a.s.) duasının/tövbesinin kabul edilmesi veya onun soyundan peygamber çıkararak veya Allah Te l ’nın babalarını (Hz. İbrahim) dost olarak almasıyla bu nimet, tamamlanmıŐtır. Hz. İbrahim (a.s.) için bu durum, ateşin soğuk ve selametli olmasıyla ve ona düşman olanların aŐađılık bir duruma düŐmesi, kaybeden taraf olmaları olarak gerçekleşmiştir. Hz. İŐhak’a (a.s.) peygamberlik verilmesi ve daha nice nimetler verilmesi örneğinde olduğu üzere de bu nimet tamamlanmıŐtır. Hz. Y suf’un (a.s.) kardeşlerinin büyük günah iŐlediklerine dair herhangi bir nass/hüküm/haber bulunmamaktadır. Çünkü Kur’an-ı Kerim, Hz. Y suf’u (a.s.) kuyuya atmak için kardeşlerinin toplandıklarını haber vermektedir. Fakat attıklarını ifade etmemektedir.¹⁸⁶

Endic n  Eb ’l-Y sr Pezdev ’nin, bilindiği üzere yapılan iÇin/filin izafeti ortan kaldırdığı, bir ihtimalle Hz. Y suf’un (a.s.) kardeşleri tarafından ormanda bir iş için gönderilebileceğini ve o sırada kuyuya düŐebileceđini söylediğini aktarmaktadır. Tefsirlerde riv yet edildiği üzere Hz. Y suf’u (a.s.) tarlaya/toprağa götürdüklerinde kardeşleri ona düŐmanlıklarını açık ettiler.  ld resiye dövdükleri ve hatta Hz. Y suf’un (a.s.) Şöyle bağırdığı riv yet edilmektedir: “*Babacığım! Babanın oğullarının ne yaptığını bilseydin!*” Kuyuya atmak istediklerinde ise onların elbiselerinden tuttu fakat ondan kurtuldular. Kuyunun duvarına tutunduğunda, ellerini bağlayıp ona Şöyle dediler: “*GüneŐi, ayı, 11 tane yıldıız çağır da seni kurtarsınlar!*” Onu kuyuya doğru itip, öldürmek maksadıyla içine attılar. Hz. Y suf (a.s.) kuyunun içinde bulunan suya düŐtü. Kuyunun içindeki taŐa yaslanıp ağlarken, ona seslendiler, merhamet edeceklerini sanan Hz. Y suf (a.s.) onlara cevap verdi. Onu yukarıya çekip öldürmek istediler fakat kardeŐlerden biri olan Yahuda onları engelledi. Bu gibi haberlerin  had haber olduğunu söyleyen Endic n ,

¹⁸⁶ Endic n , *Sıdku’l-Kel m*, 509-510; S b ni, *Kitabü’l-Bid ye*, 96-97; en-Nesef , *İŐl m İnancının Ana Umdeleri*, 52; er-Raz , *el-Muhassal*, 199.

hiçbirinin şöhret bulmadığını ve bu türden haberlerin ilmi getirmediğini, kat'î nassta da bu gibi haberlere delil olacak herhangi bir şeyin olmadığını ifade etmiştir.¹⁸⁷

Endicânî, Hâricîler'in peygamberlik gelmeden önce ve geldikten sonra peygamberin büyük günahtan masum olmadığına dair iddiaları olduğunu aktarmaktadır. Endicânî, bu iddiaların aklî ve nakli delillerini serdettikten sonra cevaplandırmaktadır. Hâricîler'in ilk nakli delili Hz. Yûsuf'un (a.s.) kardeşlerinin peygamber olduğuna dair olup yukarıda zikredildiği üzere bu şüphe çürütülmüştür. İkincisi ise Allah Teâlâ'nın Hz. Âdem (a.s.) ve Hz. Havvâ (a.s.) hakkında Kur'an-ı Kerim'de gönderdiği ifadelerdir. "*Nihayet ikisi de o ağaçtan yediler. Bunun üzerine mahrem yerleri kendilerine göründü, üstlerini cennet yaprağıyla örtmeye çalıştılar. Böylece Âdem rabbine karşı gelmiş ve yolunu şaşırmıştı.*"¹⁸⁸ Yasaklı ağaçtan yemenin büyük günah olduğu şu delille sabittir: "*Ey Âdem! Sen ve eşin cennette oturun, orada istediğiniz yerden rahatça yiyip için ve şu ağaca yaklaşmayın; yoksa zalimlerden olursunuz*" dedik."¹⁸⁹ Hiçbir küçük günahın, bu günaha erişemeyeceği de şu delille sabittir: "*Böylece Âdem Rabbine karşı gelmiş ve yolunu şaşırmıştı. Sonra Rabbi onu seçkin kıldı, tövbesini kabul etti ve doğru yola yöneltti.*"¹⁹⁰ Eğer mâsiyet/itaatsizlik mutlak bir günah ise, bu durum büyük bir günah işlendiği anlamına gelmektedir. Bu türden yoldan çıkma ise ağaçtan yemenin küfür olduğuna delil olmaktadır. Küfür ise en büyük günahdır. Gözükmemektedir ki ağaçtan yedikten sonra Hz. Âdem (a.s.) hidâyet üzere değildir ve olmayacağına delildir. Bunun sonucunda anlaşılmaktadır ki peygamberler büyük günahtan ve küfürden masum değildirler. Bu iddialara ve nakli delillere birçok yönden cevap verilebileceğini ifade eden Endicânî ilk olarak Fahreddin er-Râzî'den (ö. 606/1210) bir aktarım yapmaktadır. Endicânî, Hz. Âdem (a.s.) ve oğullarından muradın "*Böylece Âdem rabbine karşı gelmiş ve yolunu şaşırmıştı.*" âyetindeki anlamla birlikte "*İstersen orada bulunduğumuz şehrin halkına ve aralarında geldiğimiz kabileye de sor. Biz gerçekten doğru söylüyoruz.*"¹⁹¹ âyetindeki mananın aynı şekilde alınması gerektiğini söylemiştir. Bu cevaba farklı bir açı eklendiğinde Hz. Âdem'in (a.s.) unutarak ağaçtan yediği açıkça beyan edilmektedir: "*Biz daha önce Âdem'den söz almıştık, fakat o unuttu; biz onda yeterli bir kararlılık görmedik.*"

¹⁸⁷ Endicânî, *Sıdku'l-Kelâm*, 510-511; el-Pezdevî, *Usûlü'd-Dîn*, 175; Ebu'l-Kâsım Carullah Mahmud ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmi'î't-tenzîl ve 'uyûni'l-e-kâvîl fî vücûhi't-te'vîl*, çev. Muhammed Coşkun vd., ed. Murat Sülün (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2017), 3/546.

¹⁸⁸ Tâhâ 20/115-121-122.

¹⁸⁹ el-Bakara 2/35.

¹⁹⁰ Tâhâ 20/122.

¹⁹¹ Yûsuf 12/82;

Endicânî'ye göre zikredilen âyetle sabittir ki ağaçtan yeme fiili unutkanlıkla gerçekleşmiştir.¹⁹²

Unutkanlık olmadığına dair zahirî/direkt bir okumayla anlaşılan âyetler de bulunmaktadır. İblîs'in Hz. Âdem (a.s.) ve Hz. Havvâ'ya (a.s.) şöyle demesi gibi: “*Derken şeytan, kapalı olan avret yerlerini birbirine göstermek için onlara fısıldayıp kafalarını karıştırdı ve “Rabbiniz size bu ağacı sırf melek olursunuz veya ebedî yaşayanlardan olursunuz diye yasakladı” dedi.*”¹⁹³ Bu açıdan bakıldığında unutkanlıkla yenilmediği hatta şeytanın onlara bu durumu hatırlatarak gerçekleştiğini göstermektedir. “*Böylece ikisini de ayartmış oldu. Ağacın meyvesini tattıklarında ayıp yerleri kendilerine göründü. Ve cennet yapraklarından üzerlerini örtmeye başladılar. Rableri onlara, “Ben size o ağacı yasaklamadım mı ve şeytanın size apaçık bir düşman olduğunu söylemedim mi?” diye seslendi.*”¹⁹⁴ ve “*Dediler ki: “Ey rabbimiz! Biz kendimize zulmettik. Eğer bizi bağışlamaz, bize acımazsan mutlaka ziyan edenlerden oluruz!”*”¹⁹⁵ âyetleri açıktır ki, kendilerine yaptıkları zulmü itiraf etmeleri ve özür dilemeleri ve bunun kabulü gerçekleşmiştir. Unutkanlık ise zulüm değildir, affedilmiştir. “*Böylece Âdem, Rabbine karşı gelmiş ve yolunu şaşırmıştı. Sonra Rabbi onu seçkin kıldı, tövbesini kabul etti ve doğru yola yöneltti.*”¹⁹⁶ Hata veya unutkanlıkla yapılan/işlenen günahlar/suçlar yoldan çıkmayı/itaatsizliği/isyanı gerektirmemektedir. Allah Teâlâ'nın Hz. Âdem (a.s.) hakkında öncelikle yoldan saptığını/günah işlediğini ifade etmesi ardından ona hidâyet verdiğini/doğru yola ilettiğini belirtmesi, ağaçtan yeme günahının/suçunun kasten yapıldığına delil olmaktadır.¹⁹⁷

Endicânî, iddia içerisinde verilen âyetleri birer birer ele almakta ve değerlendirmektedir. Birinci âyet, İblîs'in onlara ağaçtan yemenin günah olduğunu hatırlatmasına delildir. Ancak âyet, onların bu vesveseden hemen sonra veya gevşeklik göstermeden kasten ağaçtan yediklerini ifade etmemektedir. Endicânî'ye göre “*Yediler*” lafzındaki “Fâ”nın manasının vesvesenin ve Hz. Âdem'in (a.s.) yemesinin başka işler olduğu ve İblîs'e izafetle yemenin gerçekleşmesi olarak anlaşılmalıdır. Allah Teâlâ'nın farklı bir yerde şöyle dediği gibi: “*Ardından nutfeyi (dölllenmiş yumurta) alakaya (rahimde asılıp beslenen embriyo) çeviriyor, alakayı şekilsiz et (görünümünde) yapıyor, bu etten kemikler*

¹⁹² Endicânî, *Sıdku'l-Kelâm*, 511-512; er-Razî, *el-Muhassal*, 199-200; el-Pezdevî, *Usûlü'd-Dîn*, 174.

¹⁹³ el-A'râf 7/20.

¹⁹⁴ el-A'râf 7/22.

¹⁹⁵ el-A'râf 7/23.

¹⁹⁶ Tâhâ 20/121-122.

¹⁹⁷ Endicânî, *Sıdku'l-Kelâm*, 512.

yaratıyor, daha sonra da kemiklere adale giydiriyoruz; nihayet onu bambaşka bir varlık halinde inşa ediyoruz. Yapıp yaratanların en güzeli olan Allah çok yücedir.”¹⁹⁸ Endicânî’ye göre kırk günlük bir süre içerisinde nutfe ve alaka aşamaları arasında bir mahiyet açısından farklılık vardır. Keza alaka ve mudğa/şekilsiz et formu arasında da bir mahiyet farklılığı vardır. Bu şekilde Hz. Âdem’in (a.s.), İblîs’in hatırlatmasından sonra aradan zaman geçerek unuttuğu ve ağaçtan yediği olarak anlaşılmaktadır.¹⁹⁹

İkinci âyette ise Endicânî, Hz. Âdem’in (a.s.) ve Hz. Havvâ’nın (a.s.) ağaçtan yemeleri sonrasında Allah Teâlâ’nın yememelerini hatırlattığını yedikleri anda herhangi bir müdahalenin olmadığını ifade etmiştir. Endicânî, onların özür dilemesinin ise kulun, büyüklenen nefsinin görmesi ve ibadet adabını almasının yolu olduğunu belirtmiştir.²⁰⁰

Üçüncü âyette Endicânî’ye göre, isyanın/itaatsizliğinin zikredilmesi ve hata/unutkanlık ile sakındırılan şeye bulaşma anlatılmaktadır. Denilir ki biri yoldan çıktı ve suça bulaştı. Böyle bir söylemdeki kastın ise razı olunan yolu tutturamamak ve o yoldan gitmemeyi ifade ettiği anlaşılmaktadır. Ayrıca denilir ki sultan, kendine birini seçti. Bu cümleden kastın ise sultanın seçtiği kişiye daha yakın davranması ve kabul edilmeye daha layık biri olarak görmesidir. Denilir ki, hidâyet verdi. Hidâyet vermeden kastın kişinin, emredilmiş, razı olunan yola yönlendirilmesidir. Bu ihtimalle birlikte imandan çıktıktan sonra ona hidâyet vermesi ve imana geri döndürmesi mümkün değildir. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: “Bizim uğrumuzda elinden gelen çabayı sarf edenlere gelince, onları bize ulaştıran yollara mutlaka yöneltiriz. Kuşkusuz Allah iyilik yapanların yanındadır.”²⁰¹ İman sahibi insanları eğitmek için de Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: “Bizi doğru yola ilet.”²⁰² Endicânî’ye göre unutkanlığı ifade eden âyetin bu ihtimalleri barındırdığı açıktır.²⁰³

Endicânî, -bu konu özelinde- Ebû İshâk İbrâhîm en-Nazzâm’ın (ö. 231/845) görüşünü aktarmaktadır. Hz. Âdem’in (a.s.) ağaçtan bir şey yemesinin tevil olduğunu, bu tevilin de hatalı olduğunu ifade etmiştir. Allah Teâlâ’nın “Ey Âdem! Sen ve eşin cennette otur, orada istediğiniz yerden rahatça yiyip için ve şu ağaca yaklaşmayın; yoksa zalimlerden olursunuz” dedik.”²⁰⁴ hitabıyla anlaşılmaktadır ki Hz. Âdem (a.s.) direkt olarak sadece o

¹⁹⁸ el-Mü’minûn 23/14.

¹⁹⁹ Endicânî, *Sıdku’l-Kelâm*, 512-513; Nasîrüddîn-i Tûsî, *Telhîşü’l-Muhasşal*, (Beyrut: Dârü’l-Advâ’, 1985), 383.

²⁰⁰ Endicânî, *Sıdku’l-Kelâm*, 513.

²⁰¹ el-Ankebût 29/69.

²⁰² el-Fâtiha 1/6.

²⁰³ Endicânî, *Sıdku’l-Kelâm*, 513.

²⁰⁴ el-Bakara 2/35.

ağacı anlamış, çeşitlerinin de yasaklı olduğunu anlamamıştır. Diğer bir deyişle âyetle işaret edilen ağacın kendisinin yasaklı olduğunu anlamış fakat o ağacın farklı yerlerdeki farklı şekil ve düzendeki biçiminin de yasaklı olduğunu anlamamıştır. Kādî Abdülcebbâr (ö. 415/1025) ise bu görüşün Ebû Ali el-Cübbâî'ye (ö. 303/916) ait olduğunu söylemektedir.²⁰⁵

Haricîler'in iddialarındaki nakli delilleri aktarmaya devam eden Endicânî, ““*Bunu ilâhlarımıza sen mi yaptın, ey İbrâhim?*” diye sordular. İbrâhim, “Hayır” dedi, “Bu işi şu büyükleri yapmıştır. Konuşabiliyorlarsa onlara sorun!”²⁰⁶ âyetlerini Hz. İbrâhim'in (a.s.) yalan söylediğine dair delil olarak almışlardır. Diğer bir ifadeyle, Hz. İbrâhim (a.s.) putları kırmış ancak büyük putun kıldığını söylemiştir. Bu söylem ise doğru değildir çünkü putların böyle bir gücü yoktur. Endicânî, bu âyetlerin peygamberlerin büyük günah işlemekten masum olduklarına dair delil olduklarını da belirtmiştir.²⁰⁷

Bu iddiaya iki farklı cevabın verilebileceğini söyleyen Endicânî, Hz. İbrâhim'in (a.s.) “Hayır! O yaptı.” sözüyle konunun üzerinde durduğunu ve amacına ulaştığını ifade etmektedir. Diğer bir deyişle, üçüncü tekil şahıstaki anlamın gizli özne şeklinde Allah Teâlâ'ya izafe edildiği, bu anlam üzerinden Hz. İbrâhim'in (a.s.) sonuca ulaştığı belirtilmektedir. Böylesi bir manada putları kıranın aslında Allah Teâlâ olduğu ve Hz. İbrâhim'in (a.s.) yalan söylemediği açıkça ortaya konmaktadır. Daha sonra Hz. İbrâhim (a.s.) sözüne “*Bu, büyükleri (kırdı).*” diyerek devam etmektedir. İkinci cevabında Endicânî, “*Bu, büyükleri yaptı (kırdı).*” lafzı ile “*Konuşabiliyorlarsa onlara sorun!*” lafzının birbiriyle bağlanması açısından verilmesi gerektiğini belirtmektedir. En büyük putun kıldığını söyleyebilecek bir durumda olsalardı ki böyle bir durumun -sağlam olsalar dahi- olması imkansızdır. Diğer taraftan putlar kırırken de konuşabilmeleri imkânsız olduğuna göre hangi halde olurlarsa olsunlar konuşmayacaklardır. İşte bu noktada Endicânî, bir şeyin imkansıza bağlanmasının onun yokluğunu gerektirdiğini söylemektedir. Sonuç olarak anlam, en büyük putun diğerlerini kırmadığına gelmektedir. Ancak lafızdaki “Onlara sorun” ifadesinin alınacağı nokta, bağlanan ve bağlantılanan/anlamca ilişki kurulan şey arasındaki ilişkinin itiraz temelli olduğudur. Bağlantılanan şeyi soru olarak algılamaları yanlıştır. Burada bağlantılanan şey “büyük

²⁰⁵ Endicânî, *Sıdku'l-Kelâm*, 513; er-Razî, *el-Muhassal*, 200; Kādî Abdülcebbâr, *el-Muğnî*, thk. Mahmud Muhammed Kasım, (Kahire: el-Mecma' el-Mısri li'd-Dirâsâti'l-Felsefiyye, 1965), 15/311. Detaylı bilgi için bk. Veysi Ünverdi, “Mu'tezile'de Peygamberlerin İsmeti”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 15/1, (2015), 99.

²⁰⁶ el-Enbiyâ 21/62-63.

²⁰⁷ Endicânî, *Sıdku'l-Kelâm*, 513-514.

putun yapması”dır. Bu da Hz. İbrâhim’in (a.s.) yalan söylemiş olmasını ortadan kaldırmaktadır.²⁰⁸

Haricîlerin iddialarındaki âyetleri aktarmaya devam eden Endicânî, Hz. Şuayb (a.s.) hakkında gelen âyeti ele almaktadır. *“Doğrusu Allah bizi ondan kurtardıktan sonra tekrar sizin dininize dönersek Allah hakkında yalan uydurmuş oluruz. Rabbimiz Allah dilemedikçe sizin dininize dönmemiz bizim için olacak şey değildir! Rabbimizin ilmi her şeyi kuşatmıştır. Biz sadece Allah’a dayanırız. Ey rabbimiz! Kavmimizle bizim aramızda adaletli hükmünü ver. Sen hüküm verenlerin en hayırlısıdır.”*²⁰⁹ Haricîler, âyetin Hz. Şuayb (a.s.) peygamberlikten önce kafir olduğuna delil olduğunu kabul etmektedir. Bir şeyden geri dönüşün, aynı şeyden iki defa giriş yapmak anlamına geldiğini, bir şeyden kurtuluşun ise ancak ona düştükten sonra gerçekleştiğini ifade ederek iddialarını temellendirmektedirler. Endicânî, Haricîlerin bu “geri dönüş” iddiasında iki yönden cevap verilebileceğini belirtmektedir. Bir şeye geri dönmek şartının, içine illaki iki defa düşmek olduğuna ikna olmayan Endicânî, bu durumu kabul etmemektedir. Endicânî geri dönüşün, bir şeyi terk edip başkaca meşru olan bir şeye dönmek anlamında kullanılmadığını soruşturmaktadır. Sözlükteki anlamla cevabını veren Endicânî, (‘avd) sözcüğüyle geri dönüşün ifade edildiğini kalıp bir örnekle de “Başka bir şeyden buna geri döndü” göstermektedir. İkincisinin ise bu durum kabul edildiğinde Hz. Şuayb’ın (a.s.) sözlerinin baskın geleceğini belirtmektedir. Çünkü o, ifade edildiği üzere toplumunun/kavminin söyledikleri üzerine yukarıda geçen cevabı vermiştir. *“Kavminden büyüklük taslayan önderler kesimi şöyle dediler: “Ey Şuayb! Ya seni ve seninle beraber inananları kesinlikle şehrimizden çıkaracağız veya mutlaka dinimize döneceksiniz!” Şuayb dedi ki: “İstemesek de mi?”*²¹⁰ Bu âyeti Hz. Şuayb’ın (a.s.) kavminin önce kafir iken sonradan iman etmeleri üzerine onu da dahil etmeleri anlamında alındığı belirtilmektedir. Ancak Hz. Şuayb’ın (a.s.) yukarıda zikredilen cevabı, onların görüşlerine uygun bir cevap olmuştur hem de Hz. Şuayb (a.s.) üstün gelmiş olmaktadır.²¹¹

Kafir bir millettten kurtuluşa tutunmaları hakkında ise Endicânî birtakım âyetlerle cevap vermektedir. Kurtuluşun daha önce anlatıldığı üzere bir olaya düştükten sonra çıkışı ifade ettiği belirtilmiştir. Kurtuluş, gerçekleştiği zaman ismet/masumiyet kastedilmektedir. *“Bir zamanlar biz sizin için denizi yarıdık, sizi kurtardık; Firavun’un adamlarını da*

²⁰⁸ Endicânî, *Sıdku’l-Kelâm*, 514; el-Pezdevî, *Usûlü’l-Dîn*, 173.

²⁰⁹ el-A’râf 7/89.

²¹⁰ el-A’râf 7/88.

²¹¹ Endicânî, *Sıdku’l-Kelâm*, 514-515.

*gözünüzün önünde denizde boğduk.”*²¹² “Sizi boğulmaktan kurtardık.” ifadesinin geldiği anlam ise boğulmadan kurtulmanın ismetle gerçekleştiğidir. “*Kuşkusuz Lût da elçilerimizdendi. Geride kalanlar arasında bırakılan yaşlı bir kadın dışında onu ve bütün ailesini kurtarmıştık.*”²¹³ Bu âyetten maksadın ise kendisini (Hz. Lût (a.s.) ve oğlunu, dümdüz eden bir azaptan ismetle kurtarıldığıdır. Çünkü Allah Teâlâ, Hz. Lût’a (a.s.) şöyle vahyetmiştir: “*Elçiler “Ey Lût! Biz rabbinin elçileriyiz. Onlar sana asla dokunamayacaklar. Sen gecenin bir vaktinde ailenle birlikte yola çık. Eşin hariç, sizden hiç kimse geride kalmayın. Çünkü onların başına gelecek olan, şüphesiz onun başına da gelecektir. Onlar için belirlenen zaman, sabah vaktidir. Sabah da yakın, değil mi?” dediler.*”²¹⁴ Hz. Lût (a.s.) ve beraberindekiler köyden çıkmıştı, azap inerken de orada değillerdi. Bunun delili ise şu âyettir: “*Sonra diğerlerini helâk ettik.*”²¹⁵

Haricîlerin iddialarında delil gösterdikleri bir diğer âyet: “*Mûsâ, ahalisinin farkedemeyeceği bir vakitte şehre girdi. Orada, biri kendi halkından, diğeri düşmanı olan taraftan iki adamın birbirleriyle kavga ettiğini gördü. Kendi halkından olan kişi, düşman taraftan olana karşı ondan yardım istedi. Bunun üzerine Mûsâ ötekine bir yumruk vurup ölümüne sebep oldu; sonra şöyle dedi: “Bu şeytanın işidir; o gerçekten ayartıcı ve apaçık bir düşman!”*”²¹⁶ Daha sonra şöyle dedi: “*Rabbim! Doğrusu kendime zulmettim; beni bağışla!*” Allah da onu bağışladı. Çünkü O, gerçekten çok bağışlayıcı ve çok esirgeyicidir.”²¹⁷ Haksız yere adam öldürmek büyük bir günahdır. Yaptığı bu işi ise şeytana izafe edip, onun ameli olarak görmüştür. Daha sonra kendisinin yaptığını itiraf etti ve zulümle olduğunu söyledi. Zulüm de büyük günahlardan biridir. Haricîlerin bir iddiasına daha Endicânî şöyle cevap vermektedir. Kıptî²¹⁸ kafirdi ve kafiri öldürmek büyük günah değildir. İblîs’e izafe etti ve bunun zulüm olduğunu itiraf etti. Çünkü kendisine izin verilmeden veya vahiy gelmeden böyle bir iş/fiil gelişti. Bu zelleden ibarettir. Peygamberler zelleler sebebiyle istiğfar/merhamet dilemeyi kesmezler ve tevazu göstermek ve nefislerini kırmak için kendilerine zulmettiklerini itiraf ederler. Bunun örneğini ise yukarıda da anlatılan Hz. Âdem’in (a.s.) yasaklı ağaçtan yemesi olarak

²¹² el-Bakara 2/50.

²¹³ es-Sâffât 37/133-135.

²¹⁴ Hûd 11/81.

²¹⁵ eş-Şuarâ 26/172; Endicânî, *Sıdku’l-Kelâm*, 515.

²¹⁶ el-Kasas 28/15.

²¹⁷ el-Kasas 28/16.

²¹⁸ Kıptî(ler): Mısır’ın yerli ve hristiyan halkı için kullanılan isim. Ayrıca bk. DİA, “Kıptîler”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 25/423.

göstermektedir. Zulüm ise bir şeyin yerli yerine değil de başka bir yere konulması demektir. Bu da büyük-küçük günahın ve zelleden daha genel/kapsayıcı bir lafızdır.²¹⁹

Endicânî bu noktaya kadar Haricîlerin peygamberler için nübüvvetten önce ve sonra büyük günahın masum olmadıkları iddiasına verdikleri nakli delilleri inceleyip cevaplamıştır. Bundan sonra ise akli deliller ve onlara verdiği cevapları işlemektedir. Hâricîlerin akli olarak peygamberlerin büyük günah işlediklerini iddia etmelerinin karşılığında Endicânî, “küfrün” ve büyük günah işlemelerinin tasavvur edilebilmesinin sonra da onlardan böyle bir şeyin çıkmasının mümkün olmadığının anlaşılmasının gerekli olduğunu ifade etmektedir. Diğer bir deyişle, peygamber tarafından büyük günah veya küfür görünmesi düşünce dışındadır. Böylesi bir durumda ilk olarak imtihan/teklif sırrı yok olurdu. Farklı bir açıdan ise onların itaat ve iman etmeleri sebebiyle ödüllendirilmesi mümkün olmazdı. Büyük günah veya “küfrün” peygamberler tarafından işlenmesi, onların bitkiler gibi davranışlar sergilemesini gerektirirdi. Böylesi bir durum ise mümkün değildir. Diğer bir deyişle Endicânî aklın, insan nasıl ki bitkinin hiçbir haline benzememekte ise peygamberlerden de “küfür” ve büyük günahın çıkmasının aynı oranda benzemediğini ifade etmektedir. İkincisi ise peygamberler için küfür ve büyük günah işlemek tasavvur bile edilemeyecekse, aynı şekilde küfre düşmenin ve büyük günah işlemenin yasak olmasının da herhangi bir anlamı kalmamakta ve bu yasağın çürütülmesine gitmektedir. Eğer yasaklamalar/sakındırmalar da tasavvur edilemeyecekse peygamberlerin sıdkı/doğruluğu nerede kalmaktadır? İsmetin tanımı, iki şüpheyi de yok etmektedir. İsmet, kişinin seçim hakkını kaybetmesini gerektirmediğinde ve zorunluluğa kadar götüren olmadığında bu fiiller -tıpkı bitkilerin hareketleri gibi- peygamberlerden çıkmaz. Endicânî, bu kadarının bile imtihanın/teklifin gerçekleşmesi, yasakların/sakındırmaların doğru olduğu ve sevabın ehlinin olmasını gerektirdiğini söylemektedir.²²⁰

Netice itibarıyla Endicânî peygamberlerin, nübüvvetten önce ve sonra büyük günah işlemesini mümkün görmemektedir. Burada gerek nakli gerekse akli delilleri sıralayarak Haricîler’in bütün argümanlarına karşı koymuş ve kendi çizgisinde gerekli cevapları vermiştir. Doğaldır ki peygamber olarak seçilen kişinin herhangi bir günah işlemesi veya küfrü barındırması gerek dini açıdan gerekse toplumsal/sosyal açıdan herhangi bir açıklamasının veya izahatının olmayacağı açıktır. Seçilmiş bir kişinin aynı anda hem

²¹⁹ Endicânî, *Sıdku'l-Kelâm*, 515.

²²⁰ Endicânî, *Sıdku'l-Kelâm*, 515.

kafir hem mümin olması hiçbir açıklamaya sığmayacağı gibi aklen de mümkün değildir. Diğer taraftan Haricîlerin bu tutumunun net olarak gerek Kur'an-ı Kerim gerekse Hz. Peygamber'in hayatını tamamen zahiri okumayla sınırlı tutarak ve böylesi bir anlayışı geliştirerek ortaya çıktığı söylenebilir. Hz. Peygamber özelinde böylesi bir durumun tasavvur edilebilmesi dahi mümkün değildir. O, hayatı boyunca göstermiştir ki peygamber olarak seçilen kişinin, kendisine inanmayanların bile hayran olduğu kimsedir. Bu durumu bütün İslâm kaynakları açıklamaktadır. Diğer taraftan ortaya koydukları nakli delillerde, peygamberler hakkında daha çok müteşabih kalan -özellikle Hz. Âdem (a.s.) ve Hz. Yusûf (a.s.) kıssaları- âyetleri almaları da dikkat çekicidir. Endicânî bu iddialara ve delillendirmelere cevap verdikten sonra küçük günahlar meselesine geçiş yapmakta ve meseleyi incelemeye başlamaktadır.

3.6.2. Küçük günahlar

Endicânî -Haricîlere karşı- peygamberlerin, peygamberlik geldikten sonra küçük günahlardan masum olduklarını ifade etmektedir. O, bazı Ehl-i Sünnet alimlerinden gelen rivâyetlerde peygamberlerin küçük günahlardan masum olmadıklarını aktardıklarını belirtmektedir. Ona göre küçük günah, kasten yapılan fakat büyük günah olmayan şeydir. Yabancı birinin yüzüne şehvet niyetiyle bakmak buna bir örnektir. Mu'tezilî bir alim olan Ebû Hâşim el-Cübbâî ve onun takipçilerinin peygamberlik geldikten sonra peygamberlerin küçük günah işleyebileceği görüşünde oldukları ifade edilmiştir. Mu'tezile mezhebinde bulunan bu görüşe karşı ihtiyatlı davranmak ve gerçekte onlara muhalefet etmek adına Endicânî kendi düşüncesini bu şekilde ortaya koymaktadır. Endicânî, doğru delilin, delillendirilmiş/ispatlanmış şeyin doğruluğunu göstermesi durumunda Mu'tezile veya başkaca fırkaların bunu kabul etmesinde herhangi bir zarar/sorun olmadığını belirtmektedir. Peygamberlikten önce, peygamberin küçük günah işlemesini Mu'tezile'ye muhalefet olmak maksadıyla ihtimal kaydıyla caiz olduğunu ifade etmektedir. Büyük günahtan farklı olarak böyle bir düşüncede olduğunu belirten Endicânî, büyük günahın peygamberlikten önce ve sonra caiz olmadığını açıkça ifade etmektedir.²²¹

3.6.3. Zelleler

²²¹ Endicânî, *Sıdku'l-Kelâm*, 516; el-Pezdevî, *Usûlü'd-Dîn*, 172; et-Teftâzânî, *Şerhu'l-Akaid*, 289; Kādî Abdülcebbar, *el-Muğnî*, 310-311; Kādî Abdülcebbar, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, çev. İlyas ÇelEbî, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013), 2/440; Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, 330.

Endicânî zellenin²²² tanımını şöylece yapmaktadır: Kişinin kasıtsız olarak, unutkanlığın baskın geldiği anlarda, bir işi yaparken hata etmesi sonucu veya yanlış bir anlamın doğru zannedilmesi üzerine yaptığı şeydir. Endicânî, zellenin peygamberler için caiz olduğunu ve bundan masum olmadıklarının ittifakla kabul edildiğini ifade etmektedir. Örnek olarak, Hz. Âdem'in (a.s.) yasaklı ağaçtan yemesi, Hz. Yûnus'un (a.s.) kavminden kaçması veya Hz. Dâvûd'un (a.s.) peygamberliğinde Uriya'yı savaşa göndermesi zikredilebilir.²²³

Yukarıda Hz. Âdem'den (a.s.) bahsedildiğinden, burada tekrar etmeyeceğiz. İbn Kesîr, Hz. Yûnus'un (a.s.) kıssasını şöylece aktarmaktadır. Allah Teâlâ kendisini Ninevâ²²⁴ halkına göndermiştir. O da görevli olduğu üzere etrafındaki toplumu iman etmeye davet etmiş ancak halk bu durumu kabul etmemiş ve iman etmemeye karar vermiştir. Hz. Yûnus (a.s.) toplumun ortaya koyduğu bu davranıştan ötürü kızgın olarak ve onlara azabın ineceğini söyleyerek yanlarından ayrılmıştır. Fakat Hz. Yûnus'un (a.s.) yalan söylemediğini anladıklarında hayvanları, yiyecekleri ve çocuklarıyla birlikte çöle çıktılar. Allah Teâlâ'ya dua ederek bu azabın affedilmesini istediler. Kur'an-ı Kerim azabın kaldırıldığını şöyle ifade etmektedir: *“Keşke (o helâk edilen beldelerden) bir belde halkı iman edip de imanı kendisine yarar sağlasaydı! Ama Yûnus'un kavmi hariç. Nitekim onlar iman edince dünya hayatındaki zillet azabını üstlerinden kaldırmış ve kendilerine belirli bir süreye kadar yaşama imkânı vermiştik.”*²²⁵ O sırada Hz. Yûnus (a.s.) ve beraberindekiler bir kayığa binmiş deniz içerisinde seyahat ediyorlardı. Fakat denizdeki dalgalar kayığı batıracak kadar şiddetlendiğinde aralarından birinin denize atılması gerektiğini düşünerek kura çekmeye karar verdiler. Üç defa kura çektikten sonra ve hepsinde Hz. Yûnus (a.s.) çıkması sonucu denize atladı ve büyük bir balina kendisini yuttu. Karanlıklar içerisinde, balinanın karnından şöyle dua etmişti: *“Senden başka hiçbir tanrı yoktur. Seni tenzih ederim. Gerçekten ben kötü işler yapmışım!”*²²⁶ Bu dua sonucunda Allah Teâlâ, Hz. Yûnus'u balinanın karnından çıkarmış, karanlıklardan kurtarmış ve duasını kabul etmiştir.²²⁷

²²² Zelle: Mükellefin kası olmadan yaptığı, ilâhî iradeye aykırı fiil. Ayrıca bk. İlyas Çelebi, “Zelle”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/223.

²²³ Endicânî, *Sıdku'l-Kelâm*, 517.

²²⁴ Ninevâ: Asur Krallığı'na başkentlik yapan ve harabeleri günümüzde Irak sınırları içinde bulunan tarihi şehir. Ayrıca bk. Bîrsel Küçükspahioğlu, “Ninevâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/136.

²²⁵ el-Enbiyâ 21/87.

²²⁶ Yûnus 10/98.

²²⁷ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 5/366-368. Ayrıca bk. es-Sâffât 37/139-148; el-Kalem 68/48-50.

Hiz. Dâvûd'un (a.s.) kıssasının konu ile ilgili kısmı ise Kur'an-ı Kerim'de şöyle anlatılmaktadır: *“Davalaşanlara dair bilgi sana ulaştı mı? Bu adamlar mâbedin duvarına tırmanıp Dâvûd'un yanına girmişlerdi. Dâvûd onları görünce telâşlanmıştı. “Korkma” dediler, “Birimizin diğerini haksızlık etmekle suçladığı iki davacıyız biz. Aramızda âdil bir hüküm ver; doğruluktan sapma, bize de doğru yolu göster.” Şu adam benim kardeşim. Onun doksan dokuz koyunu, benim ise bir tek koyunum var. Buna rağmen ‘Onu da bana ver’ dedi ve bu tartışmada bana baskın çıktı.” Dâvûd şöyle dedi: “Senin koyununu kendi koyunlarına katmak istemekle doğrusu sana karşı haksızlık etmiştir. Zaten aralarında ortaklık ilişkileri bulunanların çoğu birbirine haksızlık ederler; yalnız iman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapmakta olanlar böyle değildir; ama onlar da o kadar az ki!” Dâvûd (böyle bir temsil ile) kendisini sınıdığımızı anladı. Bunun üzerine Rabbinden kendisini bağışlamasını dileyerek secdeye kapandı ve bütünüyle O'na yöneldi. Biz de onu bağışladık. Kuşkusuz yanımızda onun yüksek bir makamı, güzel bir geleceği vardır.”*²²⁸

Ancak Kur'an-ı Kerim'deki bu anlatımla bağlantılı olarak Kutsal Kitap'ta Hiz. Dâvûd (a.s.) ile ilgili bambaşka bir hikâye anlatılmaktadır. Hiz. Dâvûd'un (a.s.) ise bu hikâye sebebiyle hata yaptığı/günah işlediği fakat sonrasında affedildiği anlatılmaktadır. Eş değeri olarak anlatılan hikâye, zengin adamın misafirlerine yemek hazırlamak amacıyla yoksul olan kişiden tek olan kuzusunu alıp ikram etmesi üzerinedir. Fakat Hiz. Dâvûd'un (a.s.) Hittî Uriya'nın eşini kendisine eş yapması ve Uriya'yı öldürtmesiyle hikâye devam etmektedir. Hiz. Dâvûd (a.s.) bir gün kral evinin damında gezinirken yıkanmakta olan bir kadın görür ve kim olduğunu sordurur. Ardından Hittî Uriya'nın karısı olduğunu öğrenir ve evine aldırarak onunla zina eder. Daha sonra kocasının ordudan huzuruna gelmesini ister ve ordu komutanına vermesi için ona bir mektup verir. Uriya, mektupta yazan emir üzerine savaşta en ön tarafa alınır ve ölür. Hiz. Dâvûd (a.s.) ise yas süresi bitiminde bu kadını eş olarak alır.²²⁹

Peygamberlerin büyük ve küçük günahlardan masum olması zellei kapsamamaktadır. Büyük ve küçük günahın işlenmesinde kasıt, yasaklanan şeye ulaşma arzusu ve ayrıca toplumun bu tür fiillerden sakındırma vardır. Fiilin gerçekleşmesi halinde topluma bunun haram olduğunu söylemek veya başka bir şekilde izah etmek gereklidir ancak bu imkansızdır. Zellede ise ortaya çıkış, kasıtlı değil sehven olmuştur ve bununla birlikte

²²⁸ Sâd 38/21-25.

²²⁹ Samuel II: 11; Ömer Faruk Harman, “Dâvûd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/22-23; Muhammed Ebû'n-Nûr el-Hadîdî, *İşmetü'l-enbiyâ*, (Kahire: Ezher Üniversitesi Yayınları, 1976), 288-302; Ebû İshak Ahmed b. Muhammed es-Sa'lebî, *Kıssaşü'l-enbiyâ el-müsemma bi- 'Arâ'isi'l-mecâlis*, (Kahire: Mustafa Bâbî Yayınları, 1954), 279-286.

tövbe etmekle, istiğfar etmekle, merhamet dileme ile bu durum yok edilmektedir. Peygamberler, toplumların takip ettiği kişilerdir.²³⁰

Peygamberler için zellelerin caiz olmasındaki hikmetin, ayıpların, şüphelerin, büyük-küçük günahların noksanlığından tenzihin/takdisin sadece Allah Teâlâ'ya ait olduğu ifade edilmektedir. Bir varsayımla konuyu açıklamaya devam eden Endicânî, peygamberlerden kasıtsız olarak zelle çıkıyorsa, Allah Teâlâ'nın fitraten insanlara hata yapmayı ve unutkanlığı bir özellik olarak vermesiyle birlikte neden peygamberleri azarlamakta, onları ağlar, merhamet diler bir şekilde senelerce kalmasına izin vermektedir? Örnek olarak Hz. Âdem'i (a.s.) üç yüz yıl, Hz. Dâvûd'u (a.s.) otuz yıl bekletmiştir. Bu soruya şöyle cevap veren Endicânî, unutkanlıktan veya yasaklanan bir işi yapmaktan korunmak hem bizim için hem de Mu'tezile için sorgulanmayı/hesap vermeyi ortadan kaldırmamaktadır. Çünkü onlar (Mu'tezile) ceza verilmesinin sebebinin unutkanlıktan korunmayı terk etmek olmadığını söylemektedirler. Diğer taraftan unutma sebebiyle yasaklı bir işi yapmayı da caiz görmemektedirler. Bu noktada unutkanlıkla yasaklı işi yapanın o anda mükellef olup olmadığı problemi ortaya çıkmaktadır. Birinci durumun (mükellef olmasının) gerçekleşmesinin imkânı yoktur. Çünkü bu durumda teklîf-i mâ lâ yutâk ortaya çıkmaktadır ve bu Mu'tezile için caiz değildir. İkinci durumun da (mükellef olmamasının) imkânı yoktur. Gerçekleşmesi durumunda cezayı yasaklı işi yapmamış kişilere yönlendirmek gerekecektir. Teklifin yokluğunda itaatsizlik yapmanın imkânsız olduğu ortaya çıkmıştır.²³¹

Endicânî, peygamberlerin zelle işleme konusunda verilen cevaza ilişkin delilin bizim peygamberimiz ile diğer peygamberlerin arasının açmayacağını ifade etmiştir. Bizim peygamberimizden zellenin çıkıp çıkmadığını sorgulamaktadır.²³²

Endicânî'ye göre gerçek şudur ki, peygamberimizin peygamberlikten önce yaptıkları ve peygamberlikten sonra yapacakları affedilmiştir. Hz. Peygamber (s.a.v) özelinde zelle, fiili yaptıktan sonra cezayı gerektiren bir şey olarak açıklansaydı sonra tövbe ve merhamet dileme ile affedilseydi bu durum onun açısından (s.a.v) hiçbir şey ifade etmeyecekti. Çünkü o, bütün bunlardan masumdur ve zelle olarak sayılabilecek herhangi

²³⁰ Endicânî, *Sıdku'l-Kelâm*, 518.

²³¹ Endicânî, *Sıdku'l-Kelâm*, 518; Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd b. Mâce el-Kazvîni, *Sünen*, nşr. Ahmed Berhûm vd. (Dımaşk: Dâr Risâletü'l-İlmiyye, 2009), "Ebvaü't-Talak" 16 (No:2045); Celâlüddîn es-Süyûtî, *ed-Dürri'l-menşûr fi't-tefsîr bi'l-me'sûr*; thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, (Kahire: Merkez el-Buhus ve'd-Dirasât, 2003), 1/320.

²³² Endicânî, *Sıdku'l-Kelâm*, 518-519.

bir şey yapmamıştır. Endicânî, söylediklerini desteklemek adına şöylece delil getirmektedir: “*Hatta seni yerinde sağlam tutmasaydık neredeyse -biraz da olsa- onlara kayacaktın! Ama o zaman sana hayatın ve ölümün sıkıntılarını kat kat tattırırdık; sonra bize karşı kendin için hiçbir yardımcı da bulamazdın!*”²³³ Bu âyetlerin açıklamasını da şöyle yapmaktadır: Her ne kadar ismet sahibi olsa da eğer Hz. Peygamber doğru yolda, sabit kılınmamış olsaydı, onların hilelerine ve tuzaklarına karşı korunmamış, ismet sahibi olmamış olsaydı, onlar için dinin rükünlerine zarar getirecek bir şey yapmış olsaydı, onların mümin olmaları için gösterdiği hırs sebebiyle görüşlerine gitmiş olsaydı, onlara yanaşıp ne isterler ise yapmış olsaydı, dünyada azabın bir parçasını tatmış olacaktı. Ahiret hayatındaki azap ise iki parçadır, birincisi kabir azabı, ikincisi ise ölümün azabıdır.²³⁴

Bir diğer açıdan zelle, -Hz. Peygamber özelinde- azarlanmayı hak eden bir davranış gösterdiğinde o, bundan masum değildir. Diğer bir deyişle, Hz. Peygamber yaptığı davranışın sevap mı yoksa ceza mı getireceğini bilmeden veyahut o davranış için tövbe ve mağfiret dilemeden önce yapması halinde zelle işlemiş olmaktadır. Kur’an-ı Kerim’in bu konudaki ifadesi şöyledir: “*Onların arasında sana bakanlar da var; ama eğer görmüyorlarsa körlere doğru yolu sen nasıl göstereceksin?*”²³⁵ ve “*Yüzünü ekşitip başını çevirdi. Görme engelli o kişi geldi diye.*”²³⁶

Özetle ismet konusu için Endicânî öncelikle kendisinin ortaya koyduğu daha sonra alıntılıdığı delilleri/düşünceleri aktarmaktadır. Peygamberlerin küfürden masum olduklarını aklî ve nakli delillerle ispatlamaya gayret etmektedir. Peygamberlerin hiçbir şekilde “küfür” sahibi olamayacaklarını, böylesi bir durumda peygamber olmalarının herhangi bir anlam taşımadığını belirtmektedir. Özellikle Haricîler’in büyük günah teorisine karşı yine aynı noktadan, Kur’an-ı Kerim’den, cevaplar vermek suretiyle kendi çizgisini ortaya koymuştur. Ancak Hanefî-Mâtürîdî düşünce sistemi dışında kimseyi Ehl-i Sünnet olarak görmeyen Endicânî, küçük günahlar meselesinde Mu’tezilî düşünceden tabiri caizse kaçmaktadır. Onlara karşı koyabilmek için elinden geleni yapmaya çalışır görünmektedir. Zelleler bahsinde ise bilerek yahut bilmeyerek örnek gösterdiği Hz. Dâvûd (a.s.) kıssası, temel olarak Vehb b. Münebbih (ö. 114/732) ve Kâ’b el-Ahbâr’dan (ö. 32/652-53 [?]) gelen rivâyetlerle oluşturulmuştur. Bu nedenle yukarıda da ifade

²³³ el-İsrâ 17/74-75.

²³⁴ Endicânî, *Sıdku’l-Kelâm*, 519; İbn Kesîr, *Tefsîrû’l-Kur’âni’l-Azîm*, 5/100; el-Mahallî- es-Süyûtî, *Tefsîrû’l-Celâleyn*, 289.

²³⁵ et-Tevbe 9/43.

²³⁶ Abese 80/1-2; Endicânî, *Sıdku’l-Kelâm*, 519.

edilmeye çalışıldığı üzere isrâiliyat²³⁷ kaynaklı bir kıssanın “zelle” başlığı altında alınması, Endicânî’nin muhalif davranabilmek adına yapabileceği en zirve nokta olarak gösterilebilir. Kıssa özelinde kaynak göstermemesi, alıntı yapıp değerlendirmeye tabi tutmaması bizce Endicânî açısından büyük bir problem oluşturmaktadır. Buraya kadar işlenen konuların çoğunluğunda gerek alıntılar gerek delillendirmeler gerekse ifade edilen düşüncelerin tutarlı ve kaynaklı olduğunu görmekteyiz. Ancak söz konusu Hz. Dâvûd’un (a.s.) kıssasında bu türden izler görünmemekle birlikte Endicânî kendisinin sert eleştirile(bile)ceği bir alan açmaktadır. Bu noktada Endicânî’nin peygamberlerin ismetinden bunca söz ettikten sonra böylesi bir durumu gözden kaçırmaması/tetkik etmemesi/cevap vermemesi ne ilmî geleneğe ne de kendisinin görüşlerine sığmaktadır. Bir açıdan da ilmî olarak kendisine olan güveni sarsmaktadır. Bu konuyu böylece bitiren Endicânî, Allah Teâlâ’nın yarattığı en üstün insanların peygamberler olduğunu ispatlamaya çalıştığı konuyla devam etmektedir.

3.6. Peygamberlerin Üstünlüğü

Endicânî Ehl-i Sünnet alimlerinin çoğunluğunun, bütün peygamberlerin meleklerden üstün oldukları düşüncesini benimsediklerini ve bu görüşü ortaya koyduklarını ifade etmektedir. Yukarı seviyede takva sahibi insanların meleklerin çoğunluğundan daha üstün olduklarını da belirtmektedir. Ancak asi/itaatsiz bir Müslümanın meleklerden herhangi bir üstünlüğü yoktur. Endicânî, Ebû Mansûr el-Mâtürîdî’den (r.h.a.) (ö. 333/944) üstün peygamberlerin üstün meleklerden olduklarını, orta seviyedeki peygamberlerin orta seviyedeki meleklerden üstün olduğunu, alt seviyedeki peygamberlerin alt seviyedeki meleklerden üstün olduklarını ve bu sıralamanın böylece devam edeceğini alıntılarla göstermektedir. İnsanların ve meleklerin peygamberlik, üstünlük, ibadet ve takva yönlerinden eşitlendiği varsayıldığında insan, meleklerden daha üstündür. Endicânî, alimlerin çoğunluğu insan türünde gelen peygamberlerin melek olarak gelen elçilerden daha üstün oldukları görüşünü ifade ettiklerini belirtmektedir. Ebû Mansûr el-Mâtürîdî’nin üstünlük meselesine farklı bir pencereden baktığını belirten Endicânî, insanların meleklerden üstün olduğunu mutlak bir ifadeye bağlamamakta olduğunu ifade etmektedir. Çünkü insan ve melek özel bir vasıfta birleşmekte, orta seviyedeki

²³⁷ İsrâiliyat: Yahudilik ve Hristiyanlık’tan İslâm kaynaklarına geçtiği kabul edilen bilgiler için kullanılan terim. Ayrıca bk. İbrahim Hatiboğlu, “İsrâiliyat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/195.

peygamberlerin fazilet/üstünlük açısından en üstün elçi meleklerden daha yukarıda olmamaları adına bu durumu kayıtlamakta/kurala bağlamaktadır.²³⁸

Mu‘tezile, Kâdî Ebû Bekir Bâkıllânî (ö. 403/1013) Eş‘arîler ve felsefeciler buna muhalefet etmişlerdir. Onların düşüncelerini, şüphelerini çürütmek için Endicânî direkt olarak kendi delilleriyle başlamaktadır. Naklî delillerden ilki Allah Teâlâ’nın şöyle buyurmasıdır: “*Allah, birbirinden gelme nesiller olarak Âdem’i, Nûh’u, İbrâhim ailesini ve İmrân ailesini seçip âlemlere (bütün yaratılmışlara) üstün kıldı. Allah hakkıyla işitmekte ve bilmektedir.*”²³⁹ Allah Teâlâ onları âlemler için seçtiğini haber vermiştir. Bu ifadede kasıt, mutlak olarak âlemler olsa veya Hz. Âdem (a.s.) veyahut Hz. Nûh’un (a.s.) zamanındaki âlem olsa yine de aynı anlamı karşılamaktadır. Bir diğer âyet ise Hz. İbrahim (a.s.), Hz. İshak (a.s.) ve Hz. Ya‘kûb (a.s) hakkında gelmiştir. “*Doğrusu onlar bizim katımızda gerçekten seçkin kılınmış, hayırlı kimseler arasındadırlar.*”²⁴⁰ Âyet, onların mutlak olarak seçilmiş olduklarını ortaya koymaktadır ancak kime seçildiklerini ifade etmemektedir. Herhangi bir delile ihtiyaç olmadan onlar, başkalarından daha üstündür. Bir diğer âyet ise “*O güzel son, babalarından, eşlerinden ve çocuklarından lâıyk olanlarla birlikte girecekleri adn cennetleridir; melekler de “Sabretmenize karşılık elde ettiğiniz esenlik daim olsun! Dünya yurdunun ardından ulaştığınız sonuç ne güzel oldu!” diyerek her kapıdan onların yanına girerler.*”²⁴¹ Mu‘tezile’nin görüşlerine karşın melekler, dünyada işlediklerinin karşılığı olarak cennet ehli olmaları sebebiyle değil onlardan üstün oldukları sebebiyle cennette bulunan insanlara selam vereceklerdir. Başka âyetlerde de geçtiği üzere: “*Ey kullarım, âyetlerimize iman edenler ve emirlerimize boyun eğenler! O gün size korku yoktur, üzüntü de çekmeyeceksiniz. Siz ve eşleriniz, muhteşem bir şekilde karşılanıp ağırlanmak üzere cennete girin. Orada altın tepsiler ve bardaklar cennetliklerin çevrelerinde dolaştırılacaktır. Orada canların istediği, gözlerin zevk aldığı her şey vardır ve siz orada sonsuza kadar kalıcısınız. İşte bu, yapıp ettiklerinizle girmeyi hak ettiğiniz cennettir. Orada sizin için çeşitli meyveler vardır, onlardan âfiyetle yersiniz.*”²⁴² İnsanlar, dünyada yaptıklarına karşılık ve mükafat olarak cennete

²³⁸ Endicânî, *Sıdku’l-Kelâm*, 520; et-Teftâzânî, *Şerhu’l-Akaid*, 349; el-Pezdevî, *Usûlü’l-d-Dîn*, 205; Ebû İshâk İbrâhim ez-Zâhid es-Saffâr, *Telhîşü’l-edille li-kavâ’idi’t-tevhîd*, thk. Angelika Brodersen (Beyrut: el-Ma‘hedü’l-Almânî li’l-Ebhâsi’l-Şarkiyye, 2011), 2/801,806.

²³⁹ Âl-i İmrân 3/33.

²⁴⁰ Sâd 38/47.

²⁴¹ er-Ra’d 13/23-24.

²⁴² ez-Zuhruf 43/69-73.

gireceklerdir. Canları ne isterse orada vardır. Bu sebeple yüce bir derecededirler. Endicânî yücelikle kastının bu olduğunu ifade etmiştir.²⁴³

Endicânî peygamberlerin meleklerden üstün olduğunu ispatlamak adına akli delillerini de aktarmaktadır. İnsan kendini iyiliğe veya kötülüğe çağıran akıl ve şehvetten oluşmuştur. İyilik yapmaya gayret gösterdiğinde akıl veya şehvetten biri engelleyici konumunda olurken, bu fiili yapmasına izin vermemektedir. Meleğin ise kendisini iyilik yapmaktan alıkoyacak bir şehveti yoktur. Hayvanın ise şehvet duyduğu şeyden, kötülüğü emreden nefisten kendisini engelleyecek akli yoktur. İyi bir iş/fiil yapanın içerisinde bir engelleyici taşıyarak bunu yapması kendisini üstün kılmaktadır. Çünkü o iş/fiil daha meşakkatlidir. Hz. Peygamber (s.a.v.) bir hadislerinde şöyle buyurmaktadır: “*En üstün amel meşakkatli olandır.*” Hayrın işleneceği yerde nefsin hevasına/hevesine kapılıp o hayrı işlememek yukarıda zikredilenlerin aksini göstermektedir. Hatta bundan aşağı/alçak durum ise kişinin içinde kendisini hayra çağıran hiçbir şeyin olmamasıdır ki yaptığı bütün işler “kötü” olmaktadır. “*Andolsun biz, cinlerden ve insanlardan birçoğunu cehennem için yarattık. Bunların kalpleri vardır ama onlarla kavrayamazlar; gözleri vardır ama onlarla göremezler, kulakları vardır ama onlarla işitemezler. Onlar hayvanlar gibidir, hatta daha da şaşkındırlar. İşte asıl gafiller onlardır.*”²⁴⁴ Diğer akli delilini açıklamaya başlayan Endicânî, Mu‘tezile’nin meleklerin cennete girişlerinin/cennette olmalarının yaptıkları iyilik ve hayırlar sebebiyle gerçekleştiğini görüş olarak benimsediklerini Kur’an-ı Kerim’de bulunan âyetlere rağmen bu görüşü ortaya koyduklarını ifade etmektedir. “*İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlara gelince, rableri onlara, inanmaları sebebiyle yol gösterir; nimetlerle dolu cennetlerde onların bulundukları yerin altından ırmaklar akar.*”²⁴⁵ ve “*Güzel yapanlara daha güzeli, bir de fazlası vardır. Onların yüzlerinde ne toz toprak bulaşığı olur ne de aşağılanmışlık izi. İşte bunlar cennetlik kullardır, kendileri orada sonsuza kadar kalıcıdırlar.*”²⁴⁶ Âyetlerini örnek olarak gösteren Endicânî, cennet ehlinin/cennette bulunanların sadece melekler ve insanlardan oluştuğunu söylemek daraltma yapmak anlamına geldiği gibi, cennet ehlinin daha genel bir anlam taşıdığını belirtmektedir. Kötülük yapanlar için ateşin zikredilmesi ve iyilik yapanlar için cennetten bahsedilmesi sebebiyle bu durumu özellikle insanın iradesine

²⁴³ Endicânî, *Sıdku’l-Kelâm*, 521; Eş‘arî, *Makâlâtü’l-İslâmiyyîn*, 610; et-Teftâzânî, *Şerhu’l-Akaid*, 350; el-Pezdevî, *Usûlü’l-Dîn*, 205-206; er-Razî, *el-Muhassal*, 200; es-Saffâr, *Telhîşü’l-edille*, 2/802-803.

²⁴⁴ el-A‘râf 7/179.

²⁴⁵ Yûnus 10/9.

²⁴⁶ Yûnus 10/26.

bağlayan Endicânî, meleklerin ise bundan (iradeden) masum olduklarını söylemektedir.²⁴⁷

Mu‘tezile’nin çoğunluğunun meleklerin insanlardan daha üstün olduklarına delil olarak kullandıkları iki âyeti inceleyen Endicânî, bu iddialarını ortaya koymakta ve cevap vermektedir. İlk âyet: “*Ne Mesîh Allah’ın bir kulu olmaktan geri durur ne de yakın melekler. Büyüklenerek O’na kulluktan geri duranların hepsini Allah, yakında huzuruna toplayacaktır.*”²⁴⁸ Endicânî, bu âyetin Hz. Îsâ’nın (a.s.) ubûdiyyetten²⁴⁹/kulluktan yükseltilmesi/el çektilmesi konusunda Hristiyanlar ve onların aşırılıkları sebebiyle indiğini ifade etmektedir. Âyeti açıklayan Endicânî, ne Hz. Îsâ’nın (a.s.) ne de Cebrâil’in (a.s.), Mikâil’in (a.s.), İsrâfil’in (a.s.) ve onların seviyesinde olan arşın²⁵⁰ etrafında olan, kıymetli, hatırlı, yakın meleklerin Allah Teâlâ’ya kulluk etme noktasında büyükmeleri ve geri durmaları mümkündür. Meânî²⁵¹ ve beyân²⁵² ilimleri bu türden bir terkipte/tamlamayla şöyle bir sonuca varmaktadır. Ma’tuf, atfedilen şeyden daha üstündür. Bu durumda anlam, “Yakın olan melekler kulluktan geri durmazken, Hz. Îsâ (a.s.) mı geri duracak?!” olarak ortaya çıkmaktadır. Burada bir şairden delil getiren Endicânî: “Ne Hâtım gibi cömert olabilir ne de dalgalarla dolup taşan deniz gibi.” Bu beytin açıklamasını da şöyle yapmaktadır: O, Hâtım’dan cömertlik konusunda üstün değildir, ki o (Hâtım) cömertlikte deniz gibidir.” Beyitten sonra âyetle de delillendirme gelmektedir: “*Sen onların dinlerine uymadıkça Yahudiler de Hristiyanlar da senden asla memnun kalmayacaklardır.*”²⁵³ Sana -Hristiyanlardan- rıza göstermede ve teslim olmada

²⁴⁷ Endicânî, *Sıdku’l-Kelâm*, 522; Celâlüddin es-Süyûtî, *ed-Dürerü’l-müntehire fi’l-eḥâdîsi’l-müştehire*, thk. Muhammed b. Latîf, (Riyad: Câmîatü el-Melik Suud Yayınları, 1988), 51 (25); Şemsüddîn es-Seḥâvî, *el-Makâşidü’l-ḥasene fi beyâni keşîrin mine’l-eḥâdîsi’l-müştehire ‘ale’l-elsine*, thk. ‘Abdülmü’tî ‘Abdürezzak Bekûr, (Medine: Mektebetü’l-Meymenetü’l-Medeniyye Yayınları, 2017), 1/418 (140); Abdurrahman b. Ali ez-ZEbîdî, *Temyizü’t-Tayyib min el-Habis*, thk. (Beyrut: Dârü Kütübî’l-Arabiyye, 1985), 27; es-Saffâr, *Telḥîşü’l-edille*, 2/801-802; er-Razî, *el-Muhassal*, 200; et-Teftâzânî, *Şerhu’l-Akaid*, 350; Semerkandî, *es-Sahâifü’l-İlahiyye*, 241. Bu hadisin dipnotta verilen kitaplarda bilinmediği veya aslı olmadığı ifade edilmiştir.

²⁴⁸ en-Nisa 4/172.

²⁴⁹ Ubûdiyyet: Zâhirî ve bâtinî açıdan Allah’a tam kulluğu ifade eden tasavvuf terimi. Ayrıca bk. Semih Ceyhan, “Ubûdiyyet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/33.

²⁵⁰ Arş: Kur’an ve hadiste ilâhî hükümler ve taht anlamında kullanılan bir terim. Ayrıca bk. Yusuf Şevki Yavuz, “Arş”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/406.

²⁵¹ Meânî: Belâgatın sözün yerinde olma şartlarını inceleyen dalı. Ayrıca bk. İsmail Durmuş, “Meânî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/204.

²⁵² Beyân: Belâgat ilminin bir anlamı değişik yollarla ifade etmenin usûl ve kaidelerinden bahseden dalı. Ayrıca bk. Nasrullah Hacımüftüoğlu, “Beyân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/22.

²⁵³ el-Bakara 2/120.

daha yakın, daha şiddetli kimse yoktur. Böylece Endicânî Mu‘tezile’nin iddialarındaki naklî delillerden ilkinin aktarmış olmasıdır.²⁵⁴

Endicânî, bu iddiaya şöylece cevap vermektedir. Beyan ve me‘ani ilimleri istenen anlamı verme açısından yukarıda örneği verilen tamlama/terkip gibi ma‘tufun daha üstün olduğunu ortaya koymuştur. Ma‘tuf aleyh’in de üstün olmamasını gerektirecek herhangi bir engel yoktur. Örnek şu âyette vavın konulduğu yer gibi: “*Ne uykusu gelir ne de uyur.*”²⁵⁵ Zıtlık olmadan, çoğulun mutlak hale gelmesi ve bir şeyin diğerinden daha üstün olduğunu ifade etmektedir. Uyuklamanın yok olması, uykunun yokluğundan ve dalmadan daha güçlü, kudretin ise tamam olduğuna delildir. Eğer daha iyi olan şeyin geciktirilmesi/sonra söylenmesi güçlü olsaydı, şöyle denilmesi zorunlu olurdu: Onu uyku ve uyuklama almaz? Endicânî’ye göre böylesi bir sözün gramerde kalb²⁵⁶ durumu olarak değerlendirilmesi mümkün değildir. Eğer bu durum kabul edilirse Endicânî, şöylece bir cevabın mümkün olduğunu söylemektedir. Âyette geçen: “*Gözü görmeyene zorlama yoktur, topala zorlama yoktur, hastaya zorlama yoktur.*”²⁵⁷ bu lafızların da kalb başlığı altında değerlendirilmesi gibi bir durum ortaya çıkmaktadır. Hasta olan daha çok zor durumdadır, sonra görme engelli sonra da yürüme engelli. Eğer iddia edildiği gibi âyet kalb ile gelmiş olsaydı anlamın şöyle olması gerekirdi: Hasta olana zorlama yoktur, görme engelliye zorlama yoktur, yürüme engelliye zorlama yoktur. Bu ihtimalle birlikte meleğin üstünlüğü sabit değildir. Ancak bu âyette meleğin yüceltildiği ortaya çıkar denilirse, delilsiz konuşulmuş olur. Endicânî, anlamın şu şekilde olmasını ihtimal dahilinde görmektedir: Üstün ve yakın olması sebebiyle Hz. İsa (a.s.) Allah Teâlâ’ya kul olmayı asla küçük görmemiştir. Endicânî, bu iddiayı da böylece iptal emiş olmaktadır.²⁵⁸

Endicânî, meleklerin insanlardan üstün olduklarına dair iddiayı aktarmaya bir başka âyetle devam etmektedir. “*Derken şeytan, kapalı olan avret yerlerini birbirine göstermek için onlara fısıldayıp kafalarını karıştırdı ve “Rabbimiz size bu ağacı sırf melek olursunuz veya ebedî yaşayanlardan olursunuz diye yasakladı” dedi.*”²⁵⁹ İblis, şöyle diyerek onları ağaçtan yemeleri için şevklendirdi: Sizin iki melek olmanızdan dolayı duyduğunuz tikslenme

²⁵⁴ Endicânî, *Sıdku’l-Kelâm*, 523; es-Saffâr, *Telhîşü’l-edille*, 2/803-804; er-Razî, *el-Muhassal*, 200; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/346; Eş‘arî, *Makâlâtü’l-İslâmiyyîn*, 610; el-Bağdadî, *Usûlü’l-din*, 166-167.

²⁵⁵ el-Bakara 2/255.

²⁵⁶ Kalb: Sözün lafız veya mânaca ters çevrilmesini ifade eden belâgat terimi. Ayrıca bk. İsmail Durmuş, “Kalb”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/232.

²⁵⁷ el-Fetih 48/17.

²⁵⁸ Endicânî, *Sıdku’l-Kelâm*, 524; Tûsî, *Telhîşü’l-Muhassal*, 377; es-Saffâr, *Telhîşü’l-edille*, 2/804; et-Teftâzânî, *Şerhu’l-Akaid*, 351-352.

²⁵⁹ el-A‘râf 7/20.

sebebiyle ağaçtan yemenizi yasakladı. Eğer melek olmak yüce bir şey olmasaydı, bununla şevklendirmezdi. Onlar melek olma istekleri sebebiyle ağaçtan yediler.²⁶⁰

Bu iddiaya Endicânî şöyle cevap vermektedir. İnsanların melek olmasının imkansızlığı akli ilkelerle sabittir. Bu sözler teşbih²⁶¹ edatı düşürülmüş, teşbih cümlesi gibidir. Örneğin, Zeyd, aslandır. Bu cümlede teşbih edatı düşürülmüş, cümlenin aslı ise Zeyd aslan gibidir, olmalıdır. Olması gereken/takdir edilmesi gereken anlam ise, onların “melek gibi” olmasıdır. Fazilet/üstünlük bakımından melek gibi olmamanız için Rabbiniz sizi bundan menetti gibi bir anlam verildiğinde teşbih yönünün daha üstün olmasını Endicânî, kabul etmemektedir. Teşbih yönünün itaatteki çabanın gecelerin en derin vakitlerinden gündüzün bütün evrelerinde fütursuzca sürmesi anlamına gelmesi neden caiz değildir? Diğer bir deyişle, melekler gibi itirazsız, durmadan, üşenmeden ibadet etmeye çaba harcamamanız için size bu ağaçtan yemeyi yasakladı. Melekler durup dinlenmeden, gece-gündüz tesbih ediyorlar. Çünkü ibadete çok düşkünlerdi ve melek olmayı, durup dinlenmeden, üşenmeden ibadet etmeye tamah ettikleri için o ağaçtan yediler. Peygamber için ise melek üstünlüğü gerekli değildir.²⁶²

Endicânî felsefecilerin iddialarını aktarıp onlara cevap vermektedir. Felsefeciler bütün meleklerin insanlardan üstün olduklarını iddia etmektedirler. Bu görüşü Mu‘tezile ve Eş‘arîlerden Kâdî Ebû Bekir Bâkılânî’nin benimsediğini de belirtmektedir. Yayıkları bozuk inançlar sebebiyle belirledikleri usûlde şüphelerinin açık olduğunu ifade eden Endicânî, bu şüphelere cevap vermenin yolunun usûllerini/metotlarını bozmak ve inançlarını da İslâm kanunları üzere çürütmek olduğunu belirtmektedir.²⁶³

Şüphelerden ilki, ruhani olan şeyler basit cismani olan şeyler bileşiktir. Basit olan, bileşikten daha üstündür. Bu nedenle de melekler, insanlardan daha üstündür. Bu iddianın cevabını Endicânî şöylece vermektedir. Eğer basitin bileşiğe üstünlüğü zât itibariyle ise bu, engellenmiştir. Endicânî, bazı bileşiklerin bazı basitlerden daha üstün olduğunu belirtmiştir. Bu durumun kabul edilmesi halinde bileşiğin iki şeyden veya iki basitten meydana geldiğini ifade eden Endicânî bileşikte, basitten ayrı olarak en az iki tane üstün şey olduğunu belirtmektedir. Eğer tam tersi bir durum olursa, bileşik basitten daha üstün

²⁶⁰ Endicânî, *Sıdku’l-Kelâm*, 524-525; el-Bağdadî, *Usûlü’l-Din*, 295-296; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/824.

²⁶¹ Teşbih: Beyân ilminde iki veya daha fazla şeyin bir vasıfta ortak olduğunu ifade eden terim. Ayrıca bk. İsmail Durmuş, “Teşbih”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/553.

²⁶² Endicânî, *Sıdku’l-Kelâm*, 525; Tûsî, *Telhîşü’l-Muhasşal*, 377.

²⁶³ Endicânî, *Sıdku’l-Kelâm*, 525; Eş‘arî, *Makâlâtü’l-İslâmiyyîn*, 610; er-Razî, *el-Muhassal*, 200; el-Bağdadî, *Usûlü’l-Din*, 166; Semerkandî, *es-Sahâifu’l-İlahiyye*, 241.

olursa, teselsülden dolayı ancak ve kesin olarak Vâcibü'l-vücûd'da son bulacağını söylemektedir. Vâcibü'l-Vücûd aynı şekilde Fail-i Muhtâr'dır. İster bileşiği isterse basiti üstün kılar. Bu da meleklerin insanlardan üstün olmasını gerektirmemektedir.²⁶⁴

İkinci şüphe ise ruhani şeylerin şehvet, öfke, kıskançlık gibi kötü özelliklerden arındırılmış olduğudur. Bu özellikler ise kötü ahlâkın kaynağıdır ve Allah Teâlâ katında derecenin düşmesinin sebebidir. Cismânîlik ise bunlardan arındırılmamıştır. Bu şüphenin cevabını Endicânî şöyle açıklamaktadır. Kötü ahlâktan kurtulmak ve yücelmek, -bu özelliklerin hiç olmamasındansa- bu sıfatlara rağmen, daha yücedir. Bu cevap daha önce Endicânî'nin görüşlerini desteklemek amacıyla açıklanmıştır.²⁶⁵

Bir diğer şüphe ise ruhani şeylerin nurlu, yüce, latîf/güzel olduğudur. Ancak cismani şeyler karanlık, aşağı ve kesiftir. Ruhani şeyler, cismani şeylerden daha hayırlıdır. Endicânî buna da şöyle bir cevap vermektedir. Bir şeyi aşağı, karanlık ve kesifle sıfatlandırmak, nurlu, yüce ve latifle sıfatlandırmaktan daha şaşırtıcıdır. İkincisi daha üstündür. Bu şüphe de daha önce açıklanmıştır.²⁶⁶

İddialardan bir diğeri ise ruhani şeylerin ilmi ve ameli olarak cismani şeylerden üstün olduğudur. İlmi olarak ruhani şeylerin bizim bilmediğimiz şeyleri bildiklerini ve bizim başımıza gelecekleri de bilmeleri onları bizden üstün kılmaktadır. Onların bildikleri küllî, cismanilerinki ise cüz'idir. Onların bilgisi bilfiildir, cismanilerin bilgisi ise bilkuvvedir. Onların bilgisi fitrîdir ve yanlıştan arındırılmıştır, cismanilerin ise bilgiyi kazanmakta zorunda oldukları ve yanlışlanabildiği açıktır. Ameli olarak ise melekler Allah Teâlâ'ya üşengeçlik, durgunluk ve yorgunluk olmadan ibadet etmektedirler. Cismaniler ise ibadet etmeye çaba harcamak ve bu çabayı korumak zorundadır. Buna rağmen yine de üşengeçlik, durgunluk ve yorgunluktan kurtulamamaktadırlar.²⁶⁷

Endicânî bu iddiaya ilmi yön için şöyle cevap vermektedir. Bilinmeyen, gaip durumları ve gelecek olayları/halleri bilmek ancak Allah Teâlâ'nın açığa çıkarmasıyla/bildirmesiyle bilinebilir. Bu durum meleklerde olduğu gibi peygamberlerde de mevcuttur. “*Gaybı O bilir, gizlisini kimseye açmaz; ancak elçi olarak seçtiği başka. Allah, bu elçilerin her türlü durumlarını ilmiyle kuşattığı ve her şeyin sayısını belirlediği halde.*” Külli ilmin meleklerde olduğu, cüz'i ilmin cismanilerde olduğunu kabul etmediğini ifade eden

²⁶⁴ Endicânî, *Sıdku'l-Kelâm*, 525-526; er-Razî, *el-Muhassal*, 201.

²⁶⁵ Endicânî, *Sıdku'l-Kelâm*, 526; er-Razî, *el-Muhassal*, 201.

²⁶⁶ Endicânî, *Sıdku'l-Kelâm*, 526; er-Razî, *el-Muhassal*, 201.

²⁶⁷ Endicânî, *Sıdku'l-Kelâm*, 526; er-Razî, *el-Muhassal*, 201.

Endicânî, peygamberlerin de ilimleri tümüyle aldıklarını belirtmektedir. Eğer bu durum kabul edilirse, külli-cüz'i'ye, cüz'i de külli'ye dönmektedir. İlmi külli olarak almak ise cüz'i olarak almaktan daha kuşatıcıdır. Ruhanilerin ilimlerinin bilfiil, cismanilerin ise bilkuvve oldukları görüşünü kabul etmeyen Endicânî, İslâm kanunlarının da bu usûle karşı çıktığını belirtmektedir. Cismani ilimlerin kesbi, yanlış içerisinde barındıran bir durumda olması peygamberler hakkında tamamen imkansızdır. Peygamberler dışında kalan takva sahibi kimseler ve evliyalar için bu görüş kabul edilebilir. Fakat takva sahibi kimselerin ve evliyaların tuttıkları yol, takva ve ibadet yoludur ve içtihatları da kazandıkları/kesbettikleri ilim-amel üzeredir. Böylece cismaniler, ruhanilerden daha üstün olmaktadır. Ameli yön için ise verdiği cevap şöyledir. İctihat etmek, meşakkat, yorgunluk, üşengeçlik ve durgunluğu üzerinden atmak demektir. Bu yorgunluk ise, zorluk çekilmeyen amelden daha meşakkatlidir. Bu sebeple cismanilerin ameli yorgunluğu daha üstündür.²⁶⁸

Bir diğer şüphe ise ruhanilerin bulutlar, depremler gibi ağır cismani şeyleri çözmede çok güçlü oldukları iddiasıdır. Cismanilerin ise böyle bir gücü yoktur. Endicânî bu iddiaya şöylece cevap vermektedir. Üstünlüğü getiren fiziki gücü kabul etmeyen Endicânî, fil örneğiyle cevabını pekiştirmektedir. Fiziki gücün üstünlüğü getirmesinin kabul edilmesi durumunda filin, insandan daha üstün olacağını söylemektedir.²⁶⁹

Netice itibariyle Endicânî Mu'tezile, Eş'arîler ve felsefecilere karşılık olarak peygamberlerin diğer insanlardan üstün olduklarını kanıtlamaktadır. Akli ve nakli delillerini ortaya koyup kullanan Endicânî felsefecilerin meleklerin üstün olduğu iddiasına gerekli yönlerden cevap verdiğini ve bu görüşleri aslında ilmi olarak değerlendirmediklerini görmekteyiz. Aynı konu içerisinde Mu'tezile ve Eş'arîlere hem nakli cevaplar verirken hem de kendi fikirlerini serdeden Endicânî, söz konusu felsefeciler olduğunda ise onları bir bakıma kökten reddetmektedir. Bu konuyu da böylece sonlandıran Endicânî, peygamberliğe dair konulara nübüvvet ve velâyet başlığı içerisinde devam etmektedir.

3.7. Nübüvvet ve Velayet

Endicânî, velîlerin peygamberlerden üstün olduğu düşüncesinin de iptal olduğunu/çürütüldüğünü ifade etmektedir. Peygamberlerin ve onlara inananların

²⁶⁸ Endicânî, *Sıdku'l-Kelâm*, 526-527.

²⁶⁹ Endicânî, *Sıdku'l-Kelâm*, 526-527.

imanları, velîlere gerek olmadan peygamber ile sıhhat/geçerlilik bulmaktadır. Gerek velîlerin gerekse inananların imanları peygamberler olmadan sıhhati/geçerliliği oluşmamaktadır. Ayrıca peygamberlik, velâyeti kapsamaktadır. Allah Teâlâ'nın düşmanını seçmesi ve ona vahiy göndermesi imkansızdır. Bir başka açıdan da her peygamber açıkça bir velidir ancak her velî peygamber değildir. Bir fazilete sahip olan bir kişinin, iki fazilete sahip olan bir kişiye tercih edilmesi mümkün değildir. Böylece velî, peygamberin yüksek derecelerine ulaşamamış olmaktadır.²⁷⁰

Bu tür bozuk düşüncelerin nereden geldiğini bildiğini ifade eden Endicânî, bazı büyük sûfilerden birinin şöyle demesi üzerine ortaya çıktığını belirtmektedir. “*Velâyet, peygamberlikten daha üstündür. Çünkü peygamberler, insanlarla uğraşmaktadır ancak velî Allah Teâlâ ile irtibattadır. Aralarında çok fark vardır.*” Endicânî, insanların bunun bir şey olduğuna inandıklarını, velinin peygamberden üstün olduğuna dair bunu delil kabul ettiklerini, bu görüşü sonradan kabul edip benimseyenlerin ise daha önce yoldan çıkan bir kavmin bozuk görüşleri sebebiyle insanları yoldan çıkardıklarını, bu görüşün peşinden giden kim varsa da yoldan çıktığını ifade etmektedir. Bu iddiaya Endicânî şöyle cevap vermektedir. Büyük sûfilerin Allah Teâlâ'nın kitabına, peygamberinin sünnetine ve şeriatin hükümlerine aykırı bir söz söylemeleri mümkün değildir. Bu sözlerin peşinden bu türden saçmalıklarla dolu risaleleri ve dine karşı ılık tavırları sebebiyle ancak cahil sûfilerin gidebileceğini ifade eden Endicânî böylesi rivâyetlerin büyük sûfilerden gelmediğini belirtmektedir. Eğer bu durum büyük sûfiler hakkında doğru kabul edilirse Endicânî, kendisinin bunu tashih edecek/düzeltecek veya doğruya yönlendirecek kişinin olmadığını söylemektedir. Çünkü kendisinin elinde buna karşı görüşte olan güvenilir selef din alimlerinin rivâyetleri ve fakihlerin görüşleri bulunduğunu ayrıca bunlara uyması gerektiği konusunda binlerce sebebinin olduğunu ifade etmektedir. Bununla birlikte bu görüşleri tashih eden/düzeltmeye çalışan birilerinin bulunduğunu da belirten Endicânî, bir kişide hem peygamberliğin hem de velâyetin birleşmesi halinde velî oluşunun üstün olduğunu söylediklerini ifade etmektedir.²⁷¹

Bu tevilde dikkat çekilmesi gereken bir noktanın olduğunu belirten Endicânî, peygamberliğin velâyet olmadan tek başına tasavvur edilip edilmeyeceğini tartışmaktadır. Peygamberliğin velâyetle birlikte kabul edilmesi durumunda velâyet, kendi tasavvuru ile birlikte alınmaktadır. Daha önce de zikredildiği üzere iki fazileti bırakıp tek fazileti almak

²⁷⁰ Endicânî, *Sıdku'l-Kelâm*, 600-601.

²⁷¹ Endicânî, *Sıdku'l-Kelâm*, 601.

nasıl tercih edilebilir? Peygamberlik ise velâyetten ayrı olarak alındığında peygamberlik, insanlara vahyi iletme, onların dini/manevi hayatını düzeltme/tashihi etmek ve bedenlerini Allah Teâlâ'nın azabından kurtarma görevi anlamına gelmektedir. İşte bu, Allah Teâlâ ile iletişimde olmaktır. İletişimden kasıt ise cisimsel/bedensel, mekânsal veya eşitlik sebebiyle oluşan bağlantı değildir. İletişimle anlatılmak istenen Allah Teâlâ'nın yanındaki rütbe ve yakınlıkla oluşan bağlantıdır. Bu bağlantının/iletişim yaratılmış olanları azaptan kurtarmayı da kapsadığı anlaşıldı. Böylece peygamberliğe eklenmiş bir fazilet daha ortaya çıkmaktadır. Buna rağmen velinin peygambere üstünlüğü nasıl ispatlanacaktır? Endicânî, gözlerimizi kapatıp ve bu yorumu/tevilî kabul ettiğimizi düşündüğümüzde peygamberliğin fazileti ile velâyetin faziletinin keza peygamberin fazileti ile velinin faziletinin arasında farkın, yeryüzü ile gökyüzü arasındaki farka benzediğini ifade etmektedir. Peygamberlerin şariat ve hakikatle amel ettikleri sabittir. Velîler de şariatle ve hakikatle amel edip peygamberlerin takipçileri konumundadırlar. Şariat ise hakikatten farklı bir şey değildir. Velîler de peygamberlerin derecesine ulaşamazlar. Ayrıca bilinmelidir ki zahirin batına aykırı olduğu görüşünü benimsemek, ilimde derinleşmiş olanların bile ayaklarının kayabileceği bir yerdir. Şariatın hakikate aykırı olduğu düşüncesinde olmak veya bu türden bir söylem içerisinde bulunmak, bir tepeden tepetaklak yuvarlanmaya benzer. ²⁷²

Endicânî, 775 yılı Zilhicce ayında Hemedan'a gittiğini ve orada bir gençle arkadaş olduğunu belirtmektedir. Bu gencin takva sahibi, dindar ve ilme yeni başlamış talebelerden biri olduğunu ifade etmektedir. Kendi kendini ilimde yetiştirmiş olan bu gencin, talebelere ders vermekle meşgul olduğunu belirten Endicânî, onun şariate aykırı olan bazı hükümlere inandığını gördüğünü ayrıca Allah Teâlâ hakkında -her ne kadar kendisi hissetmese bile- bazı iftiralar içerisinde olduğunu söylemektedir. Bunlardan birini örnek olarak veren Endicânî, kişinin ağzından açıkça kafir olduğuna dair bir lafız çıktığı varsayıldığında ve kalbinin imanla dolu olduğunu bildiğinden, söylenen "küfür" lafzı kişinin imanını hiçbir şekilde zedelememektedir. Onun imanı sağlamdır/sahihtir, ağzından çıkan "küfür" sözleri ise tıpkı zorla söylenen/söyletilen "küfür" sözleri gibidir. Bu inancı/düşünceyi terk etmesini söylediğini belirten Endicânî, günahına tövbe etmesini de söylediğini aktarmaktadır. Her kim bâtın ilmini bilirse, zahiri ilimle yetinmez cevabını alan Endicânî, zahiri ilim ve bâtınî ilimden kastının ne olduğunu sormuş, zahiri ilmin

²⁷² Endicânî, *Sıdku'l-Kelâm*, 601-602.

alimlerin yanındaki ilim olduğunu bâtinî ilmin ise Allah Teâlâ'nın yanındaki ilim olduğu cevabını almıştır ve ardından şu soruyu sormuştur. Sen, Allah Teâlâ'nın yanındaki ilmi biliyor musun, o ilmi alanlardan mısın? Evet, en azından bu konuda o ilmi aldığını ifade eden gence Endicânî'nin bir sonraki sorusu şudur: Sen kişinin seçme hürriyeti bulunuyorken, ağızdan “küfür” lafızlarının çıkması halinde Allah Teâlâ'nın onun hakkındaki hükmünü ve gelen rivâyetleri bilmiyor musun? Ben, fakihlerin aktardıkları rivâyetlerin takipçisi/onlara tâbi olmayan bir müçtehidim ayrıca Kur'an-ı Kerim'le ve meşhur hadislerle desteklenmesi halinde rivâyeti dikkate alırım cevabını alan Endicânî, rivâyetin fakihler tarafından Kur'an-ı Kerim'den çıkarıldığını belirttikten sonra, işlediği günah hakkında gencin içtihadını sormaktadır. Hangi içtihadının bozuk/hatalı olduğunu soran gence Endicânî, şöyle cevap vermektedir: Böylesi bir içtihadı ortaya koyman, doğruluğunu/doğru yolunu, sana olan güveni sarstı, bu görüşün doğru mu yanlış mı olduğunu tartman gereklidir. Gencin cevabı ise şöyle aktarılmaktadır: Benim ortaya koyduğum bu içtihat, selefteki fakihlerin ve kelâmcıların görüşlerine dayanmaktadır, onlar kalp/ruh işi olan imanı “tasdik” ile ifade ettiler ancak imanın dile dökülmesi meselesi ancak dünya işleri için gereklidir, bu nedenle iman ikrah/zorlama ile kaybolan bir şey değildir, diğer bir deyişle ikrah/zorlama içerisinde olunan bir durumda “küfür” sözünü söylemek, imanın yokluğunu göstermemektedir. Bu içtihadın temel problemi/illeti/sebebi, ikrah/zorlama durumunda imanın kalpte olmasıdır. Bununla birlikte seçimde hür olunan bir durumda da aynı hüküm geçerlidir, isteyerek veya tercih edilerek “küfür” sözünün ağızdan çıkması halinde iman, kalpteki yerini korumaktadır. Bu cevabın üzerine Endicânî, içtihadın temel olduğu bu gerekçelendirmenin/illetin, Kur'an-ı Kerim ve sahih sünnete muhalif/aykırı olduğunda sahih/doğru yoksa bâtıl/yanlış olarak mı kabul edileceğini sormaktadır. Gençten gelen cevabın bâtıl/yanlış olması üzerine Endicânî, âyetle delilini ortaya koymaktadır: *“Kim iman ettikten sonra Allah'ı inkâra sapsarsa -kalbi imanla dolu olduğu halde baskı altında kalanın durumu müstesna olmak üzere- kim kalbini inkâra açarsa işte Allah'ın gazabı bunlarıdır; bunlar için çok büyük bir azap vardır.”*²⁷³ Endicânî gencin bu âyeti duyduktan sonra düşünmeye başladığını ve müsaade isteyip, daha sonra bu konu üzerinde tartışmak istediğini söyleyerek ortamdan ayrıldığını aktarmaktadır.²⁷⁴

²⁷³ en-Nahl 16/106.

²⁷⁴ Endicânî, *Sıdku'l-Kelâm*, 602-603.

Aradan birkaç gün geçmeden Endicânî'nin yanına gelen genç, yukarıda zikredilen mesele hakkında konuşmak istediğini belirtmiştir. Endicânî'nin gence ilk sözü, doğruyu fark ettiğinde kendisinin inşafı olup-olmayacağı sorusudur. Diğer bir deyişle Endicânî, açıklamalarını yaparken/yaptıktan sonra gencin olumsuz olan bu tavrını değiştirip-değiştirmeyeceğini öğrenmektir. Evet cevabını aldıktan sonra kendisinin sadece nasihat ettiğini belirterek gence, yukarıda anlatılan mesele üzerinde iyice düşünerek bu hükmü çıkarırken içtihat edip-etmediğini sormuş ve hayır cevabını almıştır. Bunun üzerine gence, -kendisini bilmesi açısından- içtihat rütbesinden çok uzakta olduğunu, asıl örnek alması gereken kişilerin eleştirel düşünüp derin araştırmalar yapan fakihlerin ve kelâmcıların (muhakkikler) olduğunu ifade etmiştir. Sonradan gelen alimlerin ise önceki muhakkiklerin ilmi olarak seviyesine gelmediklerini ve gelemeyeceklerini ifade eden Endicânî, gence ilmi yeterlilikten bu kadar uzakta iken, ilmi elde ederken kusurları olmasına rağmen, bilgi sahibi olmadığı bir konuda ahkam kestğini, üstüne üstlük zahiri-bâtınî ilimlere de vakıf olduğunu iddia ettiğini, zahiri ilimler ve şeriatle yetinmeyip kendini yüksekte görmesini bilip-bilmediğini sormaktadır. Endicânî genci tanıdığını, gencin de Endicânî'yi daha iyi tanıdığını ancak buna rağmen Allah Teâlâ hakkında iftira ettiğini ve asıl içtihat ehli olan kişilere muhalefet ettiğini belirtmektedir. Diğer taraftan içtihat sebepli bir hata olmamasına rağmen, Allah Teâlâ'ya kul olan/olmaya çalışan insanların doğru yoldan sapmalarına ve küfre düşmesine sebep olacak bir cevaz mı verdiğini sormaktadır. Bu söylemlerin üzerine genç Endicânî'den kendisini aydınlatmasını istediğini ve üzerindeki bu perdeyi kaldırmasını istediğini belirterek eğer bunu yapamazsa aralarındaki bu çekişmenin devam edip gideceğini ifade etmektedir. Endicânî, *"Kim iman ettikten sonra Allah'ı inkâra saparsa -kalbi imanla dolu olduğu halde baskı altında kalanın durumu müstesna olmak üzere- kim kalbini inkâra açarsa işte Allah'ın gazabı bunlaradır; bunlar için çok büyük bir azap vardır."*²⁷⁵ mealindeki âyetle konuşmasına başlamakta ve anlamını şöyle açıklamaktadır: İkrâh/zorlama içindikiler hariç olmak üzere kim "küfür" kelimesini diline getirirse ... Âyette geçen "küfürden" asıl maksat, bu kelimeyi dil ile söylemektir ki delili de kalbin imanla dolu olmasıdır. Burada asıl açıklanmak istenen nokta aradaki sınırlama ifadesinin önceki anlamı yok etmesidir/nefyetmesidir. İfadenin ise tam anlamı şudur: "Küfür" kelimesini kalbi imanla dolu olduğu halde ikrahla/zorlayarak/cebir kullanarak söylenen kişi hariç, hiç kimsenin bu kelimeyi söylemesi caiz değildir. Sınırlama kelimesinin buradaki faydası ise sadece

²⁷⁵ en-Nahl 16/106.

bu durumda “küfür” kelimesinin söylenmesi için ruhsat vermesidir. Durumlar ise akli olarak dört kısma ayrılmaktadır. “Küfür” kelimesini söylemek isteyen kişi ya kendi isteği veya tercihi ile söylemektedir ya da zorlanma veya baskı altındadır. Bu iki durumda ise (zorlama/baskı) kalbi ya imanla doludur ya da değildir. Bu âyet, ruhsatın sadece tek bir durum için geçerli olduğunu göstermektedir ki o da imanla birlikte olan içsel/kalbî tatmin halinde iken ikrah/zorlama/baskı altında yukarıda zikredilen durumun gerçekleşmesidir. Akli taksimden/bölümlendirmeden geriye kalan durumlar ise şöyledir: Kalbî tatmin olmaksızın ikrah/zorlama/baskı, kalbî tatmin olmaksızın “küfür” kelimesini söyleme, kalbî tatminle birlikte “küfür” kelimesini isteyerek söyleme durumları kalmıştır. Bu tür durumlarda ise “küfür” kelimesinin söylenmesi yok sayılmıştır/caiz değildir. Dolayısıyla kalbî tatminle birlikte, bile isteye “küfür” kelimesinin söylenmesinin caiz olduğu görüşü bu âyete aykırı olduğu gibi caiz değildir. Bu şekilde Endicânî gence, ortaya koyduğu görüşün bâtil olduğunu göstermekte ve hem zahiri/şeriatin hem de bâtinî/Allah Teâlâ’nın katındaki hakikate aykırı olduğunu ifade etmiş olmaktadır. Böylesi bir cevap karşısında genç, tevazu haline girmiş ve başını önüne eğerek hakikati öğrendiğini ve bâtilin yok olduğunu söylemiştir. Bunun üzerine genç, şeriat ve hakikat ayrıca zahir ile bâtin arasında böylesi bir ayırım yapmayacağına, dile getirmeyeceğine söz verdiğini belirtmektedir. Endicânî devamla bunların arasındaki farkın açık/zahir olduğunu ifade ettikten sonra bazı sûfîlerin inandığı anlayışa göre olmayıp başka bir anlayışa göre olduğunu belirtmektedir.²⁷⁶

Endicânî, bazı insanların Hz. Hızır’ın (a.s.) gemiyi delme ve çocuğu öldürme konusunda hakikatle amel ettiğini fakat Hz. Mûsâ’nın (a.s.) ise onu inkâr ederken şeriatle amel ettiğini söyledikleri ancak Hz. Hızır’ın (a.s.) Hz. Mûsâ’yı (a.s.) hakikat konusunda uyardıktan sonra Hz. Mûsâ’nın (a.s.) inkarının ortadan kalktığını iddia ettiklerini ifade etmektedir. Endicânî bu iddiaya şöyle cevap vermektedir: İkisinin de şeriat sahibi birer peygamber olmaları sebebiyle Hz. Hızır’ın (a.s.) şeriatin dışında/aykırı bir şey yaptığının kabul edilmesi mümkün değildir. Çünkü şeriat açık/sarîh vahiyle amel etmekten ibarettir. Bu da açık ifade ile veya işaretle, delille veya gerektirme ile, vahiyden içtihatla çıkarılan hükümlerle amel etmektir. Hz. Hızır’ın (a.s.) yaptığı vahiy iledir ayrıca Hz. Mûsâ’nın da (a.s.) yaptığı vahiy iledir. Her ikisin yaptıkları şeriattir ve hakikatin özüdür. Onların durumu ise biri peygamber diğeri velî/peygamber olmayan iki kişinin durumunda olmadığı ortaya konulmaktadır. Diğer taraftan velinin yaptığı şeylerin/işlerin,

²⁷⁶ Endicânî, *Sıdku’l-Kelâm*, 603-604.

peygamberin getirdiği şeriate uygun olması gereklidir. Bu uygunluk ise peygamberin takipçisi olmaktan kaynaklanmalıdır/sebebi olmalıdır. Çünkü velî, peygamberin derecesine ulaşamaz ve bununla birlikte onun yaptıkları da şeriate/hakikate muhalif, kendi seçimleriyle/tercihleriyle yaptıkları olamaz. Velîden şeriate muhalif bir iş/durum ortaya çıkması halinde, -bundan geri dönüp şeriata uymaması durumunda- hakikatin mutluluğundan mahrum kalmaktadır.²⁷⁷

²⁷⁷ Endicânî, *Sıdku'l-Kelâm*, 602-603. Ayrıca bk. Temel Yeşilyurt, “Kelâm Açısından Velâyet-Nübüvvet İlişkisi”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2 (1996), 389-408.

4. SONUÇ

Kemalüddîn el-Endicânî Fergana şehrine bağlı bir köy olan Endican'da doğmuş, günümüze eserleri ve künyeleri tam olarak ulaşamayan, kendisinin de zikrettiği iki önemli alimden dersler almıştır. Seyahatlerde bulunmuş ve gittiği yerlerde ilim meclislerine katılmış, yaşadığı veya gördüğü olayları aktarmıştır. Günümüze ulaşan tek eseri Sıdku'l-Kelâm'ı bitirme tarihi olan 777/1375-1376'de vefat ettiğini varsaymaktayız. Eserin hem kelâm hem de mezhepler tarihi açısından birçok meseleyi alması sebebiyle Endicânî'nin bu noktada ilim sahibi ve yetkin bir kişilik olduğunu net olarak görmekteyiz.

Nübüvvet açısından esere yaklaşıldığında, nübüvvetin gerekliliğinden itibaren birçok konuya değinen Endicânî, ana hatlarıyla ve kendi çizgisinde bir yöntemle meseleyi ele almıştır. Çok açık olarak ifade edilmelidir ki Endicânî, Hanefî- Mâtürîdî çizgiden hiç ayrılmamıştır. Ancak eserin birçok noktasında kendi çizgisi dışındaki gruplar veya düşüncelere eleştirel bir tavırla cevap verdiğini hatta bir çeşit “düşmanlık” gösterdiğini fark etmekteyiz. Bu nedenle serdettiği görüşlerin veya açıklamaların tamamen kendine has olmadığı ve Hanefî-Mâtürîdî düzlemde oluşturulduğu kanaatindeyiz.

Nübüvvetin gerekliliği konusunda akli delillerle yola çıkan Endicânî, bir yönden bakıldığında Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'den etkilenerak “hikmet” perspektifinden meseleye yaklaşmakta ve peygamberin gerekli oluşunu böylece açıklamaktadır. Peygamberin özellikle manevî anlamda insanların ihtiyaçlarını algılayan ve onlara çözüm üreten bir kişilik olması hasebiyle insanlık için gerekli olduğunu ifade eden Endicânî ardından peygamberliğin gerekli olmadığını savunan birçok grubun iddialarını teker teker ele alıp incelemekte ve hem akli hem de nakli delillerle bu gerekliliği savunmaktadır.

Mûcize meselesi Endicânî için nübüvvetin temel taşıdır. O, mûcizeyi peygamberliğin olmazsa olmazı olarak nitelemiş ve bir peygamberin hangi türden mûcizeler gösterebileceğini ifade etmiştir. Bu minvalde Hz. Peygamber'in mûcizelerin aktaran Endicânî, Hz. Peygamber'e ait en büyük mûcizenin Kur'ân-ı Kerîm olduğunu belirtmektedir. Ancak Hz. Peygamber'in peygamberliğini savunurken ve delillerini oluştururken rivâyet temelli bir ispat çeşidi oluşturmuştur. Bu ispatlamanın içerisinde âhad haberler ve kendisinin yaşadığı olaylar da bulunmaktadır. Herhangi bir tenkide tabi tutulmadan bu haberlerin alınması ve “ispat” olarak ortaya konulması eleştirilecek en temel noktalardan biridir. Günümüzde bu rivâyetlerin esas olarak alınıp işlenerek peygamberliğin ispat edilmesi pek mümkün görünmemektedir. Nübüvveti tanımayan

birine bu rivâyetlerle “ispat”, günümüz şartlarında bir hayli zor görünmektedir. Doğaldır ki, her insan kendi çağı içerisinde düşünmekte ve o çağın gerektirdiği düşünce sistemi içerisinde üretmektedir. Netice itibarıyla Endicânî, hem kendi arkadaşlarının tavsiyesi hem de toplumda gördüğü eksikler sebebiyle bu kitabı yazmıştır. Peygamberliğin ispatı meselesinde de kendi yöntemiyle düşüncelerini ve delillerini ortaya koymuştur.

Nübüvvetin şartları, özellikleri ve faydaları konusunda Endicânî, Hanefî- Mâtürîdî çizgiden ayrılmayarak ve hatta Eş’arîler’i ötekileştirerek yaptığı açıklamalarda peygamberlik yapacak kişinin “erkek” olmasını şart koşmaktadır. Peygamberliğin diğer şartları mucize ve peygamberlik yapacak kişinin ortaya koyduğu iddianın kafa karışıklığı oluşturmamasıdır. Özellikleri ise peygamberlik yapacak kişinin elçilik vazifesini engelleyecek herhangi bir eksiğinin veya fazlasının olmamasıdır. Bu minvalde peygamber elçilik görevi için yüce bir ahlâk, hoş söz ve ismet sahibi olmalıdır. Cahil kimselerin onda gördükleri bir eksik veya fazlalık sebebiyle kendisiyle alay etmemeleri için güzel bir yüz ve bedene sahip olması gereklidir. Endicânî’ye göre peygamberliğin faydaları saymakla bitmezken, en büyük olanı ise mükellefin bahanelerinin önünün kesilmesidir. Diğer taraftan Endicânî’nin, bu faydaları aktarırken sorulu cevaplı ilerlemesi ve hatta öngörülerle hareket etmesi bizce dikkate değerdir. Çünkü muhatap tarafından gelebilecek olası soruların çoğunu kendi kendine sorup cevaplaması bazı yerlerde uzunca açıklamalar yapması diyalektik anlayışın sonucudur.

İsmet meselesinde Hâricî ve Mu’tezilî iddiaların çoğunluğuna cevap veren Endicânî, özellikle “küfür” meselesinde Haşviyye’nin iddialarına karşı net ve sağlam durmaktadır. Şeffaf bir şekilde, Haşviyye’nin iddialarını yola çıktıkları yerden gerek âyetler gerekse tarihi olaylar kapsamında cevaplaması Endicânî’nin bir diğer yönüdür. Büyük günah konusunda ise Hâricîler’e karşı delillendirmelerde bulunarak, onların iddialarını çürütmektedir. Özellikle birçok peygamber hakkında getirdikleri delilleri ele alıp inceleyen Endicânî, Hz. Âdem (a.s.), Hz. İbrâhim (a.s.), Hz. Şuayb (a.s.) peygamberlerin kıssalarından hareketle peygamberlerin büyük günah işlemeyeceğini, bunun aklen herhangi bir izaha sığmayacağını açıkça göstermektedir. Zelleler bahsinde ise Endicânî, gösterdiği delillendirmelerde genel olarak ihtiyatlı davranmış ancak özelde Hz. Dâvûd (a.s.) kıssasında sadece muhalefet edebilmek adına isrâiliyat temelli bir anlatımı tetkik etmeden göstermesi, kendisini tenkit edilecek bir noktaya götürmektedir.

Peygamberlerin üstünlüğü konusunda ise Ebû Mansûr el-Mâtürîdî’den (rha.) direk olarak alıntılacağı görüşü kabul etmekte ve bu görüşü temellendirebilmek adına deliller

serdetmektedir. Bir açıdan bakıldığında aslında Mu‘tezile’ye, Eş‘arîler’e ve felsefecilere muhalefet edebilme noktasında bir tavır takınmakta ve söylemlerini bunun üzerine geliştirmektedir. Aklen ve naklen meleklerin insanlara üstünlüğü olmadığını, bu görüşün tamamen bâtıl olduğunu açık olarak ifade etmektedir.

Nübüvvet ve velâyet arasındaki farklar bahsinde Endicâni, şeriatin ve hakikatin aynı şeyler olduğunu, bunların birbirlerinden ayrılmayacağını, peygamberlerle gönderilen şeriatin dünyadaki hakikat olduğunu ve bu şeriat üzere yaşamının vacip olduğunu ifade etmektedir. Ancak Endicânî’nin bu görüşüne taban tabana zıt olan bir olay nakletmektedir. Endicânî girdiği bir ilmi tartışmada, bir gencin yanlış hüküm verip bu hükmü insanlara yayması sonucu, insanları yoldan çıkardığını ifade etmektedir. Bunun üzerine gençle uzun uzadıya münakaşa edip, peygamberin veliden daha üstün olduğunu, şeriatin ve hakikatin aynı şeyler olduğunu ve bunların birbirinden asla kopmayacağını ikna yoluyla kabul ettirmiştir. Bizce ilgi çekici olan şey ise bu noktaya kadar Endicânî’nin kendi eliyle çizdiği bu portrede, sakın kalması ve ilmi tartışma içerisinde muhatabının “kalbini kırmaması”dır. Bu durum ise onun aslında ilmi yetkinlik dışında tevazu sahibi bir olduğunu da göstermektedir.

Endicânî’nin ortaya koyduğu görüşler ekseninde nübüvvet ve nübüvvetle alakalı konularda herhangi bir çalışmanın yapılmadığını görmekteyiz. Gerek Endicânî’nin seyahatleri sırasında aktardıkları gerekse ekol içerisindeki düşünceleri benimseyerek yer yer farklı veya aynı yönde görüş bildirmesi nübüvvetin onun anlayışı içerisinde nerede durduğunu göstermektedir. Bu nedenle çalışmamızın hem Endicânî’nin tanınması hem de nübüvvet hakkındaki görüşlerinin incelenip açıklanması noktasında amacına ulaşmış olduğunu temenni etmekteyiz.

KAYNAKÇA

- Abdülcebbar, K. (1965). *El-Muğnî* (M. M. Kasım, Thk.; 20 Cilt). El-Mecma' el-Mısri li'd-Dirâsâti'l-Felsefiyye.
- Abdülcebbar, K. (2013). *Şerhu'l-usûli'l-hamse* (İ. Çelebi, Çev.; 2 Cilt). Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Ak, A. (2006). *Mâtürîdî kaynaklarda Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik* [Doktora tezi, Ankara Üniversitesi].
- Akçay, M. (2001). Bir kelâm problemi olarak nübüvvetin imkânı. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3, 281-302.
- Altıntaş, H. (1994). Dehrîyye. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm ansiklopedisi* içinde (Cilt 9, ss. 107-109). TDV Yayınları.
- Altıntaş, R. (2015). Ebû Mansur el-Mâtürîdî ve kelâmcılığı. B. A. Çetinkaya (Ed.), *Doğu'dan Batı'ya düşüncenin serüveni* içinde (Cilt 6, ss. 95-112). İnsan Yayınları.
- Apaydın, H. Y. (2000). İrade beyanı. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm ansiklopedisi* içinde (Cilt 22, ss. 387-391). TDV Yayınları.
- Ardoğan, R. (2021). *Kelâm ve felsefe açısından nübüvvet* (2. Basım). KLM Yayınları.
- Avcı, C. (2002). Kısra. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm ansiklopedisi* içinde (Cilt 26, ss. 71-72). TDV Yayınları.
- Aydın, M. (1992). Beşâirü'n-nübüvve. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm ansiklopedisi* içinde (Cilt 5, ss. 549-550). TDV Yayınları.
- Bağdadî, T. (1928). *Usûlü'd-din*. Devlet Matbaası.
- Beyhakî, A. b. H. (2017). *Delâilü'n-nübüvve* (H. Yıldız, H. Yıldız & Z. Yıldız, Çev.; 5 Cilt). Ocak Yayınları.
- Bilgili, A. S. (2011). Tebriz. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm ansiklopedisi* içinde (Cilt 40, ss. 219-222). TDV Yayınları.
- Buhârî, E. A. M. (2002). *El-Câmi'u's-şâhih* (1. Cilt). Dâru İbn Kesîr.
- Ceyhan, S. (2012). Ubûdiyyet. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm ansiklopedisi* içinde (Cilt 42, ss. 33-34). TDV Yayınları.
- Çağrııcı, M. vd. (2020). *Kur'an yolu Türkçe meal ve tefsir* (8. Baskı). Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Çalışkan, A. (2024). *Mâtürîdîlik ve Eş'arîlik arasındaki ihtilâflı meselelerde Kemâlüddîn el-Endicânî'nin yeri* [Yüksek lisans tezi, İbn Haldun Üniversitesi].
- Çelebi, İ. (2000). İnşikâku'l-kamer. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm ansiklopedisi* içinde (Cilt 22, ss. 343-345). TDV Yayınları.
- Çelebi, İ. (2013). Zelle. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm ansiklopedisi* içinde (Cilt 44, ss. 223-225). TDV Yayınları.
- Çelebi, İ. (2019). Deccâl. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm ansiklopedisi* içinde (Cilt 9, ss. 69-72). TDV Yayınları.
- Dâkûkî, H. A. (1998). Hîre. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm ansiklopedisi* içinde (Cilt 18, ss. 122-124). TDV Yayınları.
- Demirci, M. (1997). Hakikat-i Muhammediyye. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm ansiklopedisi* içinde (Cilt 15, ss. 179-180). TDV Yayınları.

- DİA. (2022). Kıptiler. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm ansiklopedisi* içinde (Cilt 25, ss. 423-425). TDV Yayınları.
- Durmuş, İ. (2001). Kalb. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm ansiklopedisi* içinde (Cilt 24, ss. 232-233). TDV Yayınları.
- Durmuş, İ. (2003). Meânî. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm ansiklopedisi* içinde (Cilt 28, ss. 204-206). TDV Yayınları.
- Durmuş, İ. (2011). Teşbih. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm ansiklopedisi* içinde (Cilt 40, ss. 553-556). TDV Yayınları.
- Endicânî, K. M. (2023). *Sıdku'l-kelâm fî 'ilmi'l-kelâm* (H. A. H. Abdul'alim, Thk.). Mektebetü'l-Ganim.
- Eş'arî, E. (2019). *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn* (Ö. Aydın & M. Dalkılıç, Çev.). Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Güç, A. (2010). Süneniyye. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm ansiklopedisi* içinde (Cilt 38, ss. 132-133). TDV Yayınları.
- Hacımüftüoğlu, N. (1992). Beyân. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm ansiklopedisi* içinde (Cilt 6, ss. 22-23). TDV Yayınları.
- Hadîdî, M. E. (1976). *İşmetü'l-enbiyâ*. Ezher Üniversitesi Yayınları.
- Hakyemez, C. (2007). İmamiyye Şiasında ismet inancı. *Marife*, 7(1), 167-192.
- Harman, Ö. F. (1993). Dalâlet. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm ansiklopedisi* içinde (Cilt 8, ss. 427-428). TDV Yayınları.
- Harman, Ö. F. (1994). Dâvûd. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm ansiklopedisi* içinde (Cilt 9, ss. 21-24). TDV Yayınları.
- Hatiboğlu, İ. (2001). İsrâiliyat. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm ansiklopedisi* içinde (Cilt 23, ss. 195-199). TDV Yayınları.
- Hillî, İ. (1993). *Keşfü'l-fevâ'id fî şerhi Kavâ'idü'l-'akâ'id* (H. b. M. el-Mekkî, Thk.). Dârü'l-Safva.
- Hillî, İ. (1994). *Keşfü'l-murâd fî şerhi Tecrîdi'l-i'tikâd* (Â. S. İ. Zencanî, Nşr.). Şekûri Yayınları.
- Hizmetli, S. (2001). Karmatîler. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm ansiklopedisi* içinde (Cilt 24, ss. 510-514). TDV Yayınları.
- İbn Asâkir, E. (1995). *Târîhu medîneti Dımaşk* (Ö. b. Garame vd., Thk.; 80 Cilt). Darü'l-Fikr.
- İbn Battûta, E. M. A. (2020). *İbn Battûta seyahatnamesi* (A. S. Aykut, Çev.; 10. Baskı). Yapı Kredi Yayınları.
- İbn Kesîr, E. (1999). *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm* (S. b. Muhammed, Thk.; 8. Cilt). Mektebetü'l-Tayyibe.
- İbn Kesîr, E. (2015). *El-Bidâye ve'n-nihâye* (M. M. S. el-Şâgercî vd., Thk.; 18 Cilt). Dar-u İbn Kesîr.
- İbnü'l-Hümâm. (1929). *El-Müsâyere*. El-Mektebetü'l-Mahmudiyye.
- Karaağaç, H. (2013). Kemâlüddin El-Endicânî ve Sıdku'l-Kelâm Fî İlmi'l-Kelâm adlı eseri. *Turkish Studies*, 8(12), 635-647.
- Kârî, A. (1981). *Fıkh-i ekber: Aliyyü'l-Kârî şerhi* (Y. V. Yavuz, Çev.). Çağrı Yayınları.
- Kârî, A. (2019). *Şerh-u kitab Fıkhü'l-ekber* (A. M. Dandal, Thk.). Dâr'ül Kütübî'l-İlmiyye.
- Kazvînî, E. A. M. (2009). *Sünen* (A. Berhûm vd., Nşr.; 5 Cilt). Dâr Risâletü'l-İlmiyye.

- Kiraz, C. (2001). Hz. Muhammed'in (s.a.v.) önceki kitaplarda müjdelmesi. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10(1), 231-260.
- Kitabı Mukaddes Şirketi. (2020). *Kutsal kitap: Tevrat, Zebûr, İncil*. Kitabı Mukaddes Şirketi-Yeni Yaşam Yayınları.
- Küçüksipahioğlu, B. (2007). Ninevâ. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm ansiklopedisi* içinde (Cilt 33, ss. 136-137). TDV Yayınları.
- Mahallî, C. M., & Süyûtî, C. A. (2003). *Tefsîrû'l-Celâleyn*. Mektebetü Lübnan.
- Mâtürîdî, E. M. (2005). *Te'vîlâtü'l-Kur'ân* (A. Vanlıoğlu, Thk.; 1. Cilt). Mizan Yayınevi.
- Mâtürîdî, E. M. (2020). *Te'vîlâtü'l-Kur'ân* (B. Topaloğlu, Çev.; 1. Cilt). Ümraniye Belediyesi Yayınları.
- Mâtürîdî, E. M. (2021). *Kitâbü't-Tevhîd* (B. Topaloğlu, Çev.). İsam Yayınları.
- Merçil, E. (2013). Yezd. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm ansiklopedisi* içinde (Cilt 43, ss. 510-512). TDV Yayınları.
- Meriç, A. C. (2022). *Peygamberliğin ispatı* (2. Baskı). İnsan Yayınları.
- Müslim, E. H. (2006). *El-Câmi'u's-şâhih* (N. b. M. el-Fâryâbî, Thk.; 2 Cilt). Dâru Tayyibe.
- Nesefî, E. B. (2012). *El-İ'timâd fî'l-i'tikâd* (A. M. A. İsmail, Thk.). El-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs.
- Nesefî, E. M. (1990). *Tebssiratü'l-edille* (C. Salame, Thk.). Al-Jaffan Yayınları.
- Nesefî, E. M. (2006). *Et-Tevhîd li kava'id et-tevhîd* (M. A. Şâgûl, Thk.). El-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs.
- Onat, H. (1999). İbâhiyye. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm ansiklopedisi* içinde (Cilt 19, ss. 252-254). TDV Yayınları.
- Öz, M. (2010). Takıyye. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm ansiklopedisi* içinde (Cilt 39, ss. 453-454). TDV Yayınları.
- Özaydın, A. (1997). Hârizm. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm ansiklopedisi* içinde (Cilt 16, ss. 217-220). TDV Yayınları.
- Özervarlı, M. S. (1997). Hârikulâde. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm ansiklopedisi* içinde (Cilt 16, ss. 181-183). TDV Yayınları.
- Özgüdenli, O. G. (2000). İsfahan. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm ansiklopedisi* içinde (Cilt 22, ss. 497-502). TDV Yayınları.
- Pezdevî, E. Y. (2003). *Usûlü'd-dîn* (H. P. Lins, Thk.). El-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs.
- Razî, F. (2019). *El-Muhassal* (E. Altaş, Çev.). Klasik Yayınları.
- Sâbûnî, N. (2013). *El-Kifâye fî'l-hidâye* (M. Aruçi, Thk.). İSAM Yayınları.
- Saffâr, E. İ. İ. (2011). *Telhîşü'l-edille li-kavâ'idü't-tevhîd* (A. Brodersen, Thk.; 2 Cilt). El-Ma'hedü'l-Almânî li'l-Ebhâsi'l-Şarkıyye.
- Sa'lebî, E. İ. (1954). *Kıssaşü'l-enbiyâ' el-müsemma bi-'Arâ'isi'l-mecâlis* (4. Basım). Mustafa Bâbî Yayınları.
- Sehâvî, Ş. (2017). *El-Makâşidü'l-hasene fî beyâni keşîrin mine'l-eḥâdîsi'l-müştehire 'ale'l-elsine* ('A. 'A. Bekûr, Thk.; 5 Cilt). Mektebetü'l-Meymenetü'l-Medeniyye Yayınları.
- Semerkandî, Ş. (2017). *Es-Sahâifü'l-İlahiyye* (R. Biçer, Çev.). Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları.
- Süyûtî, C. (1988). *Ed-Dürerü'l-müntezire fî'l-eḥâdîsi'l-müştehire* (M. b. Latîf, Thk.). Câmiatü el-Melik Suud Yayınları.

- Süyûtî, C. (2003). *Ed-Dürrü'l-mensûr fî't-tefsîr bi'l-me'sûr* (A. b. A. et-Türkî, Thk.; 17 Cilt). Merkez el-Buhus ve'd-Dirasât.
- Şubber, S. A. (1997). *Hakka'l-yakîn fî'ûsûlü'd-dîn*. Al A'lamî Yayınları.
- Taşköprizade, A. (1975). *Miftâhu's-sa'ade ve mişbâhu's-siyâde fî mevzû'âtî'l-'ulûm* (A. b. Mustafa, Nşr.; 3 Cilt). Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye.
- Teftâzânî, S. (2017). *Şerhu'l-akaid* (T. H. Alp, Çev.; 4. Baskı). Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Toprak, İ. (2022). *H. Muhammed'in nübüvvetine delil olan insanî özellikleri*. Fecr Yayınları.
- Tûsî, N. (1985). *Telhîşü'l-Muhasşal* (2. Basım). Dârü'l-Ağvâ'.
- Tümer, G. (1992). Brahmanizm. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm ansiklopedisi* içinde (Cilt 6, ss. 329-333). TDV Yayınları.
- Uludağ, S. (1992). Bâtın ilmi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm ansiklopedisi* içinde (Cilt 5, ss. 188-199). TDV Yayınları.
- Uslu, R. (1998). Herat. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm ansiklopedisi* içinde (Cilt 17, ss. 215-218). TDV Yayınları.
- Ünal, Y. (2010). Sürâka b. Mâlik. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm ansiklopedisi* içinde (Cilt 38, s. 161). TDV Yayınları.
- Ünverdi, V. (2015). Mu'tezile'de peygamberlerin ismeti. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 15(1), 71-111.
- Üzüm, İ. (1998). Hüküm. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm ansiklopedisi* içinde (Cilt 18, ss. 464-466). TDV Yayınları.
- Yavuz, Y. Ş. (1991). Arş. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm ansiklopedisi* içinde (Cilt 3, ss. 406-409). TDV Yayınları.
- Yavuz, Y. Ş. (2000). İrade. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm ansiklopedisi* içinde (Cilt 22, ss. 379-380). TDV Yayınları.
- Yavuz, Y. Ş. (2003). Mâtürîdiyye. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm ansiklopedisi* içinde (Cilt 28, ss. 165-175). TDV Yayınları.
- Yazıcı, T. (1998). Hemedan. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm ansiklopedisi* içinde (Cilt 17, ss. 183-185). TDV Yayınları.
- Yeşilyurt, T. (1996). Kelâm açısından velâyet-nübüvvet ilişkisi. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2, 389-408.
- Yılmaz, A. T. Z. (2016). *Mâtürîdî âlimlerden Sığnâkî'nin et-Tesdîd fî Şerhi't-Temhîd adlı eserinin tahkiki ve ilahiyat konularının tahlili* [Doktora tezi, Marmara Üniversitesi].
- Yurdagür, M. (1997). Haşviyye. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm ansiklopedisi* içinde (Cilt 16, ss. 426-427). TDV Yayınları.
- Zebidi, A. b. A. (1985). *Temyizüt-tayyib min el-habis*. Dârü Kütübî'l-Arabiyye.
- Zemahşerî, E. C. M. (2017). *El-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmi'î't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fî vücûhi't-te'vîl* (M. Coşkun vd., Çev.; M. Sülün, Ed.; 6 Cilt). Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Ziriklî, H. (2002). *El-A'lâm: Kâmûsü terâcim* (Z. Fethullah, Nşr.; 8 Cilt). Dârü'l-İlm li'l-Melâyin.

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı : Ali DEMİRYÜREK

Yabancı Dili : Arapça

Eğitim Durumu

Lise : Altınözü İmam Hatip Lisesi, 2011

Lisans : Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2018

Mesleki Deneyim

İş Yeri : Diyanet İşleri Başkanlığı, 2019-...